

तत्सत्परमात्मने नमः
पूज्यपाद यति मुकुन्दाश्रम विरचित.

श्री पद्य मंजरी.

मु. अंलात.
भावोद्बोधक.

स्वामीश्री गौरीशंकरानंदजी.

प्रसिद्धकर्ता.

**भट्टमेवाडा देवशंकर शर्माजी-
विधवा बाइ दीवाळी.**

आवृत्ति १ वी. मु. कुकरवाडा ता. विजयपुर.

मं. १९१६. प्रत १०००. छ. स. १९२०.

री 'सत्यविजय' प्रिन्टींग प्रेसमां शा. सांकल्यंद हरिलासे

छाप्युं-ठे. पांचकुवा नवाहरवाण-अमदावाद.

मूल्यामूल्य.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૫૨૭ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ પદ્મમંજરી

વિષય પ.૨ : ૪૬૭

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ગ્રંથાલય

૮૫૫૬

જન્મ સં. ૧૯૩૪

દીક્ષા સં. ૧૯૫૮

પૂજ્યપાદ યતિ મુકુન્દાશ્રમજી

तत्सत्परमात्माने नमः

પ્રસ્તાવના.

લાંબા સમયથી ખંભાતમાં વસતા યતિ મુકુન્દાશ્રમજીએ પોતાના મનમાં થએલા વિક્ષેપોને દુર કરવા અને શાન્તિ અનુભવવા આશરે ૫૦૦ પદો બનાવ્યાં છે. મેં જ્યારે તે વાંચ્યા ત્યારે મને બહુજ સારા લાગ્યા એટલું જ નહિ પણ તેમાં રહેલા વિચારો ઉત્તમ જણાયા અને જિજ્ઞાસુઓએ મર્મને—ભાવને સમજી મનને સ્થિર રાખી તેમાં પ્રવેશ કરે તો તેમને પણ પોતાનો માર્ગ સુગમ થઈ પડે એ આશયને અંતરમાં રાખી તેઓશ્રીની આજ્ઞાથી મારી પસંદગી પ્રમાણેના પદો શોધી તેનાપર તેમની જ મઠથી મેં યથામતિ ભાવ દર્શક ટીકા લખી છે.

આ પદ્ય મંજરી પુસ્તકની યોજના બુદ્ધિ પૂર્વક કરવામાં આવી છે. એટલે આમાં સોળ પદો રાખવામાં આવ્યાં છે તેમાં હેતુ એ છે કે મનનાં દેવતા ચંદ્રમાં છે અને ચંદ્રની કળાઓ સોળ છે. હમેશાં એક એક કળા વૃદ્ધિ પામતાં ચંદ્રમાં પૂર્ણિમાએ પૂર્ણ થાય છે ત્યારે તે પ્રકાશ અને આનંદરૂપ બાસે છે. સૂર્યના તાપથી તપેલી પૃથ્વીને શી-

તળતા આપી શાન્તિ બક્ષે છે; અને સર્વ વનરપતિમાં અમૃત સીંચન કરી વધારે છે. પુષ્ટ કરે છે. તેજ પ્રમાણે આ પદ્યમંજરીમાં પણ સોળ પદો છે તેને સમજી વિચારપૂર્વક ગાવામાં આવે તો મનની એક એક કળાને તે ખીલવનારાં છે. મનની સોળ કળાનો વિકાસ થતાં મન પૂર્ણતાને પામે છે મનપૂર્ણ થતાં સર્વ આશાઓ શાન્ત થઈ જાય છે. અને વિશાળ મનના યોગે અંતઃકરણમાં સત્વનો પ્રકાશ સર્વત્ર ફેલાય છે જેથી હૃદયમાં રહેલા પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. એટલે-આધિ, વ્યાધિ, અને ઉપાધિ એ ત્રણે તાપની શાન્તિ થાય છે. આત્માનો અનુભવ થતાં જન્મ મરણની ભાવના નષ્ટ થાય છે. એટલે અમૃત પદ પ્રાપ્ત થતાં આનંદ અનુભવાય છે ઐ.

તેજ ભાવના આ પદ્યમંજરીમાં છે. તો વાંચકો એ વાત ધ્યાનમાં રાખી આનો લાભ લેશો તો મારો પરિશ્રમ સરળ થયો સમજશ.

વિજયપુર તાલુકાના કુકરવાડા નામે ગામમાં વસતા વિપ્ર-દેવશંકર તે જ્ઞાતે ભટ્ટમેવાડા બ્રાહ્મણ તેમનો સ્વર્ગવાસ થતાં તેમની પાછળ રહેલી તેમની ધર્મપત્ની ત્રિ. જેન દીવાળીએ આ પદ્યમંજરીનું હસ્ત લેખીત પુસ્તક મારી પાસે જોયું તેને તે વાંચવાની જિજ્ઞાસા થતાં તેમણે મારી પાસે માગણી કરી. તે જેનને પોતાની નિરાધાર સ્થિતિમાં આ પુસ્તક કાંઈક આશ્વાસન આપનાર થઈ પડે તો સાઈ એમ સમજતાં મેં એમને વાંચવા આપ્યું. તેમણે પોતાની યથા-શક્તિ તેમાંથી લાભ લીધો. પછી તેને પરમાત્માએ સુખદિ આપી કે આ પુસ્તક છપાવી જિજ્ઞાસુઓને જ્ઞાન લાભ માટે મરત વહેંચવામાં આવે તો સાઈ મારા જેવા ધણા જીવાત્માઓ લાભ મેળવે. એ શુભેચ્છા મને જણાવી. પરોપકારનું કાર્ય જમજી મેં અનુમતિ આપી

જેથી પોતાના પતિના પવિત્ર સ્મરણાર્થે—આ પુસ્તક છપાવી સર્વત્ર વહેંચવા પ્રસિદ્ધ કરવાના પૈસા દીવાળી બેને આપ્યા. અને ધર્મ કાર્યથી પોતાની, પોતાના પતિની અને પૈસાની સાર્થકતા સિદ્ધ કરી અન્ય વિચાર વાળાઓ પણ આ બેનનો દાખલો ધ્યાનમાં લેશે.

ભૂત થવી એ માનુસમાં સ્વભાવ સિદ્ધ છે, તો આ પુસ્તકમાં ભૂત ચુક જણાય તો સજ્જનો હંસક્ષીર ન્યાયે સારને ગ્રહણ કરી ભૂલની ઉપેક્ષા કરશે. અગર સુધારીને વાંચશે. એજ સુત્રેષુ કિં બહુના. ॐ શાન્તિ: શાન્તિ: શાન્તિ:

સંવત ૧૯૭૫ અષાઢ

ગુરુ ગુણીમા

ચંદન લક્ષ્મી પાઠશાળા

ખંભાત.

લિ. સ્વામી ગૌરી શંકરાનંદગિરી.

ૐ

તત્સત્પરમાત્મને નમઃ

અર્પણ પત્રિકા.

શ્રીમત્પરમહંસ પરિવ્રાજક સકલ ગુણ સંપન્ન
શાન્તિના સાગર પતિત પાવન અધમોદ્ધારણ
દયા સિન્ધુ શ્રીમત્ યતીન્દ્ર શ્રી મુકુન્દાશ્રમજી
મુ. સ્તંભર્તાર્થ.

(ખંભાત.)

ચત્કરોપિ-એ શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની આજ્ઞા છે કે હું અર્જુન
ને કાંઈ કર તે મને અર્પણ કર. એ શાસ્ત્રાજ્ઞાનુસાર; આપશ્રીના પૂર્ણ
પ્રસાદથી પ્રાપ્ત થએલા વિચારોના આધારે મેં. નિરતિશય સુષ્પન્ની સીમા-
માં પ્રવેશ કર્યો છે તેજ પ્રમાણે અન્ય બંધુઓ પણ એજ દિશાના
અનુગામી થાય માટે આ યોજના તૈયાર કરી છે.

પ્રભુ કૃપાથી પ્રાપ્ત થએલ અન્ન પરિપાકના દોષે દૂષિત થતાં તેને
શુદ્ધ કરવાને અમૃત બનાવવા ઈશ્વરનેજ ધરવામાં આવે છે તેમ મારી
સ્વદેય બુદ્ધિથી થએલા દોષોને દૂર કરવા, અને પવિત્ર થઈ સર્વના
કલ્યાણમાં સલાય થાય એવા ઉચ્ચ હેતુથી આપશ્રી પરમાત્મ સ્વરૂપને,
ભક્તિ ભાવથી સપ્રેમ અર્પણ કરું છું તે સ્વીકારવા કૃપાવત થશો.

વિનંતી કરનાર હું છું.

સં. ૧૯૭૫ વૈશાખ
કૃષ્ણપક્ષ ૩ ને રવિ.
મુ. સંઈડવ.

આપશ્રીની કૃપામાં સદા નિમગ્ન થવા ઉત્સુક.

લઘુબાલ ગૌરીશંકરાનન્દ ગિરિના.

સાષ્ટાંગ દંડવત્ પૂર્વક ૐ નમો નારાયણાય.

પ્રાદરે।

ગૌરી હેલુ સ્વરૂપ છે, આત્મા શંકર રૂપ;
હેલુભાન ભૂલી થયું, ગૌરી શંકર ચૂપ.

तत्सत्परमात्मने नमः

पद्य मंजरी.

भंगलायરણ.

હરિગીત.

ઐકાર આદિ અંતમાં છે મધ્યમાં વ્યાપક સદા
 ઐકારના આકારમાં આ દશ્ય દિસે સર્વદા
 ઐકાર નિરાકાર છે સાકારમાં શોભી રહ્યા
 ઐકારની આરાધનામાં યોગીયો થોભી ગયા- ૧
 ઐકારથી જગ ઉપજ્યું ઐકાર માંહે સ્થિત છે
 ઐકારમાં એ વિરમતું ઐકાર સત્સુખ ચિત્ત છે
 ઐકાર ગુરૂ ગોવિંદને પાચે નમી વિનતી કરું
 તેની કૃપા દૃષ્ટિ થતાં હું અદ્ય વાણી ઉચરું-૨

શિખરિણી.

સદા શાન્તિ દાતા ભુવન ત્રય માંહે સુખ ભરે
 મુધાની ધારાથી સરવ જનના આમય હરે

ક્ષમા દાન્તિ નીતિ અભય મનમાં આર્જવ ધરો
દયા દિલે ધારી સુવિદ્યાવ ભરી શ્રેયસ કરો
સ્તવન-પહેલું.

પરમાત્માભિમુખ થએલી બુદ્ધિના ઉદ્ગાર

(ગરબી)

હવે હું હારી બેઠી હરિ આ મનની જોડે કરાફરી-૧૬.
આશા પોટલી શીર ઉપાડી મહેનત કીધી ખરી.

લક્ષ ચારાશી સ્થાનની મેં, પૂર્ણયાત્રા કરી:—હવે-૧
ફરતાં ફરતાં અનેક યાત્રી, મારગ માંહે મળ્યા.

જુદું જવાનું સહજ જણાતાં, નિજ નિજ પથે વળ્યા; હવે-૨
મુખ મેળવવા સંપત્તિ મેં તો, સાથે લીધી સાંધી.

લીધા વળાવા તેણે લૂંટી, મુજને લીધી બાંધી:—હવે-૩
કાયા કોટડીમાં કેદ કરીને, સહુ સ્થળમાંએ ફરતા.

કહું છું હરિનાં દર્શન કરાવો, કાન નથીએ ધરતા:—હવે-૪
આહ્વાનશ અંધારે રાખે, સત્ય દીપકથી દૂર.

અંધસમી જ્યાં ત્યાં અથડાતી, નિરખું નહિ નિજતર:—હવે-૫
આજ સાંભળ્યું આવ્યાં દારકાં, પણ દર્શન કેમ કરું.

શ્રીરણછોડ કાદ છોડાવો, તો તો તમને વરું:—હવે-૬
વ્યાપક છો વિદ્યભર સઘળે, એવું વક્તા વેદ.

દહેરામાં પણ હું નવ દેખું, શાને રાખો ભેદ:—હવે-૭
દયાનિધિ અપરાધ અનંત છે, માફ કરોને નાથ.

માયાનો પટ દૂર કરીને, હરણ ઝાલો હાથ:—હવે-૮

આપ વિના કોઈ નહિ મારું, અનુભવ મુજને આવ્યો.
પાસે છતાં પણ પ્રભુ ન જાણ્યા, જન્મારો ગુમાવ્યો;—હવે—૮
વિશ્વપતિ વિનતી સુણીને, આવ્યા હણીને અરિ.
મુકુંદપતિ મારો ઓળખતાં, આજે બેઠી વરી—હવે—૧૦

ભાવાર્થ—આ સંસાર અપાર સમુદ્રરૂપ છે. તેમાથી પાર જવું એ મનુષ્ય જન્મનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. પરંતુ દ્વિતદ્વનમાં રમનારો જીવાત્મા પ્રથમ શરીરનો અભિમાની હોવાથી તે એકાએક પાર જેઠા શકતો નથી જગતમાં જન્મ ધારણ કર્યા પછી અમુક સમયે દરેક વ્યક્તિની વિચાર શક્તિ જાગૃત થાય છે. ત્યાર બાદ તેના મનમાં જેવા પ્રકારના સંસ્કારો પડ્યા હોય તથા આસપાસના સંગથી જે શુભ-ગુભ પોષણ મળ્યું હોય તે પ્રમાણે તે પુરુષનું નાસ્તિક અગર આસ્તિક વલણ થાય છે: સંસારને સત્ય સમજી નામરૂપવાળા પદાર્થમાં જ જેની આસક્તિ બંધાણી છે એવો જીવાત્મા, પૈસાદિ માધ્યિક પદાર્થોમાંજ રચ્યો પચ્યો રહે છે. ગમે તેવા પ્રપંચને પાપો કરીને પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાનુંજ તેને સુઝે છે. તે પુરુષ આસ્તિક દિશાને સંસારનો સખત ફટકો પડ્યા વિના પકડી શકતો નથી. પરંતુ જન્મ જન્માન્તરના પુણ્ય પ્રભાવથી જેનો જન્મ પવિત્ર અને ધાર્મિક વૃત્તિના માતા પિતાથી થયો છે તેવો શુભ સંસ્કારી પુરુષ પ્રથમથીજ આસ્તિક હોય છે. તે સૃષ્ટિના પદાર્થોને નાશ પામતા જેઠા પોતાના મનમાં વિચાર કરે છે કે હું કોણ ? અહીં શા મારે આવ્યો છું ? મારું કર્તવ્ય શું ? અંતમાં મારે જવાનું ક્યાં ? આવા વિચાર કરી પરમાત્મા તરફ વળે છે. પ્રભુશરણે જનારાને અભિમાન હોતું નથી છતાં અભિમાન થાય તો ને પડે છે. પરંતુ દયાસિંધુ

ભગવાન પોતાના ભક્તનો નાશ-અગર પાત થવા દેતા નથી. કારણ
 શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં સ્વમુખથી કહે છે કે નમે ભક્તઃ પ્રણમ્યતિ
 અર્થ મારો ભક્ત નાશ પામતો નથી. તે ભક્તપર ગમે તેવા દુઃખને
 નાખી તેને જાગ્રત કરી નિરાભિમાની બનાવી દેછે જીવાત્મા ગમે
 તેટલો બુદ્ધિમાન હોય, પંડિત હોય છતાં પોતાને બળે તરી શકવા
 શકવા સમર્થ નથી. પરમાત્માનું શરણ લે ત્યારેજ તે તરી શકે છે.
 આકૃષ્ણચંદ્ર અર્જુન પ્રતિ કહે છે કે. દૈવી હોષા ગુણમયી મમ માયા
 દુરુચયયા । મામેવ યે પ્રપદ્યંતે માયામેતાં તરંતિ તે ॥ મારી આ
 વણ ગુણવાળી દૈવીમાયાને તરવી બહુ કઠિન છે જેઓ મનેજ શરણે
 થાય છે તેઓજ એ માયાને તરે છે. માટે માયા તરનારે પરમા-
 ત્માનો જ આશ્રય લેવો જોઈએ. તે પ્રમાણે કોઈ જિજ્ઞાસુની બુદ્ધિ
 પરમાત્માને શરણે રહેવા તૈયાર થઈ શરણે ગઈ છે. પણ અનેક
 જન્મથી દૈતમાં રમનારૂં મન વારંવાર સંસાર તરફ વળે છે બુદ્ધિ
 પોતાના નિશ્ચય પર રહી તેને તે તરફ વાળવા મથે છે અંતમાં
 પ્રમાથિ મનથી હારી જતાં પરમેશ્વરની સ્તુતિ કરે છે કે-હે. પરમા-
 ત્મા સૃષ્ટિના વિષયો (શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસને ગંધ) માં રાત
 દિવસ રમનારૂં મન મને તેના તરફજ ખેંચી જાય છે. સંસારના
 દસ્યમાં સુખ નથી એ નાશ પામી જનારા છે એવું કરોડો વખત
 તેને અનેક પ્રકારની યુક્તિથી સમજાવ્યા છતાં તે માનતું નથી.
 અને વારંવાર નામ રૂપમાંજ અથડાયા કરે છે. તેને પાછું વાળવા
 સારૂં મારે વારંવાર તેની પાછળ જવું પડે છે એટલે એની સાથે
 દેરા ફરી ફરીને હવે તો હું હારી ગઈ છું. માટે કૃપાળુ પ્રભુ આપ
 જ તેને સ્થિર રાખવા કૃપા કરો તો સારૂં. તે મન મૂર્ખ છે. કારણ
 અનેક વખત તેને સમજાવ્યું છતાં માનતું નથી એ મનની સાથે

મારા પર જે સંસ્કાર થયા છે એ જ્યારે યાદ કરું છું ત્યારે મને કંપારી છૂટે છે છતાં એ એવું વિલક્ષણ છે કે મને પોતાની ધારણા પ્રમાણે દોરી જાય છે!! એ મન મને અનેક પ્રકારની આશાઓ આપે છે. ઘડીમાં તે એમ સમજાવે છે કે શરીર નિરોગી હોય તો ઈશ્વરની ભક્તિ થાય માટે કસરત કરી, દવાઓ ખાઈને પણ શરીરને રોગ મુક્ત કરવું. આ પ્રકાર આચરતાં જ્યારે શરીર સુદૃઢ બને છે ત્યારે બળનું અભિમાન કરી એ કોઈને ગાંઠતું નથી અને પરમાત્માની ભક્તિને છોડી સંસારનાં સુખો મેળવવામાં રમવા લાગે છે. એજ પ્રમાણે પલમાં પુત્રમાં સુખની આશા બંધાવે છે. તો બીજી જ ક્ષણે સ્ત્રીની આશા કરાવી તે દિશામાં દોડાવે છે. એમ સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, વિગેરેની આશાની પોટલી—ગાંઠી મહેનત કરીને માથા ઉપર લીધી અને ૮૩ ૯૯ ૯૯૯ યોનિઓમાં જન્મમરણ અનુભવી અંતમાં ચોરાશી લાખમી યોનિ મનુષ્ય જન્મ આવ્યો છે. એટલે મુસાફરી પૂરી કરી છે. મનુષ્ય જન્મ એ મોક્ષનું દ્વાર છે. જો માણસ તેમાં જાગૃત થઈ મોક્ષ માર્ગે વળી જાય તો જન્મમરણથી છૂટી જાય છે અને વિષયમાં રચ્યો પચ્યો રહે છે તો પુનઃ ચક્રમાં ચડે છે. તેજ પ્રમાણે મને પણ લાગે છે. માટે હે પરમાત્મા હવે તો હું હારી છું માટે આ ચક્રમાંથી આપજ છોડાવો અસ્તુ—૧

ભાવાર્થ—જરાયુજ (ચોરથી ઉત્પન્ન થનારાં માણસ, પશુ, વિગેરે) અંડજ (ઇંડામાંથી ઉત્પન્ન થનારાં. પક્ષીઓ વિગેરે) સ્વેદજ (પરસેવામાંથી ઉત્પન્ન થનાર. જૂ, માકડ વિગેરે) ઉદ્ભિજ (પૃથ્વીને ફાડીને ઉત્પન્ન થનાર ઝાડ, વેલા વિગેરે) એ ચાર પ્રકારની ખાણોમાં ચોરાશીલાખ યોનિઓ છે તેમાં ૪૨તાં ૪૨તાં અર્થાત્ દરેક જાતિમાં અનેક યાત્રીઓ મળ્યાં. પણ એ બધાં ચોરાસીલાખમાં

યાત્રા કરનાર પંથીઓજ હતા. પ્રાણી માત્રને સ્ત્રી, પુત્ર, માતા, પિતા, કુટુંબ વિગેરે હોયજ છે. અને તે સર્વ પોતપોતાના લેણા દેણા પ્રમાણે એક બીજાની સાથે આવે છે. જેમ આપણે ધર્મશાળામાં ઉત્તરીએ છીએ ત્યારે અનેક માણસો ઉતરેલાં હોય છે. પણ રેલ્વેનો સમય થતાં સર્વ પોત પોતાને માર્ગે ચાલવા લાગે છે તેમ સર્વ પ્રકારની યોનિમાં પણ મળેલાં સમ્યન્ધીઓ લેણાદેણી પૂરી થતાં પોત પોતાને માર્ગે ચાલવા લાગે છે. સંસારમાં મળનારા સમ્યન્ધીઓ સુખ કે દુઃખ જે આપવા આવ્યાં હોય છે તે પ્રમાણે આપીને અથવા લઇને પરવારે છે એટલે જુદાં પડે છે તે અનુભવ પણ આ સંસારમાં ઘણી વખત થયો મારે હવે તો હું હારી ગઇ છું. મારે હે પ્રભુ આ કષ્ટથી આપજ મુક્ત કરો.

ભાવાર્થ:—જગતમાં જન્મ ધારણ કરીને મનુષ્ય કર્મ કરે છે, કર્મથી દેહયોગ થાય છે. દેહને લઇને પ્રિય અને અપ્રિય દેખાય છે. તેથી પ્રિયમાં રાગ અને અપ્રિયમાં દ્વેષ થાય છે. રાગદ્વેષથી પુનઃ કર્મ પ્રવર્તે છે. તેથી ધર્મ અધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે ને તેથી અજ્ઞાનીને દેહની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ પ્રમાણે આ સંસાર ચક્ર શરૂ છે. સંસારમાં સુખ મેળવવા ઈચ્છનાર મનુષ્યો પુણ્યકર્મ કરે છે. અને મેં અમુક પ્રકારનું પુન્ય કર્યું છે તેથી મને અમુક પ્રકારનું સુખ મળશે એવું અભિમાન કરી નિશ્ચય બાંધે છે (શ્રદ્ધા રાખે છે) તેનુંજ નામ સંપત્તિ સાથે. બાંધી લીધી એમ કહેવાય છે. મનુષ્ય અમુક પ્રકારનું સુખ મેળવવા મનમાં જે કામના-ઈચ્છા, તૃષ્ણા રાખે છે તેજ વળાવો (રક્ષક છે) કામજ સર્વ પ્રકારની આસુરી સંપત્તિનું મૂળ છે કારણ શ્રીમદ્ ભયવદ્ ગીતામાં લખ્યું છે કે કામાત્કો-

ધોમિજાયતે અર્થ કામથીજ ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે. સુખ સંસ્કારના ભોગને સાચવનાર કામ અને કામથી ક્રોધ થતાં પાપ થાય એટલે દુઃખ આપનાર ને સુખ લૂંટનાર પણ તે કામજ. માટે કહે છે કે જેને સાચવવા સાર સાથે લીધા હતા તેણેજ મને બાંધી લીધો અર્થાત્ મનુષ્ય પુન્ય પાપના અભિમાનથીજ બંધાય છે. માટે બુદ્ધિ પ્રભુની પ્રાર્થના કરે છે હે પ્રભુ એ અભિમાનમાંથી પણ આપજ છોડાવો.

સાવાર્થ—પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, અને આકાશ એ પંચીકૃત પંચમહાભૂતનું આ દૃશ્ય સ્થૂલ શરીર બંધાયેલું છે. આત્મા સર્વત્ર વ્યાપક એક અને અખંડ છે છતાં દેહાભિમાનથી પોતાને પરિચિત્ત જુદો માને છે. એનુંજ નામ કાયાકોટીમાં કેદ કરવા પણું છે. દેહાભિમાન બંધાતાં આત્મા દસાષ્ટ જય છે પણ મન તો કલ્પના દ્વારા સર્વત્ર ફરતુંજ રહે છે. કારણ જે જે વૃત્તિઓ ઉત્પન્ન થાય છે તે સર્વ મન છે એમ શ્રુતિ કહે છે. કામઃ સંકલ્પો વિચિકિત્સાશ્રદ્ધાશ્રદ્ધાઘૃતિરઘૃતિહૌર્ધીર્માર્ગિત્યેતત્સર્વ મન एव ॥ અર્થ કામ, સંકલ્પ, સંશય, શ્રદ્ધા, અશ્રદ્ધા, ધીરજ, અવૃત્તિ, મગ્ગજ, બુદ્ધિ, ભય એ સર્વ મનજ છે. આ વૃત્તિઓ બહારજ ફરે છે. એને અનેક વખત કહુંછું મને પરમાત્માનાં દર્શન કરાવો. ઇશ્વરનાં દર્શન કરવાનું પણ મનનેજ આશરે છે. મન एव મનુષ્યાનાં કારણ બંધમોક્ષયોઃ ॥ મનુષ્યનું મનજ બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે. એટલે મન જે એકાગ્ર થાય તો પરમેશ્વરનાં દર્શન થાય, પણ મન એકાગ્ર કરવું એ અભ્યાસ વિના બનતું નથી. ઇશ્વર કૃપા વિના અભ્યાસ પણ થતો નથી માટેજ પ્રભુની પ્રાર્થના કરે છે કે હે પ્રભુ આપજ છોડાવો.

ભાવાર્થ:—માયામાં લુબ્ધ થએલું મન વાસનાઓ છોડી શકતું નથી જગત્ મિથ્યા છતાં તે સત્ય હોય એવી મનમાં ભ્રાન્તિ-ઓ થયાજ કરે છે. તેથી બુદ્ધિ ફરીઆદ કરે છે કે. મન તે અહો-નિશ અંધારામાં રાખે છે. યા નિશા સર્વમૂતાનામ્ ભૂતોની રાત્રી તે જ્ઞાનીનો દિવસ છે અજ્ઞાનરૂપ અંધકારમાં સત્ય દીપક કદિ દેખાતો નથી સર્વ વિશ્વનું અધિષ્ઠાન ચેતન છે. છતાં સમુદ્ર કિનારે ઉભેલો માણસ જ્યાં સુધી તરંગ અને બુદ્ધબુદ્ધા જુએ છે ત્યાં સુધી તેના જલશૃત્તિ થતી નથી તેમ જગત્ને જોનારની પણ આત્માકાર વૃત્તિ થતી નથી—સત્ય સમજતું નથી. ત્યાં સુધી જીવાત્મા અજ્ઞાન અંધકારમાં અથડાયાજ કરે છે સંસારમાં સુખ સમજી અનેક વસ્તુઓ મેળવવા વારંવાર અથડાયાજ કરે છે ને વાસનાના પડદાને વધારે ઘટ્ટ કરે છે. વાસના જ્યાં સુધી નાશ ન પામે ત્યાં સુધી આત્માનું આવરણ ખસતું નથી અને આવરણ દૂર થયા વિના જ્ઞાનરૂપ અગર પ્રકાશરૂપ આત્માનો બોધ થતો નથી માટે કહે છે કે હે પ્રભુ આ અજ્ઞાનમાંથી આપ મુક્ત કરો. અસ્તુ.

ભાવાર્થ:—શ્રીમજ્જમહગુરુ શંકરાચાર્યે વિવેક ચૂડામણિ નામે ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે જન્તૂનાં નરજન્મ દુર્લભમતઃ ॥ સર્વ પ્રાણી-ઓમાં માણસનો જન્મ થવો એ દુર્લભ છે તેમાં પણ પુરુષપાતું મળવું એ તેનાથી કઠિણ છે. ટુંકામાં માણસનો જન્મ એ મોક્ષનું દ્વાર છે. માટેજ પાણીના પરપોટાની પેઠે કુટી જનારા, મળ, મુત્ર અને રૂધીર, માંસ હાડ વિગેરેથી ભરેલા દેહને ઉત્તમ ગણવામાં આવ્યો છે. તેના વડેજ મોક્ષ છે. તેજ દ્વારાપુરી છે. એવું ઉત્તમ મનુષ્યત્વ મળ્યું છે છતાં બુદ્ધિ કહે છે હે પ્રભુ ! હું દર્શન શી રીતે

કઈ ? કારણ અનેક પ્રકારની આશાઓ અનંત જગ્યામાં અથડાવી સુખને માટે ફોકટ ફાંફાં મરાવે છે. અને છોડવા ધણી વખત વિચાર કરેછું. પણ એ આશા ત્યજીને જતીજ નથી. ગમે તેયુક્તિથી ને ગમે તેવા રૂપથી પુનઃ પુનઃ એ પાછી આવે છે ; ! આપ રણને છોડાવનાર રણછોડ છો. મનમાં વાસનાઓ અનંત છે તેથી સ્થૂત સુખ ભોગવવાની વાસના પણ અનન્ત છે એ સર્વને જો આપ છોડાવો તોજ છૂટે એમ છે વાસના નાશ થઈ જાય તો મનના વિકલ્પો સમાતાં બુદ્ધિ ઈશ્વર સાથે એક થઈ જાય. અભેદ ભાવના થવી સર્વત્ર આત્મા જોવો એજ પરમાત્માને વરવાપણું છે. માટે બુદ્ધિ કહે છે હે પરમેશ્વર તમેજ દૈત જળમાંથી મુક્ત કરો.

ભાવાર્થ—વેદ વદે છે કે સર્વં સ્વલિવદં બ્રહ્મ અર્થ—આ સમગ્રું નિશ્ચય બ્રહ્મજ છે અગર અસ્તિ (છે) ભાતિ (ભાસે છે—પ્રકાશે છે) પ્રિય (વહાલું) એ ત્રણે અંશે સૃષ્ટિના નામ રૂપાત્મક સર્વ પદાર્થોમાં પરમાત્મા વ્યાપક છે એમ વેદ કહે છે. વસ્ત્રમાં જેમ સૂત્ર સિવાય બીજું કંઈ પણ નથી. સૂત્ર કાઢી લઈએ તો વસ્ત્ર રહેજ નહિ તેમ નામ અને રૂપમાંથી અસ્તિ, ભાતિ અને પ્રિય અંશ લઈ લેવાથી પણ કશું રહેતું નથી. એટલે સિદ્ધજ થાય છે કે પરમેશ્વર સર્વત્ર વ્યાપક છે. સર્વત્ર વ્યાપક એટલે દેવાલયમાં પણ હોવાજ જોઈએ પણ પરમાત્મા આપનાં દર્શન મને થતાં નથી. શાસ્ત્રમાં દેહનેજ દેવાલય કહેલ છે. દેહં દેવાલયં પ્રોક્તમ્ દેહ એજ દેવાલય છે તેમાં આપનાં દર્શન થતાં નથી. આવા પ્રકારનો ભેદ હે પરમાત્મા શા માટે રાખો છો ? અજ્ઞાન રૂપ આવરણને દૂર કરવામાં આપની મદદનીજ જરૂર છે માટે આપ સહાય કરીને આ કષ્ટમાંથી છોડાવો.

ભાવાર્થ—હે પરમાત્મા આપ દયાના સમુદ્ર છો. એટલે આપની દયા અપાર છે તેમ મારા અપરાધ અનંત છે. એટલે બેઠું અપાર છે. સમુદ્રમાં નાખેલી વસ્તુ ક્ષારના યોગથી શુદ્ધ થઈ જાય છે. તેમ પાપ પણ પ્રભુના સંગથી નાશ પામી છુટી જાય છે. માટે

પ્રમાણે પરમાત્મા ! આપ ક્ષમા કરો. ગમે તેવાં પાપો હોય પણ પ્રભુમાં સમાતાં બળી જાય છે. અગ્નિમાં લીલાં સૂકાં ગમે તેવાં લાકડાં નાખીએ તો બળી જાય છે તેમ પાપ પ્રલય થાય છે. તો અપરાધ ક્ષમા કરો. અને માયાનો પડદો દૂર કરો. માયા એ બહુ વિવશજાણુ તત્ત્વ છે. તે એકાએક ઓળખાતી નથી. હમેશાં નવાં નવાં સ્વરૂપ ધારણુ કરે છે. અને જીવાત્માને જોત જોતામાં ફસાવે છે. માણસ ગમે તેટલો સાવધ રહે પણ અંતે ફસાય જાય છે. માણસ ઈશ્વરની ભક્તિ કરવા લાગે છે. ત્યારે નિરાભિમાની રહે છે અમુક કાળ પછી હું ભક્ત છું એવું અભિમાન કરી બીજાને હલકા ગણવા લાગે છે એનું જ નામ માયાની ફસાવટ તો એમાંથી બચાવીને અહંતા મમતા દૂર કરીને મારો હાથ ઝાલો. અર્થાત્ અભિમાન છોડાવો કારણુ હવે દ્વંત ભાવનાથી હારી ગઈ છું માટે આપજ આમાંથી મુક્ત કરો. ઓં.

ભાવાર્થ—સંસારમાં માતા, પિતા, બહેન, બાંધુ, સ્ત્રી, પુત્ર મિત્ર વિગેરે અનેક સમ્બન્ધી છે અને એમજ ભાસે છે કે આ બધાં મારાં છે. પણ વસ્તુતઃ વિચાર કરતાં સમજાય કે એ સર્વ સ્વાર્થનાજ સગાં છે. વ્યવહારમાં સર્વને અનુભવ છે કે જ્યાંસુધી સ્વાર્થ સિદ્ધ થાય એવું જણાય ત્યાં સુધીજ સંબંધ રાખે છે. સ્વાર્થને બાંધ થતાં તે લડીને જીત્યા પડે છે. ત્યારેજ સમજાય છે કે આ સંસારમાં ઈશ્વર સિવાય આપણું કોઈ ખરું સમ્બન્ધી નથી. અથવા

જ્યારે આપણાપર દુઃખ આવી પડે છે ત્યારેજ ખરી વાત સમજાય છે. મહાત્મા તુલસીદાસ કહે છે કે “ ધીરજ ધર્મ મિત્ર અરૂનારી, આશ્વત્થાળ પરખીએ ચારી ” ત્યારેજ અનુભવ આવે છે. ત્યારેજ સમજાય છે કે પરમાત્મા પાસે છતાં તેમને રંજન કરવા કાંઈ ન કર્યું અને ગમે તેટલું કર્યા છતાં જે કદિ પણ ખરેખરા ખુશી થાય નહિ. કદિ તેમનો સ્વાર્થ સિદ્ધ થાય ત્યાં સુધી ખુશી થયા જેવાં દેખાય ને સહજ વાંકું પડતાં પાછા કોપી ઉઠે તેવાને માટે અયાગ મહેનત કરી એ પણ ભૂલ જ છે. પણ હૃદયમાં રહેલા ઇશ્વરને જાણવા કે અંતઃકરણને સંતોષ કરવા કાંઈપણ હૃદયમાં ઇશ્વર છે એવું શ્રીકૃષ્ણ કહે છે ईश्वरःसर्वं भूतानां हृद्देशोऽर्जन तिष्ठति. હે અર્જુન સર્વના હૃદયમાં ઇશ્વર છે તેને જાણ્યા વિના મનુષ્ય પોતાનો જન્મારો વૃથા ગુમાવે છે. નકામો કાઢે છે. કારણ મનુષ્ય જન્મ ધારણ કરીને જો મોક્ષ ન મેળવ્યો અને ચોરાશીમાં અથડાવા પાછો વળ્યો તો તેનો ફેરો પણ અફળ જ જાણવો. આ સંસારમાં ખરો મરી ગએલો પુરૂષ તેજ કહેવાય કે જેને ફરી જન્મવું જ ન પડે બાકીના પાછા થયા ગણાય તો હે પ્રભુ ફરી ફેરામાં આવવું ન પડે માટે આપજ છોડાવો હું તો હારી ગય છું.

ભાવાર્થ—વિશ્વપતિ એટલે વિશ્વના નિયામકે, સંસારમાં રહેનારા જીવાત્માઓ જે પુન્ય પાપ કરે છે તે જેનાં પાપ અગર પુન્ય તે પ્રમાણે તેને સુખદુઃખ આપે છે માટે વિશ્વનો પતિ છે. તેજ મારી અરજ સાંભળીને, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, અને મત્સરરૂપ શત્રુઓને મારીને પધાર્યા, અંતમાં કહેવાની મતલબ એ છે કે જ્યારે સર્વ આંતર શત્રુઓનો જય થઈ જાય છે, વાસનાઓ ઓગળી જાય.

છે અને નિત્ય નિત્ય અભ્યાસ કરતાં કરતાં પરમેશ્વર તરફ મનની એકાગ્રતા દૃઢ થતી જાય છે પરમેશ્વર અને શાસ્ત્રપર દૃઢ શ્રદ્ધા રહે છે. ત્યારેજ ઇશ્વર ઓળખાય છે. માણસ ગમે તેટલો બુદ્ધિમાન હોય પણ પોતાની મેળે ઇશ્વરને જાણી શકતો નથી શ્રુતિપણુ કહે છે કે આચાર્યવાન રૂપોવેદ. જેણે બ્રહ્મનિષ્ઠ ગુરુપાસેથી પરમેશ્વરને જાણવા પ્રયત્ન કર્યો હોય તેજ જાણી શકે, શાસ્ત્રને ત્યજીને પોતાનેજ ડહાપણનો ભંડાર સમજી મન માન્યા તર્કો કરે તેથી તત્ત્વ હાથમાં આવતું નથી અગર કોઈ મૂર્ખ મનુષ્ય એમ વિચાર કરે કે ધણુ પંડિતો અને કવિઓ વાચતુરપુરુષો વિચાર કરે છે તે પોતાના વિચારને સાચા કરવા બીજાના તોડે છે. તેજ પ્રમાણે આપણે કરીએ તે વિચાર પણ કેમ સત્ય ન હોય ? હોવાજ નોંધએ. માટે આપણા વિચારની બીજાની પાસે પરીક્ષા કરાવવાની જરૂર નથી. પરંતુ આ બાબતમાં તેમની મહાન ભુલ છે. કારણ પંડિતો વિગેરે જે વિચાર કરે છે તે શાસ્ત્રનો આધાર લઈને કરે છે તથા તેમાં અનુભવ પણ જોડે છે, જે જાતે કંઈ અનુભવ કરી શકતો નથી તેમ શાસ્ત્રનો જેને ગંધ પણ નથી તેમજ પોતાના વિચારોને સુધારી શકવાની શક્તિ નથી તેવો મનુષ્ય ઉપર કદાચ પ્રમાણે પોતાના મનનું ખોટી રીતે સમાધાન કરે છે. અને જાતે ખાડામાં પડી પોતાના સમ્બન્ધમાં આવનારને પણ અવળે રસ્તે દોરે છે એ એક પ્રકારનું પાપજ છે. માટે પ્રથમ જાતની મૂર્ખાઈ દૂર કરવી જોઈએ નહિતો મૂર્ખા નિંદન્તિ પંડિતાન મૂર્ખાઓ પંડિતને નિંદે છે એ કોટિમાં આવી જવાય માટે જગત રહેવું ટુંકામાં પંડિતનાં વચન, શાસ્ત્રનો આધાર અને પોતાનો અનુભવ એ ત્રણ ન મળે તો સમજવું કે આપણે ઉલટી દિશામાં

જઠએ છીએ, એમ થયા છતાં જીવરામભટ્ટ ન ગનવું. પણ પેતાની
 બુદ્ધિનો દોષ ક્યુલ કરી ત્રણેને મેળવીને જ ચાલવું. એમ કરતાં મુકુંદ
 આત્મા જે સર્વનો પતિ છે તે નિશ્ચયરૂપે બુદ્ધિમાં સમજતાં અભેદ
 ભાવના દઢ થાય છે એટલે સર્વત્ર એક જ તત્ત્વ સમજાય છે તેનુંજ
 નામ આત્માને વરવું છે પછીથી જન્મમરણજ રહેતાં નથી તો પછી
 હારવા જીતવાનું પણ રહેતું નથી ત્યારેજ શાન્તિ થાય છે માટે
 ॐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ

સ્તવન ૨ જી.

ભેદ ભાવનામાં ભમતા મનને સમજાવેલો સ્વરૂપ દૃષ્ટિનો અભ્યાસ.

(કન્વાલીને મળતો)

કદાપિ કો તુને નંદે, તદાપિ રૂપ તે તારું;	
કદાપિ કો તુને વંદે, તદાપિ રૂપ તે તારું.	૧
કદાપિ કો તુને મારે, તદાપિ રૂપ તે તારું;	
કદાપિ કોઇ ઉગારે, તદાપિ રૂપ તે તારું.	૨
કદાપિ કો કરે દુઃખી, તદાપિ રૂપ તે તારું;	
કદાપિ કો કરે સુખી, તદાપિ રૂપ તે તારું.	૩
કદાપિ મૂળગું જાએ, તદાપિ રૂપ તે તારું;	
કદાપિ લાલ તો થાએ, તદાપિ રૂપ તે તારું.	૪
કદાપિ કો કહે માની, તદાપિ રૂપ તે તારું;	
કદાપિ કો કહે શાની, તદાપિ રૂપ તે તારું.	૫

કદાપિ કો કહે ભોગી, તદાપિ રૂપ તે તારૂં;
 કદાપિ કો કહે યોગી, તદાપિ રૂપ તે તારૂં. ૬
 કદાપિ દેખતું કુંડું, તદાપિ રૂપ તે તારૂં;
 કદાપિ દેખતું રૂડું, તદાપિ રૂપ તે તારૂં. ૭
 જીવે જીવું જહાં સુધી, તહાં સુધી સહુ તારૂં;
 બની જા તુંજ જોવાનું, નહિ જીવું નાહ તારૂં. ૮
 નહિ તારૂં નાહ મારૂં, નહિ ત્યાં જન્મતું લારૂં;
 નહિ ત્યાં દ્વન્દ્વનું બારૂં, નહારૂં ને નહિ સારૂં. ૯
 સમી જાતાં સદા તેમાં, પછી જે જે અને જે જે;
 અહા મુકુન્દ સહુ ઠામે, સદા છે છે અને છે છે. ૧૦

ભાવાર્થ:—વ્યવહારમાં સર્વને અનુભવ છે કે બાળક સમ-
 જતું નથી ત્યાં સુધી તેને સુખદુઃખ આવે તો તે વેઠીનેજ રહે છે.
 પણ સમજનાર તો વિચારદ્વારા મનનું સમાધાન મેળવી લે છે. તે-
 વોજ પ્રકાર જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી થાય છે. કારણ જ્ઞાની પુરૂષ
 કોનો તંગ કરનારા અનેક પુરૂષો આવી મળે છે. બહુધા સંસારીઓ
 સ્વાર્થપરાયણ હોય છે. તેથી જો તેમના સ્વાર્થનો ભંગથાય
 તો તેઓ નિંદા કરવા લાગે છે અગર આ સંસારમાં એવા પુરૂષો પણ
 જોવામાં આવે છે કે બીજાનો ઉત્કર્ષ સહન ન કરી શકવાથી પણ તે-
 નિંદામાં ઉતરી પડે છે. આ સંસારમાં નિંદા અને સ્તુતિનું દ્વન્દ્વ
 સદા સાથે રહે છે. સાક્ષાત ઈશ્વરને પણ નિંદનાર અને વંદનાર
 નાસ્તિકો અને આસ્તિકો છે તો પછી બીજાની તો વાતજ શી ?
 માટે કોઈ વિચારવાન પોતાના મનને સમજાવે છે કે અજ્ઞાનીઓ

જેને જગન્ કહે છે તે વસ્તુતઃ આત્માજ છે. એજ સર્વત્ર છે પણ દરેક જીવનું સૂક્ષ્મ શરીર તેનાં કર્માનુસાર, સાત્ત્વિક, રાજસ કે તામસ હોય છે. તેથી તેને વશ થએલો જીવ તેવાંજ કર્મ કરે છે. તેવા જીવની ધારણા જે પાર પડતી નથી તો તે નિંદામાં કતરી પડે છે. તેને જોઇ પેલો પુરૂષ પોતાના મનને સમજાવે છે કે જે નિંદા કરે છે તે પણ તારૂંજ સ્વરૂપ છે અરે તું પોતેજ છે. અહીં એટલો વિચાર આવે કે આપણે આપણી નિંદા શી રીતે કરીએ ? વ્યવહારમાં તો કદિ પણ એવું જણાતું નથી પણ તેનાથી ઉત્પન્ન અનુભવ થાય છે એટલે માણસો પોતાનાં વખાણ કરે છે; પણ જરા વિચાર કરે તો આ વાત ખુબી થઈ જાય તેવી છે. તે આપણે વિચારીએ પ્રથમ માણસ આપણી સાથે સંસર્ગમાં રહે છે અને આધીન રહે છે. પણ કોઈ વખત આપણા અને તેના વિચારમાં ભેદ પડે છે એટલે તે આપણાથી છૂટો થઈ જાય છે; પછીથી તેણે આપણે ત્યાં જે જે બાબતો જોઈ હોય છે તેને નિંદાના રૂપમાં કહેવા લાગે છે. દાખલા તરીકે કોઈ સાધુ પાસે કોઈ ગૃહી જતો હોય પછી તે વિરૂદ્ધ પડી એમ કહેવા લાગે કે અમુક સાધુ વ્યભિચારી છે. આમ બોલવામાં એ પ્રકાર સમાય છે. પેલો સાધુ જે વ્યભિચારી હોય છે તો તેને જગતિ મળે છે અને લોક બચથી તે સુધરે છે. કદિ તેમ ન હોય અને કહેનારો પુરૂષ જાતેજ વ્યભિચારી હોય તો તે વ્યભિચારી પ્રકૃતિને નિંદે છે. એટલે પોતેજ પોતાને નિંદે છે. અથવા આત્મા સર્વત્ર એક છે અને પ્રકૃતિ જુદી જુદી છે. તેથી નિંદા પ્રકૃતિ શરીરની છે. અને આત્મા નિંદા રહિત છે. માટે તે પણ આપણેજ છીએ તે પ્રમાણે વંદન કરનાર પણ પ્રકૃતિ છે. પ્રકૃતિ

શરીર કાંઈ શરીરને વંદન કરતું નથી પણ એ શરીરમાં રહેલ આત્માને વંદન કરે છે એટલે નીંદાને કરનાર અને વંદન કરનાર બેઉ મનને કહે છે તારાંજ સ્વરૂપ છે.

ભાવાર્થ—આ સંપૂર્ણ પદમાં એકજ સિદ્ધાન્ત નક્કી કરેલો છે કે જે હન્દ દેખાય છે તે બધાં પ્રકૃતિજન્ય એટલે માયાનાં છે અને માયા તે પરબ્રહ્મનું વિવર્ત છે. વિવર્ત એટલે પોતાનું મુળરૂપ બદલ્યા વિના બીજા રૂપે દેખાવું તે જેમ દોરડી અંધારામાં પોતે બદલાયા વિના સર્પરૂપે દેખાય છે તે અથવા બાજી રમવા બેઠેલા બે બાઈબંધો મિત્ર છતાં રમતમાં એક બીજાની કાંકરી [સોગડી] મારે છે તેવું આ હન્દ છે એજ મુખ્ય આકૃત [સાર] છે. તે સમજાવવા કહે છે કે કોઈ મારે તોપણ તે તારાંજ રૂપ છે અને જ્યારે તો પણ તે તુંજ છે. હવે પોતે પોતાને કેવી રીતે મારે છે તેનો એક દાખલો લઈએ વિશ્વામિત્ર તપના પ્રભાવથી બ્રહ્મા પાસે બ્રહ્મર્ષિ કહેવરાવ્યું પણ બ્રહ્માએ એટલી જગો રાખી કે વસિષ્ઠ જ્યારે બ્રહ્મર્ષિ કહ્યે ત્યારેજ તમે ખરા બ્રહ્મર્ષિ થશો ત્યાં સુધી તો રાજર્ષિ રહેશો. એથી શસ્ત્રોસહિત વિશ્વામિત્ર વસિષ્ઠની પાસે આવ્યા એટલે તેમણે રાજર્ષિ કહીને બોલાવ્યા. પછીથી બ્રહ્મર્ષિ થવાની ધુનમાં ચડેલા વિશ્વામિત્ર ઉલટે માર્ગે ઉતર્યા તેમણે અનેક પ્રકારથી તેમને સતવવાનીજ તજવીજ કરવા માંડી વસિષ્ઠના સો પુત્રોને પણ તેમણે મારી નાખ્યા વિશ્વામિત્ર જેવા તપસ્વી પણ બ્રહ્મર્ષિ થવાની મમતામાં રાક્ષસના જેવાં કર્મ કરવા તૈયાર થયા તો પછી સામાન્ય માણસની તો વાતજ શી ? એ તો પોતાને મોટો ગણાવવા માણુ જણુ કેવાંએ કર્મો કરે અંતમાં વિશ્વામિત્રને એ વીચાર

આવ્યો કે વસિષ્ઠને મારી નાખું એટલે પછી મને કોઈ રાજર્ષિ કહે-
નાર રહેશે નહિ. પૂર્ણાંમાને રોજ નક્કી કરી તેમને મારી નાખવા
ગયા તે વખતે વસિષ્ઠ અને અરુન્ધતી વાતો કરતાં હતાં અરુન્ધતી
એ પૂછ્યું ચાંદની કેવી નિર્મળ ખીલી છે? વસિષ્ઠે જવાબ આપ્યો
વિશ્વામિત્રના તપ જેવી. આ વાત સાંભળી વિશ્વામિત્રનું અભિમાન
ગળી ગયું, પોતાની બૂલ સમજણી મનમાં વિચારવા લાગ્યા કે વ-
સિષ્ઠનું મેં આટલું બધું ખરાબ કર્યું છતાં તેતો મારાં વખાણુ કરે
છે. બ્રહ્મર્ષિ થવામાં હૃદયની જ વિશાળતા જોઈએ, એમ સમજી તુર્ત
વસિષ્ઠ પાસે જઈ તેના ચરણમાં નમી પડ્યા ત્યારે વસિષ્ઠ બોલી
દિધ્યા આવો બ્રહ્મર્ષિ વિચારીએતો સમજાય કે આમાં મરવાનો યોગ
લાવનાર પણ વસિષ્ઠ છે ને દિગારવાનો સમય લાવનાર પણ પોતેજ
છે. ટુંકામાં સર્વત્ર આત્મા એકજ છે એ ભાવના ગમે તેવાં દુઃખથી
પણ માણસને બચાવે છે.

ભાવાર્થ—આપણે આપણને સુખી કરીએ એ વાત માની
શકાય. પણ આપણે દુઃખી કરીએ એ વાત માની શકાય તેવી નથી.
કારણ પ્રત્યક્ષ આપણે બીજા તરફથી દુઃખ આવતું જોઈએ છીએ.
તો તેનો વિચાર અત્રે કરી લઈએ. આપણે જે સારાં નહારાં કર્મ
કરીએ છીએ તેનું સુખ અને દુઃખ ફળ જરૂર મળે છે. પછી તે સુખ
કે દુઃખ આપવામાં નિમિત્ત ગમે તે થાય ધારો કે આપણે એક
ખરાબ કામ કર્યું તેને કોઈ જાણતું નથી પણ આપણું અંતઃકરણ
તો જાણે છે. તે માપ સૂક્ષ્મરૂપે આકાશ પ્રકૃતિ પ્રદેશમાં ફરી પોપાય
છે. પછી એવી પ્રકૃતિનો—સ્વભાવનો જે મનુષ્ય હોય તે દ્વારા તે
આપણને નુકસાન કરવા કે દુઃખ આપવા લાગે છે. ઉપરથી જોતાં

આપણને એમ લાગે કે અમુક માણસ આપણને દુઃખ આપે છે. પણ વ્યર્થ વિચાર કરીએ તો સમજાય કે તેનો નિમિત્ત માત્ર છે વસ્તુતઃ આપણે જ પોતાને સુખ અથવા દુઃખ આપીએ છીએ. આ રીતે પણ આપણે જ છીએ માટે કહેવામાં આવે છે કે ને તું જ છે. જાની પુરૂષો આવા પ્રકારની વિચાર દૃષ્ટિથી જ ગમે તેવો અપરાધ કરનાર હોય તેને માફી આપે છે. કારણ એ સમજે છે કે આતો બિચારો નિમિત્ત છે એ વાત શ્રીકૃષ્ણે અર્જુન પ્રતિ કહી છે કે નિમિત્તમાત્રં ભવ સવ્યસાચિન્ હે અર્જુન તેના કર્માનુસારમે' અધાતે મારી જ નાખ્યા છે પણ તું નિમિત્ત માત્ર થા પ્રકાર આવો છે પણ અજાનાવૃત્ત જીવાત્મા આ બાબત સમજતા ન હોવાથી વૃથા અભિમાન કરે છે ને સમજીએ ક્ષમા આપે છે તેથી જ કોઈ કવિ કહે છે કે—“ રાગ દ્વેષ તણાં કાષ્ટો, બાળી પાવક પ્રેમમાં; શાન્તિઃ શાન્તિઃ અતિ શાન્તિઃ ઉપજવા સર્વ અંગમાં.” (૧) મનુષ્યો રૂપથી શોભે, રૂપથી ગુણ શોભતા, ગુણો સહુ જ્ઞાનથી શોભે, તેથી ક્ષમાની શ્રેષ્ઠતા. (૨) દુઃખમાં ક્ષમા સર્વથી ઉત્તમ છે માટે ક્ષમા રાખવી. પણ પ્રકૃતિને વશ થએલા જીવો ક્ષમા આપી શકતા નથી અને દેહાભિમાનથી કલટા વાંકા પડી સામા થઈ બગડવા તૈયાર થાય છે. જાનીતો તે જ ખરો કે મનથી જ ક્ષમા કરી શકે. વાતો તો સર્વ કરે પણ જાની તો તે જ કે સમય આવે ક્ષમા આપી શકે.

ભાવાર્થ—જગતમાં જન્મ ધારણ કરનારને લાભ હાનિ બેઠું થવાનો સમય આવે છે, તેમાં પણ સમતા રાખવી જોઈએ. કોઈ વખત અનુકૂળ હોય તો લાભ થાય અને પ્રતિકૂલ હોય તો હાનિ થાય માણસે એટલે જ વિચાર કરવો જોઈએ કે જ્યારે આવ્યા-

જન્મ્યા ત્યારે પુન્યના યોગે માત પિતા મળ્યા હતાં. પણ પ્રેતે તો કેવલ પાપ પુન્યજ સાથે લઈને આવેલ છે એજ પ્રમાણે અંતમાં પણ પુન્ય પાપ લઈનેજ જવાતું છે. કોઈ વિદ્વાને કહ્યું છે કે—
 ધનાનિ ભૂમૌ પશવશ્ચ ગોષ્ટે, માર્યા ગૃહદ્વારિજનઃ સ્મશાને દેહ-
 શ્ચિતાયાં પરલોકમાર્ગે કર્માનુગાં ગચ્છતિ જીવન્મુક્તઃ આશ્વોક્તે
 લગતું એક દષ્ટાંત છે કે કોઈ એક ગામમાં એક વાણીઓ રહેતો હતો. તે ગરીબ સ્થિતિમાં સાધુઓની સેવા કરતો હતો એક ચો-
 માસું કરવા રહેલા મહાત્માએ તેનાપર દયા કરી સૂખના સાધનો મેળવવાની યુક્તિ બતાવી તેના યોગથી તે ધીમે ધીમે પૈસાદાર થયો.
 અને ધનના મદમાં છટી જતાં પુણ્યનો માર્ગ ભૂલ્યો. તેમજ તેના મનમાં પણ લોભ વૃદ્ધિ પામ્યો એટલે ધન રળવામાંજ રચ્યો પચ્યો રહેવા લાગ્યો. પ્રભુનું નામ પણ ભૂલી ગયો; પાંચ સાત વરસે તે મહાત્મા ફરતા ફરતા પુનઃ આવી ચડ્યા તે વખત ઘણા લોકો દર્શન કરવા આવ્યા પણ પેલો શેઠ આવ્યો નહિ અંતમાં લોકોને પૂછતાં ખજર મળ્યા કે તેતો હવે પૈસાનેજ પરમેશ્વર માની બેસે છે. પેલા શેઠના પ્રથમના પુન્યયોગે મહાત્મા તેને ઘેર ગયા છતાં પહેલાં પુરૂષે તેમને કોઈ જાતનો સત્કાર સરખોએ કર્યો નહિ. છતાં પહેલા પુરૂષ પર દયા કરી મહાત્મા કહેવા લાગ્યા. બાઈ પંદર દિવસ પછી મારે મરી જવું છે ત્યાં સ્વર્ગમાં મને કાંટા વાગશે તો તેને કાઢવા સાહે એક સોય આપ, તેણે નોકર પાસે સોય અપાવી પછી મહાત્મા કહેવા લાગ્યા કે આ સોય તારે ત્યાં જમાં રાખ અને પંદર દિવસ પછી તું મરવાનો છે ત્યારે સાથે લેતો આવજો આટલી વાતચિત થયા પછી રાત્રે પેલો પુરૂષ (શેઠ) સુતા ગયો ત્યારે તેના મનમાં એ વિ-

ચાર આવ્યો કે આ સોય લઈ જવી શી રીતે ? ઘણા વિચાર કર્યા. છતાં કંઈ ઉપાય સુઝ્યો નહિ. છેવટે મહાત્માએ કરેલા ગુપ્ત બોધથી તે જાગૃત થયો અને વિચારવા લાગ્યો કે અરે ! જ્યારે એક સોઈ સરખી લઈ જવાતી નથી તો પછી આ બધું અહીં છોડીનેજ જવાનું કે ? તેથી પુનઃ તેની ધર્મવૃત્તિ જાગૃત થઈ અને પેલા મહાત્મા પુરૂષ પાસે ગયો. ત્યારે સાધુ પુરૂષ તેને કહેવા લાગ્યા કે બાઈ પ્રારબ્ધ બોગથી વસ્તુઓ મળે છે ને જાય છે તેમાં માણસ અભિમાન કરે એ તેની ભૂલ છે, તુને પરમેશ્વરની કૃપાથીજ સર્વ મળ્યું છે તો તેને ભૂલી જમ્મશ નહિ. તેજ પ્રમાણે લાભ હાનિમાં પણ માણસે આત્મદૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ. લાભ હાનિ બહાર છે. આત્મા સદાએ એકરૂપ છે. માટે તેમાંજ સંતોષ માનવો.

ભાવાર્થ—સ્થૂલ શરીરની ઉપાધિ આત્માને લાગવાથી તે વ્યક્ત બાવને પામે છે. બહુધા સંસારમાં રહેનારા જીવો. સ્થૂલ દૃષ્ટિ-બાળાજ હોય છે. તેથી શરીરને જોઈ તેના યોગે કાંઈ માની કહે છે. કાંઈ જ્ઞાની કહે છે કાંઈ ભોગી કહે છે કાંઈ યોગી કહે છે. આવી પ્રકાર કહેવામાં પણ બહુધા લોકોનો સ્વાર્થ કારણ હોય છે. જો તેમને અનુકૂલ બાસે તો સાઈ કહે છે અને પ્રતિકૂલ બાસે તો નકાઈ કહે છે. એ સાઈ ને નકાઈ. કહે છે. તે પર કશો મદાર પાં-ધવાનો નથી. કારણ લોકોના કહેવાથી જ્ઞાની, માની, યોગી અગર ભોગી સમજવાનું નથી. પણ તે કોટિમાં જનારે વિચાર કરી લેવો કે આપણે તેવા છીએ કે કેમ ? આપણે જાતેજ સંબાળી ધર્મ પ્રમાણે રહેવું એક મહાત્મા હમેશાં શાન્તિમાં રહેતા હતા એક દિવસ તેમની શાન્તિની કસોટી આવી. એક માણસને એવો વિચાર આવ્યો કે

આત્મા આજે મહાત્માને ચીડવીએ તે જાણતો હતો કે તે તમાકુ પીતા નથી છતાં સુકોને ચલમ માગવા લાગ્યો તેણે ન આપ્યાં એટલે પ્રથમ બબડ્યો ને છેવટે ગાળો દેવા લાગ્યો અને ક્રોધાયમાન થયો અંતમાં અંતર અને બહારના તાપથી અકળાયો મહાત્માએ તેને સાકરનું શરબત બનાવી આપ્યું તેથી શાન્ત થયો પછી નેના મનમાં પસ્તાવા લાગ્યો કે મેં આ મહાત્માને નકામું દુઃખ દીધું. છેવટ તેમને નમસ્કાર કરી માફી માગી પોતાને સ્થાને ગયો. અને મહાત્મા તો શાન્તજ રહ્યા એજ પ્રમાણે વિચારવાને શાન્ત રહેવું. ઠારણ કહીનાર પણ આપણાથી જુદો નથી એ જો કાંઈ કહે છે તે કસોટી રૂપ સમજી સદા શાન્તિમાં રહેવુંજ જોઈએ એજ ઐ શાન્તિ:

ભાવાર્થ—આ વિશ્વમાં જેટલી વસ્તુઓ છે તે માયાના સત્વ, રજ, ને તમ એ ત્રિગુણાત્મક છે. બરાબર વિચાર કરીએ તો સમજાય કે આ સંસારમાં જેટલી વસ્તુઓ છે તે સારી પણ નથી તેમ નહારી પણ નથી કારણ ઉપર બતાવ્યું છે છતાં સાંઝે નહાં કથાય છે તે ગ્રાહકને આધીન ગણાય છે દાખલા તરીકે ચંદ્રમાં ચકલા ચકલીને અંગારા જેવો લાગે છે અને ચકોરને બરફ જેવો લાગે છે. વસ્તુતઃ તેમ નથી. એ જ પ્રકારે સંસારના તમામ પદાર્થમાં સમજવાનું છે એકજ વસ્તુના બનતા પદાર્થોમાં પણ માણસ સાંઝે નહાં ગણે છે દાખલા તરીકે ગહુના લાડુને કંસાર એક બને છે. છતાં કંસાર જેને પ્રિય હોય તે લાડુને વખોડે અને જેને લાડુ બાવતા હોય તે કંસાર ને નિંદે એજ પ્રમાણે માણસોનું પણ સમજી લેવું. માટે જ્યાં સાંઝે નહાં દેખાતે તે બ્રાન્તિ છે. વસ્તુતઃ આત્મા જ છે. એમ સમજી સારાનો રાગ અને નહારાનો દ્વેષ છોડી દેવો નાટકમાં કોઈ એક મા-

ણસ એક વખત ચારનો વેશ લઈ આવીને ખૂન કરે છે તેજ બીજી વખત શાહુકારનો પાઠ લઈ સત્ય માટે દુઃખ ખમે છે. વસ્તુતઃ વેશથી એવું કરી બતાવે છે બાકી કશું નથી તેજ પ્રમાણે આત્મા પણ અનેક રૂપ લઈ તેવા સારાં નહારાં કામ કરી બતાવે છે બાકી ખરી રીતે તો તે નિર્વિકાર છે. એજ લક્ષ રાખતાં શાન્ત રહેવાય છે.

ભાવાર્થ—ખીડી, તંબાકુ, ગાંજે, અશીણ વિગેરે માદક પદાર્થનાં મનુષ્યને વ્યસન પડે છે. આરંભમાં તો તે ગમતાં નથી. પ્રથમ તો દવા તરીકે અગર તેવા માણસના સંગથી પરાણે પીવા, ખાવા શીખે છે પછી ધીમે ધીમે તેમાં સ્વાદ આવતો જાય છે અને અંતમાં ટેવ પડી વ્યસન બંધાય છે તેજ પ્રમાણે જગતમાં પણ માણસને ભેદ ભાવનાનો અધ્યાસ (વ્યસન) પડે છે. આરંભમાં ભેદ કેમ પડે છે એ સમજવામાં આવતું નથી પણ ધીમે ધીમે તે વધતો જાય છે પછી, સ્વલ્પમાં પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. તેમાં પણ દુઃખ ન થાય ત્યાં સુધી એવી ધારણા રાખવી જોઈએ કે આ બધાં મારાં સ્વરૂપ છે. અગર હું જ છું એટલું યાદ રાખવું જોઈએ કે આ જેટલું કહેવું સહેલું છે તેટલું કરવું સહેલું નથી. કરતી વખત જ કસોટી થાય છે. સર્વત્ર આત્મા છે એવું કહેનારાઓ પણ રાગદ્વેષના ભંડાર હોય છે અને કોઈ વખત જાણે અજાણે કોઈ શબ્દ કહેવાઈ ગયો હોય છે તો લાંબા કાળ સુધી સંભારી રાખી વેર વાળવાના ઉપાયો પણ કરવા મચી પડે છે અંતે હારે ત્યારે હેઠા બેસે છે એનું નામ તત્ત્વજ્ઞાન નહિ. જુદું જોતાં છતાં સર્વત્ર પોતાને જોનારો તો તે જ છે કે જેણે અપકાર કર્યો હોય તેના પર પણ ઉપકાર કરીને બલું કરે વિદ્વાને કહે છે કે ઉપકારિણ યઃ સાધુઃ સાધુત્વે તસ્ય કો ગુણઃ । અપ-

કારિણુ યઃ સાધુઃ સ સાધુઃ સદ્ગિરુચ્યતે ॥ અર્થ ઉપકાર કરનાર તરફ જે સારો રહે તેનું સાધુપણું ખરાખર નહિ પણ અપકાર કરનાર ખરાખર કરનાર તરફ જે સારી રીતભાત રાખે તેજ સાધુ સંજ્ઞન કહેવાય માટે સર્વત્ર પોતાનું સ્વરૂપ સમજી શાન્ત રહેવું અભેદ જ અનુભવવો પછી જુદું રહેતું નથી.

ભાવાર્થ—સંસાર છોડવો, સાધુ થવું એનો અર્થ કપડાં રંગવાં કે રાખોડી બૂંસવી કે મુંડ મુંડાવવી અગર જટા વધારવી એટલો જ નથી. પણ ખરો અર્થ એજ છે કે મનને મારવું અથવા અહંતા મમતા છોડવાં જ્યારે એ પૂર્ણ રીતે છૂટી જાય સર્વત્ર વ્યાપક એકજ પરમાત્મા છે એવું સમજાય જાય પછી આ માંડે ને આ તાંડે એવો ભેદભાવ રહેતો નથી જ્યાં ભેદ નથી ત્યાં જન્મ મરણરૂપ જગત પણ રહેતું નથી પછી સુખ, દુઃખ, લાભ, હાનિ વિગેરે દુઃખ જોડકાં પણ રહેતાં નથી એટલે સાંડે નહાંડે પણ સમજાતું નથી કેવળ નિરૂપાધિક પરમ આનંદરૂપ શાન્ત તત્ત્વ જ અવશેષ રહે છે જ્યારે તેમાં નિશ્ચયરૂપે સ્થિર થઈ જવાય છે ત્યાર પછી સર્વત્ર જય જયકાર થાય છે. કારણ એવા જ્ઞાની પુરૂષનું સર્વ કાર્ય ચલાવનાર પરમાત્મા જ હોય છે. અને તેનો નિશ્ચય પણ એજ હોય છે કે ધન્ય જ સર્વત્ર છે અને તેજ કરે છે. તેથી જય જયકાર થાય છે ને તે પરમાનંદમાં—બ્રહ્માનંદમાં નિમજ્જ થતાં એને મુકુન્દજ શ્રીકૃષ્ણ અગર પોતાનોજ આત્મા સર્વત્ર લાગે છે જ્યાં જુવે ત્યાં અસ્તિરૂપે હોવા-પણાનારૂપે અગર છે એવારૂપે એકજ આત્મા ભાસે છે અને તે અભેદાનંદમાં ગળી જાય છે પ્રથમ ભાવના બૂલી જાય છે. ૐ

સ્તવન ૩ જી.

અવળું અવલોકનારા મનને ઉપદેશ.

(હરિનો મારગ એ રાગ.)

અવળું અવલોકે છે શાને, ચતુર શાણા ચિત્ત જોને
વ્યાપક જો વિશ્વંભર સધળે, તેમાં તારું દિલ જોને. ૧
હાટકમાં છે ઘાટ ધણેરા, સહુ તે સોનું શુદ્ધ જોને,
અનેક રૂપે એ અવિનાશી, સદા મુક્તને બુદ્ધ જોને. ૨
થડ ડાળાં ને પાન પુષ્પ ફળ, જુદાં જુદાં ભાસે જોને,
એક બીજ બોચાથી સધળું, બહુ રૂપે દેખાશે જોને. ૩
ધરધરના દીપક છે જુદા, પણ અગ્નિ છે એક જોને,
ઘટઘટમાં એ તેમ બિરાજે, અલેદનો એ વિવેક જોને. ૪
કાપે છોલે છેદે કોરે, કરવા કાષ્ટ સારું જોને,
જે જે સધળું થાય જગતમાં, એ ન્યાયે ન નહારું જોને. ૫
અક્ષર મળતાં શબ્દો થઇને, અર્થોમાં વિકાર જોને,
અર્થ કલ્પના અગતી કરતાં, અક્ષર શુદ્ધ અકાર જોને. ૬
સારું નહારું છે આહુકને, કરતાને નહિ કાંઇ જોને,
પુણ્યશાળીને પાપી સહુને, સરખાં લેખે શાંઇ જોને. ૭
ઉપજે તેને આવી વળગે, સુલટાં ઉલટાં દુન્દ જોને,
નવ ઉપજે તે નિર્વિકારી, અખંડ અલેદ મુકુન્દ જોને. ૮

ભાવાર્થ—માખી અને મનનો એક સરખો જ સ્વભાવ છે.

મુખ ઉપર ખેસનારી માખીને આપણે ઉઠાડીએ તો તે પાછી ત્યાંને ત્યાંજ આવીને ખેસે છે તેવોજ મનનો સ્વભાવ છે એક વખત તેને

એક પ્રકારના દુર્ગુણથી પાછું હડાવીએ કે તે પુનઃ ત્યાંજ જઈને આડે છે. દાખલા તરીકે આપણે નક્કી કર્યું હોય કે કોઈની નિંદા કરવી નહિ. પણ સમય મળતાં મન તો એજ ધંધો લઈ ખેસે છે તે પ્રમાણે કોઈ પુરૂષે એવો નિશ્ચય કરેલો કે સર્વત્ર આત્મા છે તેનું જ સ્વરૂપ જોવું. પણ મન એકાએક તેના પર દરનું નથી એતો લાગણું જ જગતનાં ચિત્રો દોરવા લાગે છે તેને સમજાવે છે કે હે મન તું ચતુર છે. હાલું છે તો અવળું શામાટે જુએ છે. પરમાત્માજ સર્વત્ર વ્યાપક છે. તેજ જો તેમ કરવામાં જ તારું હિત છે. કલ્યાણ છે. બીજાનું હિત સમજાવવું હોય ત્યારે આપણે અનેક પ્રકારના દાખલાઓથી તેને સમજાવી શકીએ. પણ જ્યારે આપણો સ્વાર્થ આવે ત્યારે હિતાહિતની વાતો કરનારા આપણે જ સમજી શકતા નથી. અને મરજીમાં આવે તેવી મનની કલ્પના કરી બીજાના ઉપર મિથ્યા દોષો ચડાવતાં પણ ડરતા નથી. અગર જે વસ્તુ પોતાની ન હોય તેને પચાત્રી પાડવામાં પણ પાછા હડતા નથી એટલું જ નહિ પણ પછી એ વસ્તુ કોઈ લઈ ન જાય માટે તેને સત્ અનેક પ્રયત્નો કરે છે આ બધાં અવળાં અવલોકન કહેવાય એમાં વાપરેલી ચતુરાઈ નિરૂપયોગી છે. માટે બુદ્ધિમાને પોતાની ચતુરાઈનો ઉપયોગ પોતાના અને પારકાના હિતમાં જ કરવો. તેનું એક દષ્ટાંત છે કે એક શિયાળ મરી ગએલા હસ્તિનું માંસ ખાવાની લાલચે તેની ગુદા વાટે પેટમાં પેશી ગયું. મધ્યાન્હે સખત તાપ પડતાં મરેલો હાથી સૂકાયો જેથી તેની ગુદા પણ સંકોચાણી એટલે શિયાળ બહાર નીકળી શક્યું નહિ તેવામાં ત્યાંથી એક બ્રાહ્મણ જતો હતો તેને કહ્યું કે હાથીની ગુદા પર પાણી રેડે તો એક હિતની વાત કહું. બ્રાહ્મણે તે પ્રમાણે કર્યું

તેથી ચર્ચ લીધું થતાં શિયાળ બહાર નીકળી નાહું નાસતાં નાસતાં
આહ્વાણને કહ્યું કે. “ મોટાની ગાં—માં ન પેસવું ” અર્થાત્
મોટાની સાથે ખંચાઇ પોતાનું ન ભૂલી જવું આથી શિયાળ અને
આહ્વાણ એકત્રે લાભ થયો આવી રીતે ચંતુરાઇ વાપરવી પણ ખીજને
હમવા ન જ વાપરવી તેમાં જ હિત છે.

ભાવાર્થ—મનને વાળવું એ કામ સહેલું નથી. અનુભવી
પુરૂષો કહે છે. કે મેડને ઉખેડી નાખવો સહેલો છે, સમુદ્રની પાસે
જઈ શકાય છે પણ એકાએક મનને વશ કરી શકાતું નથી. એ એટલું
બધું તૃણાવાળું છે કે તેને કશાની તૃપ્તિ થતી જ નથી. માટે કરી
સમજાવે છે કે સોનામાં ઘાટ આકાર ધણા છે. કડાં, કંડી, વેદ,
વીંટી, વિગેરે ગમે તેવા ઘાટ હોય પણ તે બધામાં સોનું છે. પણ
રાત દિવસ આકારમાં—રૂપમાં રમનાર માણસ સોના કરતા ઘાટને
વધારે ચાહે છે. કોઈ એક લક્ષ્યાધિપતિની પુત્રી હતી તેની પાસે હજારો
રૂપીઆની કિંમતના અલંકાર હતા. પણ તેનું કદું વાધ મોરાનું
નાંદાનું તેથી તે કિંમતી કડાંને તુચ્છ સમજતી હતી. પણ બુદ્ધિથી
જો વિચાર કરવામાં આવે તો સમજાય કે કિંમત કોઈ વાચમોરાની
નથી પણ સોનાની જ છે છતાં નામ રૂપમાં રખડતું મન આવી
સરલ બાબત પણ માની શકતું નથી તો પછી તત્ત્વ જ્ઞાનની તો
વાત જ શી ? છતાં માણસો સમજી શકતાં નથી એનું જ નામ
માયા !! એક ખીજું પણ દૃષ્ટાંત છે કે એક રામાતંદી સાધુ સોનાના
ગણેશના મૂર્તિ બનાવી તેની ઉપાસના કરતો હતો પણ મૂર્તિ પૂજના
ખરા રહસ્યથી તે અજાણ્યો હતો તેથી અંતમાં જૂએ મરવા લાગ્યો
જેથી છેવટે તે પ્રતિમા બેચી દેવા સાડ સોની પાસે ગયો. સોનીએ

તેની સેના પ્રમાણે કિંમત કહી સાધુજી કહેવા લાગ્યા એ તો સેનાની કિંમત પણ ગણપતિનું મૂલ્ય, સેનાએ જવાબ આપ્યો મહારાજ તમારા ગણેશ કાઢી લ્યો સાધુએ બહુ એ વિચાર કર્યો પણ ગણેશ કાઢવાની સમજણ ન પડી એનાથી એમ ન સમજાયું કે ગણેશ એવું નામ અને આકાર તો સેનામાં કલ્પિત છે. વસ્તુતઃ સેનાનું જ છે. તેજ પ્રમાણે જુદાં જુદાં નામ રૂપથી એકજ પરમાત્મા સર્વત્ર છે. સર્વમાં છતાં તે કશાથી લેપાતા નથી. લોખંડમાં પેટેલા અગ્નિને મારવા લોઢાને ગમે તેટલું ટીપે તેની અસર અગ્નિને થતી નથી તેમ સર્વત્ર વ્યાપક પરમાત્મા છતાં તે હમેશાં શુદ્ધ જ રહે છે. અને તે જ્ઞાન સ્વરૂપ છે. એમ જોવું જોઇએ તો જ મન ઠરે છે.

ભાવાર્થ—ખીજને સ્થૂલ દષ્ટિથી ગમે તેટલું તપાસીએ પણ તેમાં કંઈ દેખાતું નથી. પણ જો તેને ભૂમિમાં વાગી જળથી પોષીએ તો અમુક મુદતે તેમાંથી અંકુર નીકળે છે અને ધીમે ધીમે રક્ષણ કરવાથી થડ ડાળાં, પાંદડાં, ફલ અને ફળ બધું જુદું જુદું દેખાય છે. આ સર્વ એક જ ખીજમાં હતું. છતાં પ્રથમ દેખાતું નહોતું પણ ઉપાય કરવાથી તે સર્વ પ્રકટ થયું તેજ પ્રમાણે નામ રૂપથી વિસ્તાર પામેલું આ સર્વ જગત પણ માયા વિશિષ્ટ ઇશ્વરમાંથી જ થયું છે. તૈતરીય ઉપનિષદમાં શ્રુતિ ભગવતિ કથન કરે છે કે एकान्तं बहुस्याમ્ હું એક છું તે અનેકરૂપે થાઉં અનંત શક્તિવાન પરમાત્મા જ એક છતાં અનેક રૂપે થએલા છે. જરાયુજ અંડજ, સ્વેદજ અને ઉદ્ભિજ, એ ચાર પ્રકારની ખાણમાંના સર્વ જડ ચૈતન્ય જીવો પરમાત્મારૂપ છે. પરંતુ અંતઃકરણની શુદ્ધિ વિના તે સમજાતું નથી. માટે ચિત્તની શુદ્ધિ કરવા જ્ઞાનપૂર્વક પરમાત્માની ભક્તિ કરવો જોઇએ.

ત્યારે જ અંતર ચક્ષુઓ ઉઘડતાં, એક બીજ સંપૂર્ણ વૃક્ષરૂપે છે એ જેમ અનુભવથી સમજાય છે તેમ સર્વત્ર વ્યાપક પરમાત્મા છે તે પણ અનુભવરૂપજ સમજાય છે ત્યારે જ અવળું જોવાનું મટીને સવળું જોવાનું થાય છે એનું જ નામ બ્રહ્મદષ્ટિ છે.

ભાવાર્થ—દરેક ધરના દીવા જુદા જુદા છે. દીપકનો દાખલો આપવાનો હેતુ (જ્યારે સર્વમાં આત્મા એક જ છે છતાં સર્વના વિચાર જુદા કેમ?) તેના સમાધાન માટે છે. કોઈ ધરમાં દીવેલનો દીપક હોય, કોઈ ધરમાં વ્યાસનો અને કોઈ સ્થળમાં વિજળીનો, વળી કોઈ સફેદ હાંડીમાં હોય તો કોઈ લાલ હાંડીમાં, એમ ઉપાધિને લઈ દીપકના પ્રકાશમાં ભેદ દેખાય છતાં સર્વ દીવામાં અગ્નિ એકજ પ્રકારનો છે તેમ દરેક ઘટમાં દ્રવ્યમાં એકજ આત્મા પ્રિરાજે છે છતાં સર્વ મનુષ્યની વાસના જુદી જુદી છે તેને લઈ અંતઃકરણો પણ કોઈ સત્વ પ્રધાન, કોઈ રજ પ્રધાન અને કોઈ તમ પ્રધાન હોય છે તેથી વિચારો અને ક્રિયાઓ જુદી જુદી થાય છે. પણ તે સર્વ વિચારને ક્રિયા એકજ સત્તામાંથી ફેલે છે એ સત્તા સર્વત્ર એક જ છે એ સત્તા નિર્લેપ છે એમ જો જાણવું—સમજવું એજ અભેદનો વિવેક છે. આ વિવેક ધારણ કરનાર જ સમજી શકે કે અભેદ છતાં ભેદને આશ્રય કેવી રીતે આપે છે બીજાઓને આ વાત એકાએક સમજાતી જ નથી એટલે અનેક પ્રકારની શંકાઓ ક્યાં કરે છે, સમજનારા પણ વખતે મમતાની અંધારી બાંધી ગમે તેમ ફૂટાય છે. માટે વિવેક સમજ્યા પછી પણ માણસે બહુ નમ્રતિ રાખવી જોઈએ નહિ તો ભૂલ થવા સંભવ છે. કોઈ કંટકવાળી જગ્યામાં થઈને જવાનું હોય તે વખત વિચારપૂર્વક પગલાં ભરીએ છીએ તેમ વ્યવહારનાં

દરેક કામ કરતી વખત પણ આત્મભાવના નષ્ટ ન થાય એની ખાસ કાળજી રાખવી જોઈએ ત્યારે જ વિવેક દૃઢ થાય છે.

ભાવાર્થ—સુતાર લાકડાને કાપે છે, છોલે છે, છેદ પાડે છે અને કોરે છે એ બધામાં હેતુ લાકડાને ઉપયોગમાં લેવા સાર ઉત્તમ બનાવવા માટે છે. સર્વને એ અનુભવ છે, કે રોગી કડવી દવાઓ ખાઈ પચ્ય પાળ્યા પછી જ સુખ અનુભવે છે. સુવર્ણ અગ્નિમાં ગળાઈ, ટીપાઈ, અલંકાર બન્યા પછીથી શોભા રૂપ બને છે તેજ પ્રમાણે જિજ્ઞાસુ ઉપર જે સુખ દુઃખ પડે છે તેથી પુન્ય પાપનો ક્ષય, અંતઃકરણ શુદ્ધ અને વિશાળ બને છે તેથી વિચાર કરનારા જે વખત જે થાય તેને સારંગ ગણે છે. એક એવું દષ્ટાંત છે કે કોઈ એક મહાત્મા ગામ બહાર ફૂટી બાંધીને રહેતા હતા, એક વખત રાત્રીના સમયે તેમને ફણસ ખાવાની ઇચ્છા થઈ તેને તેમણે બહુએ દબાવી પણ ઈચ્છા શાન્ત થઈજ નહિ તેથી બાગમાંથી ફણસ લેવા નીકળ્યા, ચોરીનું કાર્ય કોઈ દિવસ કરેલું નહિ તેથી વાડીમાં પેઠા પછી ખખડાટ ન થાય એ ધ્યાનમાં રાખ્યું નહિ તેથી પકડાઈ ગયા. તેને પોલીસને સ્વાધીન કર્યા પોલીસે તેમને આખી રાત ચોડીમાં બેસાડી રાખ્યા બીજી તરફ પ્રસંગ એ થયો કે રાજમહેલમાં ચોર ચોરી કરવા પેઠા તે નીકળતાં જણાઈ ગયા પોલીસ તેની પાછળ પડી અંતે પહેલા મહાત્માની ફૂટી પાસે ચોરેલો માલ ફેંકી દઈ જંગલમાં સંતાર્ષિ ગયા. પેલી બાજુ પ્રાતઃકાલ થતાં સાધુને ઓળખ્યા એટલે પોલીસે છોડી દીધા પોતાના મુકામપર આવીને જુએ છે તો દ્રવ્ય પડેલું જોયું તેવામાં સિપાઈઓ ત્યાં આવ્યા તેમણે દ્રવ્ય અને મહાત્માને લઈ રાજા પાસે હાજર કર્યા તેની તપાસ થઈ અને પેલા

સાધુજીને છોડી દીધા તે આનંદ પૂર્વક પોતાના સ્થાન પર આવ્યા, સાર એ છે કે પ્રથમના પાપકર્મના ભોગને માટે અધષ્ટિત ધચ્છા થઈ અને તેનું દ્રવ્ય પણ મળ્યું. છેવટ નિર્દોષ પણ દર્યા. એમ વિચારવાને સર્વ ઠેકાણેથી સાર લેવાજ પ્રયત્ન કરવો પણ જાતે તેવા કર્મમાં દોરાતાં અને તે પ્રકારે અચવા પ્રયત્ન કરવો.

ભાવાર્થ—શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર ભગવદ્ગીતામાં કહે છે કે અક્ષરગણા-મકારોસ્મિ અક્ષરોમાં અકાર તે હું છું સામાન્ય જાણુનારાઓને પણ એ જ્ઞાન છે કે કકારાદિ જે વ્યંજનો છે તે સ્વરની સદાય વિના જોલાતા નથી એટલે તમામ અક્ષરોમાં “અ” મળેલો જ છે. એવા બધા અક્ષરોમાંથી એક અથવા વધારે અક્ષરો મળી જેમાંથી કાંઈ અર્થ સમજાય એવા શબ્દો અને છે શબ્દના અમુક અર્થ હોય છે. તે સાથે જોલનારનો ભાવ બળી વિકાર ઉત્પન્ન કરે છે. ઘણી વખત એવું પણ બને છે કે ઉપરથી દેખાતા શબ્દ સારા હોય છતાં જો જોલનારનો ભાવ ખરાબ હોય તો અર્થ ખરાબ થાય છે. દાખલા તરીકે કોઈ માણસ ભૂલ કરે તેને હપકો આપનાર ગંભીર મુખ રાખીને ને કહે છે કે “વાહ બાહુ સાડું કર્યું” આનો દેખા તો અર્થ સારો છે પરંતુ કહેનારનો હેતુ એ છે કે મૂર્ખાઈ કરી તેજ પ્રમાણે કદિ કોઈ ખરાબ શબ્દ વાપરે પણ તેમાંના વ્યંજનો બાદ કરીએ તો અંતમાં એકલો અ કારજ રહે છે અને અ નિર્વિકાર પરમાત્મરૂપ છે. એમ સમજી સદા મુખમાં રહેવું.

ભાવાર્થ—આ વસ્તુ સારી છે અને આ નહારી છે એ બેક આખત થાઈકના મનમાં છે કરનારને કાંઈ નથી. એક કંસારાને ત્યાં જુદીજુદી જાતના અનેક લોટા હોય છે. કોઈને કોઈ આકાર ગમે

અંતે કોઇને કોઇ આકાર ગમે જે ગમે તેને સારો કહે ને ન ગમે તેને ખરાબ કહે છે તેથી કર્તા માલિક કાંઈ માહું માનતો નથી કેમકે તે સમજે છે કે એ ઘાટ જેને ગમશે તે સારો કહીને લઈ જશે. એજ પ્રમાણે આ સંસારમાં વસતા પાપી અને પુન્ય શાળી તમામ જીવો પર પરમાત્માની સમાન દષ્ટિ છે. જુઓ જ્યારે સૂર્ય ઉદય પામે છે ત્યારે તે સારાને નહારા સર્વના ઘર ઉપર એક સરખોજ પ્રકાશ નાખે છે એજ પ્રમાણે જ્યારે વરસાદ થાય છે. ત્યારે સર્વત્ર સરખોજ થાય છે. પુન્યશાળીના ઘર કે ખેતર ઉપર વધારે ને પાપીના ઘર કે ખેતર ઉપર ઓછો એમ બનતું નથી. હવા, અજવાળું અને પવન એ પણ સર્વને એક સરખાંજ ગણે છે. કદિ કોઇને ન્યુનાધિક ગણતા નથી તેજ પ્રમાણે સંસારમાં વસતા જીવાત્માએ પણ રાગ-દેવતા મુક્ત રહીને સદા સમદષ્ટિથી રહેવું. એ પ્રમાણે રહેનારજ સર્વળું જોનાર છે. યાદીના અવળું જોનારા છે. માટે સર્વળું જોવા મહેનત કરવી અવળું જોવા નહિ.

ભાવાર્થ પરમાત્માનું સ્વરૂપ શુદ્ધ; શુદ્ધ, મુક્ત, શાન્ત; અજ અમર, એક, અખંડ છે. તેમાં કદિ વિકાર થતોજ નથી એ સ્વરૂપ લક્ષ જે રાખી ન શકે તેનેજ દેહાભિમાન થાય છે. દેહોહં એવી જે મુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે તેનુંજ નામ ઉપજવું છે. એ રીતે ઉપજનારને સર્વળાં ને અવળાં 'દ્વંદ્વ' આવીને વળગે છે જે ઉપજતો નથી તેજ મુદ્દ-મુક્ત આત્મા અભેદરૂપ છે. માટે ભેદ ભાવ તજવો. દુઃકામાં કાંઈ બનવું નહિ બને તો માર ખાય. તે માટે એક દાખલો છે કે કોઈ એક ગુરૂ પોતાના શિષ્યની પરીક્ષા કરાવવા સાર રાજના આ-ગમાં ધરવા લઈ ગયા ત્યાં રાજને ખેસવાની એક આરામ ખુરશી હતી.

તે પર શિષ્યને ખેસવા કહ્યું અને સાથે સૂચના કરી કે કાંઈ બનીશ નહિ એમ કહી ગુરૂ બીજી જગાપર જાનને બેઠા થોડા સમયપછી રાજાની સ્વારી આવી પ્રથમજ સિપાઈ ચેલા પાસે આવ્યો અને પૂછ્યું કોણ છો ? તેણે જવાબ આપ્યો સાધુ છું ને અહીં આરામ લેવા બેઠો છું. સિપાઈએ તમારો મારી હાડી મૂક્યો પછીથી બીજી તરફ ગુરૂને જોયા, ત્યાં જાનને પૂછ્યું ત્યારે તેતો હસવા લાગ્યા એટલે ગાંડો સમજી તેને બહાર કાઢ્યો પછી ગુરૂ શિષ્ય એકઠા થયા ગુરૂજીએ પૂછ્યું કેમ બાઈ ! શિષ્ય કહેવા લાગ્યો મહારાજ તમારો પડ્યો ગુરૂજીએ જવાબ આપ્યો તું બન્યો હોઝશ તેણે કહ્યું મેં તો સાધુ છું એવા જવાબ આપ્યો ગુરૂ કહે સાધુ પણ બન્યોખરોને માટે માર આધો બન્યો ન હોત તો કાષ્ટ ન થાત અર્થાત્ દેહ દષ્ટિ કરી કોઈ જાતની મમતા બંધવી નહિ. કારણ કે દેહમાં સાધુ પાણું સિદ્ધ થતું નથી. દેહનાં અંગ હાથ, પગ, છાતી, પેટ, આંખ, કાન, નાક, હોઠ, માથું એ કાંઈ સાધુ નથી. દુકામાં કહેવાનો ભાવ એજ છે કે મનને સાધ્ય કરે તેજ સાધુ અને મનને ખરેખર વશ કર્યું ત્યારે જ કહેવાય કે, વ્યવહારના બિન્ન બિન્ન કાર્યો કરતાં છતાં સ્વરૂપ મૂલાય નહિ. દોરી પર ચડી નટ ગમે તેટલું બોલે રમત કરે પણ દોરડા પરની નજર ચૂકે નહિ જે ચૂકે તો જરૂર પડે તેમ જો આત્માકાર વૃત્તિથી કામ કરે તેજ માની અને તેતું જ મન આત્મા તરફ સંવર્ણુ જુએ છે. ૐ શાન્તિઃ (૩)

સ્તવન ૪ થું.

પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવાનું સરલ સાધન.

(મનહરછંદ)

સરલ^૧ સાધન કહું સર્વથી અધિક જાણુ.

એક સાધનની માંહે બધાંએ સમાય છે.

જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, દાન, તીર્થ, વ્રત, જપ, યોગ

આદિ સહુ સાધનો તે, એમાં આવી જાય છે.

મુખ્ય મુદ્દો એજ ભણો, સર્વને સમાન ગણો

જેવાં મુખ દુઃખ બન્ને આપણને થાય છે.

તેવાં મુખ દુઃખ નક્કી બીજાઓને મન લાગે

એમ આત્મા સમાન જોયે મુખ થાય છે.

૧.

૧ મારે જણાવવું જોઇએ કે હું કવિ નથી તેમ કવિતા કરવાનો અભ્યાસ પણ કર્યો નથી. માત્ર સ્વામીશ્રીના સંગથી એક વખત મારા મનમાં એવી ઇચ્છા થઇ આવી તે પરથી મેં ઉપરનો મનહરછંદ બનાવ્યો. પણ અભ્યાસ વિનાની વિદ્યા વિષમ્ તેવુંજ મારે થયું. કવિતા તો સારી ન થઇ પણ તેમાં જે ભાવ આવ્યો તે ઠીક છે અભ્યાસ કરનારને ઉપયોગી સમજતાં આ યુગમાં તેને દાખલ કરી અને મારાજ પદની મેંજ ટીકા કરી એ વિદ્વાનોની દષ્ટિમાં ધૃષ્ટતા જેવું લાગશે છતાં જે જિજ્ઞાસુઓને માટે અને જેની ઇચ્છાથી આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું તે સર્વને આ કવિતાની અંદરની બાબત ઠીક લાગવાથી ઉપરની ખરાબ વાતને સ્વીકારીને પણ ટીકા કરી આમાં દાખલ કર્યું છે તો સજ્જનો આમાંથી ગુણ ગૃહણ કરી દોષ દાષ્ટનો ત્યાગ કરશે એમ સૂચવી વિરમું છું.

વિવેચક.

ભાવાર્થ—આ સંસારમાં એક એ બાબત પણ બહુ ફરવાથી અનુભવમાં આવી છે કે, સર્વ માણસો સરલ માર્ગ શોધે છે. ધણું ખર્ચ એમજ પૂછવામાં આવે છે કે ટુંકો ને સીધો સરલ માર્ગ બતાવી આપો કે તમામ કડાકૂટમાંથી બચી અમે પરમાત્માને ઓળખી સુખમાં હરી જઈએ. વાત સારી છે. પણ એ સરલ કેને કહેતાં હશે એ સમજાતું નથી વાચકોને વિચાર આવશે કે લખનાની શી ઈચ્છા હશે ? જવાબ એજ કે તે પણ સરલજ શોધે છે. માત્ર સરલતા સ્વરૂપમાં કદાપિ ભેદ હશે. લોકો તો સરલ તેને કહે છે કે “પોતાનો સંસારી સ્વાર્થ” સિદ્ધ કરવામાં (પૈસા કમાવામાં) સવારથી સાંજ સુધી લોહીનું પાણી કરી દશ વૈશાખનંદનોનો (ગધે-ડાચોનો) ભાર ઉઠાવવો પડે તો તેમાં તેમને કશી મહેનત સમજાતી નથી તે તો ખુશીથી કરે છે. માત્ર મધ્યરત્ન ચિંતન કરવામાં, શ્રવણ કરવામાં, સત્સંગ કરવામાં, તેમને નવરાશ નથી માટે સરલ શોધે છે !! આવો સરલનો અર્થ કરી આ પદ્ધતી ટીકા વિચારવા તૈયાર થનારને સ્પષ્ટ નાજ પાડવામાં આવે છે. સરલ પદ્ધતી આ સ્થળે તો અર્થ એટલોજ છે કે. મનુષ્ય આને સમજી બરાબર ચાલે તો ઘણા પ્રપંચમાં તેને કિતરવું ન પડે એજ સમજવાનો છે.

ભારત વર્ષમાં વસતા મુનિઓએ અનેક પ્રકારથી વિચારો કર્યા છે તે સર્વનો પરંપરા દ્વારા અથવા મુખ્ય એકજ હેતુ છે કે જીવાત્મા હરકોઈ પ્રકારથી જ્ઞાન મેળવી જન્મ મરણથી મુક્ત થાય, દરેક સાધન એવા પ્રકારના છે કે માણસ જે તેને સાધે તો જરૂર કાર્ય સિદ્ધિ થાય. તેવાજ પ્રકારનું એક સાધન અત્રે કહેવાનું છે કે જેમાં

(૧) જ્ઞાન (૨) ધ્યાન (૩) તપ (૪) દાન (૫) તીર્થ (૬) વ્રત (૭) જપ (૮) યોગ એ સર્વ સમાય જાય. મારે સ્પષ્ટ જણાવી દેવું જોઈએ કે આ સાધન હું મારા ધરનું કહેતો નથી પણ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ શ્રીમદ્ભગવદ્ ગીતામાં અર્જુન પ્રતિ કહેલું છે તેજ હું કહું છું—આત્મોપમ્યેન સર્વત્ર સમં પશ્યતિ ચોઽર્જુન । સુખં વા યદિ વા દુઃખં સ યોગી પરમો મતઃ ॥ અર્થ—હે અર્જુન ! સુખ અથવા દુઃખ પોતાની પેઠેજ સર્વ પ્રાણી પદાર્થને સરખાં થાય છે એમ જ જાણે છે તે યોગીને મેં શ્રેષ્ઠ માનેલો છે. સર્વત્ર સમ જોનારમાં જ્ઞાનાદિક સર્વ સમાઈ જાય છે. તેનો વિચાર અત્રે બતાવવામાં આવે છે.

(૧) જ્ઞાનનું ખરૂં સ્વરૂપ તેજ છે કે આનંદરૂપ પરમાત્માને સર્વત્ર વ્યાપક જોવો. આવું જ્ઞાન ધરાવનારજ ખરો સમ દષ્ટિ થાય છે તે પોતાના મન, વાણી અગર ક્રિયાથી કોઈને કદિ દુઃખ આપતો નથી. કારણ તે સમજે છે કે. ગાળો દેવાથી જેટલું મને દુઃખ થાય એટલુંજ ખીજને દુઃખ થાય છે. તેનો સર્વત્ર પોતાનો આત્માજ સમજે છે. ધણાં માણસો ગમતમાં કે મસ્કરીમાં ખીજને ચીડાવે છે જ્ઞાની એવી કશી ક્રિયા ઉત્પન્ન કરતો નથી તેની દરેક ક્રિયા આત્માને અનુલક્ષીને અગર ઇશ્વર પ્રીત્યર્થ થાય છે. કિંબલુના. ખાવું, પીવું, હાલવું, ચાલવું સર્વ પ્રકાર તે આત્મદષ્ટિથીજ કરે છે ટુંકામાં નિરાભિમાનપણે તેની સર્વ ક્રિયાઓ થતી હોવાથી તે લેપાતોજ નથી. એક એવી કથા છે કે સર્વ ગોપિકાઓ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રસાર ખાવાનું લઈને આવી તે વખત યમુનાને સામે કિનારે દુર્વાસામુનિ ભૂખ્યા બેસી રહ્યા હતા શ્રીકૃષ્ણે વ્રજસુંદરીઓને આજ્ઞા કરી કે

જાઓ મુનિને ભોજન આપી આવો સર્વ કહેવા લાગીઓ. મહારાજ
 યમુનાજી ભરપૂર છે. તો શી રીતે જમએ ? શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે જાઓ
 શ્રી યમુનાજીને કહો કે “ શ્રીકૃષ્ણ સદા બ્રહ્મચારી હોય તો અમને
 જવાનો માર્ગ આપો ” એટલે રસ્તો મળશે. શ્રીકૃષ્ણનાં આ વચન
 સાંભળીને સર્વ ગોપીઓ હસવા લાગી. પણ તેમનો શ્રીકૃષ્ણ ઉપર
 વિશ્વાસ હતો તેથી યમુનાજી પાસે જઈ તે પ્રમાણે કહ્યું એટલે યમુ-
 નાજીએ રસ્તો આપ્યો. સર્વેએ મુનિને ભોજન કરાવ્યું. પછી પાછાં
 ફરતી વખત દુર્વાસાને કહ્યું મહારાજ ! અમે સામે પાર શી રીતે
 જમએ ? મુનિએ કહ્યું આવ્યાં હતાં શી રીતે ? ગોપીઓએ કૃષ્ણની
 સાથે બનેલી બાબત કહી. એટલે દુર્વાસા મુનિએ કહ્યું ત્યારે જાઓ
 યમુનાજીને કહો કે “ દુર્વાસામુનિ સદા ઉપવાસી હોય તો અમને
 માર્ગ આપો. ” આ વાત સાંભળીને પણ તેમને હસવું આવ્યું. કારણ
 તેમના દેખતાંજ જેટલું લાવ્યાં હતાં તે ખાઈ ગયા હતા છતાં યમુ-
 નાજીને તે પ્રમાણે કહ્યું ને તેમને જવાનો માર્ગ મળ્યો. આમાંથી
 સાર એ લેવાનો છે કે નિરાભિમાનપણે પરમાત્મા નિમિત્તે જે કાંઈ
 થાય છે તેનો દોષ લાગતો નથી. પણ એટલું યાદ રાખવું કે. આપણે
 અધિકાર આપણી મેળે આંકી ન બેસવો. અહંતા મમતા રહીત રહેવું
 એ જેટલું કહેવું સહેલું છે તેટલું કરવું સહેલું નથી એ ખાસ યાદ
 રાખવું. સમય આવે ને અહંતા મમતા મુકીએ ત્યારેજ ખબર પડે
 કે આપણે કેટલા તેમાં પાર ઉતરીએ છીએ. બાકી વાતો તો સર્વ
 કોઈ કરે. માટે કમથી મમતા મુકતાંજ અભિમાન મૂકાય છે. આપો
 લાડવો મોંમાં માય નહિ. બાકી વાતો કરવાનું તો સાફ લાગે. પણ
 કરીએ ત્યારેજ રાગ દ્વેષ મટી સમતા ઉપર જવાય ત્યારેજ આત્મ-

ચત્સર્વમૂતેષુ એ જ્ઞાન બરાબર થાય છે.

(૩) ધ્યાનનું સ્વરૂપ સમજાવતાં મહાત્મા પતંજલિ યોગ સૂત્રમાં કહે છે કે. તત્ર પ્રત્યયૈકતાનતા ધ્યાનમ્ આ સૂત્રનો અર્થ કહેતાં પહેલાં. થોડીક ધારણાની સમજ લેવાની જરૂર છે. જે દેશમાં ધ્યેયનું ચિંતન કરવાનું છે તેના આધારભૂત વિષયમાં મનને એકાગ્ર કરવું. એનું નામ ધારણા—ધારણા કરવાનો દેશ જે પ્રકારનો હોય છે (૧) બહારનો (૨) અંતરનો, તેમાં સૂર્ય, ચંદ્ર, વિદ્યુત, મણિ, શુકનો તામે, શાલિગ્રામાદિ દેવો, શાસ્ત્રે નક્કી કરેલ સગુણ ઇશ્વરનું સ્વરૂપ, શ્રી સદ્ગુરૂની મૂર્તિ વિગેરે બહારના પદાર્થો ગ્રહણ કરવામાં આવે છે. તેમજ અંદરની બાબતોમાં પૃથ્વી આદિ પાંચ તત્ત્વો, સાત ચક્રો, હૃદયપદ્મ, નાસિકા, જિહ્વા, વિગેરે ગ્રહણ કરવામાં આવે છે. ધારણા કરવાનો પ્રકાર ગૂઢ છે અત્રે તો દિશા માત્ર બતાવી છે. બાકી ગુરૂદ્વારાજ સમજી લેવું જોઈએ. આવા પ્રકારના ધારણાના દેશમાં ધ્યેય વિષયક પ્રત્યયની જે એક તાનતા તેનું નામ ધ્યાન. અથવા પોતાના નિશ્ચિત ધ્યેયમાં તૈલધારાની પેઠે વૃત્તિઓનો પ્રવાહ તેનું નામ ધ્યાન છે. આ ઉપરથી સમજાશે કે. કેવળ આંખો બંધ કરીને ખેશી રહેવું તેનું નામ ધ્યાન નથી. મન ગમે ત્યાં ભટકતું હોય અને આંખો બંધ કરી ધ્યાન કરનાર ઢોંગી ગણાય છે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા પોતેજ કહે છે કે કર્મેન્દ્રિયાણિ સંયમ્ય ચ આસ્તે મનસા સ્મરન્ । ઇન્દ્રિયાર્થાન્વિમૂઢાત્મા મિથ્યાચારઃ સ ઉચ્યતે. અર્થ. જે મનુષ્ય કર્મેન્દ્રિયોને રોકીને મનવડે ઇન્દ્રિયોના વિષયનું સ્મરણ કર્યા કરે છે. તે મહા મૂઢ અને મિથ્યા આચારવાળો કહેવાય છે. આવો આડંબર કરવાથી કશો લાભ થતો નથી ધ્યાન કરવા ખેસવું

ત્યારે તો પોતાના જે ઇષ્ટ નક્કી કર્યા હોય તેનાજ સ્વરૂપમાં મનને લીન કરવા પ્રયત્ન કરવો તેનુંજ નામ ધ્યાન છે. નહિતો પછી ધ્યાન કરતા હોય ભગવાનનું અને મન મોચીવાડે જોડા (ઉપાન) લેવા ભટકતું હોય તેનું નામ ધ્યાન નથી. મન માકડા જેવું છે. એકાએક આપણા વિચાર પ્રમાણે વશમાં આવે એવું નથી છતાં જો નિયમથી અભ્યાસ કરવામાં આવે તો ક્યંજે ન થાય એવું પણ નથી. માત્ર આપણે પ્રયત્ન સાચો હોવો જોઈએ. નિશાન મારનાર જેમ પોતાની આંખ, જ્યાં નિશાન મારવું છે તે વસ્તુ, અને નિશાન મારવાનું સાધન એ ત્રણેને એક લાઘનમાં લાવે છે ત્યારેજ નિશાન ઉડાવી શકે છે તેમાં જરા પણ ફેર પડે તો નિશાન ઉડતું નથી તેમ ધ્યાન કરનાર પણ. મંથિર, ધ્યાન કરવાનું સાધન ને પોતે ત્રણે એક લાઘનમાં આવી જાયતોજ ખરાખર ધ્યાન કરી શકે છે એમાં જરાપણ ફેર હોય ત્યાં સુધી ખરું ધ્યાન થતું નથી એ વાત ખરાખર લક્ષમાં રાખી ત્રણનું એક્ય કરવું. એનુંજ નામ અત્રે સમતા છે.

(૩) તપ. પણ ત્રણ પ્રકારનું છે. (૧) કાયાથી (૨) વાણીથી (૩) મનથી એમ તે બીજી શકે છે. તેમાં પ્રથમ શરીરનું તપ. પણ ઘણા પ્રકારથી બને છે આપણે જોઈએ છીએ કે કેટલાએક મોટી જટા વધારી ચોરાસી ધુણીઓ તાપે છે. કેટલાએક વળી ઉભાજ રહે છે, કોઈ એક હાથ ઉંચો રાખે છે કોઈ લોખંડના ખીલાની પાટ દરાવી તે ઉપર સુઈ રહે છે, કોઈ ઝાડ સાથે દોરકું આંધી ઉઘે માથે લટકે છે. આ બધાં તપ કહેવાય છે ખરાં. પણ તેમાં હેતુ જો કમાવાનો કે પૂજવાનો હોય છે તો તે નિષ્ફળ જાય છે. વસ્તુતઃ આવાં પ્રકારનાં તપ, જેને દેહાભિમાન દેહ હોય અને ખીજ ઉપાયથી હાંતું

ન હોય તેણે કરવાના છે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેનારને માટે શ્રીકૃષ્ણ કહે છે તેવાં શરીરનાં તપ છે. તેમણે દેવની સેવા કરવી તેમજ બ્રાહ્મણોની, ગુરૂની, અને જ્ઞાની પુરૂષોની પણ સેવા કરવી. ધર્મ મર્યાદા સાચવી તેમનાં કામ કરવાં. એ સેવા તેજ શરીરનું તપ છે. તેમજ દિશા જંગલ જઈ આવી જે મૃતિકાથી સાત વખત હાથ ધોવા, સ્નાન કરવું, વસ્ત્રાદિ ધોઈને સ્વચ્છ રાખવાં, ઘરની વસ્તુઓ પણ સાફ અને વ્યવસ્થાસર રાખવી, બાળ બચ્ચાં હોય તો તેને પણ નવરાવી ધોવરાવી સાફ રાખવાં આવી સઘળી બહારની પવિત્રતા એ પણ એક જાતનું શારીરિક તપ છે, ઘરમાં ગંદવાડ પડ્યો હોય, બાળક રડતાં હોય, વખતપર પતિ માંદો હોય, પોતાનાં વસ્ત્રો પણ ગંધાતા હોય એવી ખરાબ સ્થિતિમાં જ્યાં ત્યાં દર્શન કે સત્સંગને નામે અથડાતાં કરવું એ કોઈ જાતનું તપ નથી પણ ઉલટું પાપ છે. માટે સર્વ પ્રકારથી પવિત્ર અને શુદ્ધ રહેવું જોઈએ. તેમજ મનની પણ પવિત્રતા હોવી જોઈએ. દિવસમાં દશ વખત સ્નાન કરે, સત્સંગ કરે, ને અંતરના કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, નિંદા, કુથલી, વિગેરે દુગુણોને કાઢે નહિ તો બધું ધૂળ ઉપર લીંપણ જેવું છે માટે પવિત્રતા અંદરની ને બહારની બેઉ હોવી જોઈએ તેમજ સરલતા અને અહમ્કાર ને આહિંસા આટલી બાબતનું જ્યારે ઠીકઠીક પાલન કરે ત્યારેજ તેનું શારીરિક તપ કહેવાય ગૃહસ્થાશ્રમી પુરૂષોએ તો ઉપર કહ્યું છે તેવું તપ જરૂર કરવુંજ જોઈએ તોજ તેનું અંતઃકરણ શુદ્ધ થઈ જ્ઞાન થાય છે ત્યારેજ તે બધાને પોતાની સમાન જોઈ શકે છે.

ખીજા પ્રકારનું તપ વાણીનું છે. ધણો માણસો આખો દિવસ મૌન રાખે છે. કેટલા એક દિવસે મૌન રાખી રાત્રે બોલે છે. કોઈ

વળી માણસો સમક્ષ મૈન રાખી દેવ પાસે બોલે છે. આમ અનેક પ્રકાર કરે છે. કેટલા એક મૈન રાખી બોલતા નથી પણ લખીને કહે છે. આવાં મૈનથી ત્રાભ થવા સંભવ છે પણ હેતુ ઉચ્ચ હોય તોજ ને તેમાં કોઈ પ્રકારનો દંભ હોય છે તો કશી સિદ્ધિ થતી નથી વ્યવહાર કરનાર પણ વાણી કેળવવા ઉપરના મૈનમાંથી કોઈ પ્રકારનું મૈન લે તો લાભ છે. પણ તેવું જોનાથી ન બની શકે તેને માટે વાણીનું બીજા પ્રકારનું તપ શાસ્ત્રમાં બતાવેલું છે. તેણે બોલવું હોય ત્યારે કોઈને ઉદ્દેગ ન થાય એવા પ્રકારનું વચન બોલવું. ગૃહ-સ્થાશ્રમી પુરૂષ કે સ્ત્રી ધારે તો વાણીનું તપ બહુજ સાફ કરી શકે કારણ તેમને ઘણાં માણસો સાથે અનેક પ્રકારથી બોલવાનું આવે તેમાં સામાનું મન ન દુખાય એવું સત્યને પ્રિય વાક્ય બોલે તો તેને મહાન કૃણ છે તે સાથે હિતકારી પણ હોવું જોઈએ. તેમજ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો એ પણ વાણીનું એક પ્રકારનું તપ છે. એક દાખલો છે કે એક સ્ત્રી પુરૂષને કોઈ કારણથી તકરાર થઈ પુરૂષે એવું કહ્યું કે હવે ત્યારેજ મનાઈશ કે જ્યારે તું મને પગે લાગીશ. ત્યારે સ્ત્રી કહેવા લાગી કે “ રોયા તારી રીસ મુક, કર તારું કાળું મોઢું, પીટયા હું તુને પચાશ વાર પગે લાગું છું ” આનું નામ વાણીનું તપ ન કહેવાય તેમજ કેટલા એક ભક્તો ઇશ્વરનું ઘણા પ્રેમથી ભજન કરે છે. મહાત્માઓ પાસે જાય ત્યારે વિવેકથી બોલે છે. પણ સમય આવતાં જો તેમને ક્રોધનો પ્રસંગ આવે તો સામા ઉપર અનેક ગાળોને ખરાબ વચનોનો વરસાદ વરસાવે છે. અગર સામાનું ચિત્ત ચીરાય જાય તેવાં વચનો મારે તેનું નામ પણ વાણીનું તપ ન કહેવાય અગર ભગવાનના ગુણ ગાવાનું કૃણ આવું કરનારને ન મળે, જે માણસ, સત્ય, પ્રિય અને હિતકારી વચન શાન્તિથી કહે તે જો

પ્રભુની સ્તુતિ કરે તો તેની જલદી સંભળાય છે કારણ વાણીના તપથી તેની વાણી શુદ્ધ થઈ હોય છે. શુદ્ધ વસ્તુજ પરમાત્માને પહોંચે છે. માટે બને તેમ વાણીના તપનો અભ્યાસ કરી વાણી શુદ્ધ કરવી પછી જપ, ભજન વિગેરે કરવામાં આવે તો તેનું સાઈ કૃણ મળે છે. અને તેજ પુરૂષ સર્વત્ર પોતાના સમાન બીજને જોઈ શકે છે એ નિશ્ચય છે ત્રીજા પ્રકારનું તપ મનનું છે. મનની પ્રસન્નતા એ મુખ્ય છે. શ્રીજગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય કહે છે કે બાહ્ય ઈન્દ્રિયોનો નિરોધ કરવાથી મનની પ્રસન્નતા થાય છે, કારણ બહારના વિષયો કન્દરૂપ છે તેથી જો સાઈ જોવામાં, સાંભળવામાં, કે બોલવામાં આવે તો હર્ષ થાય છે અને તેનાથી ઊલટું એટલે નકાઈ જોવા સાંભળવા કે બોલવામાં આવે તો દુઃખ થાય છે. આ બેઉ પ્રકાર મનને બહાર લઈ જનારા છે. તેથી વિક્ષેપ યુક્ત મન રહે છે. એ મનની પ્રસન્નતા ન કહેવાય મન જ્યારે આત્મા સાથે સંઘાયલું રહે અગર અંતર્મુખ રહે ત્યારેજ તેની પ્રસન્નતા વ્યક્ત થાય છે, એવી પ્રસન્નતા એજ પરમાત્માનાં દર્શનનો ખરો માર્ગ છે. માટે એ માનસ તપનું અંગ છે; તેજ પ્રમાણે શાન્ત સ્વભાવ રાખવો એ પણ તપ છે; તેમ જરૂર વિના નકામું બોલબોલ પણ ન કરવું. કેટલા એક એવું સમજે છે કે બીજનું હિત હોય તેવું બોલવું એમાં હરકત નથી. પરંતુ એ વાત ખરાબર નથી. કારણ પૂછ્યા વિના બીજનું હિત પણ ન કહેવું જોઈએ. કારણ તે ક્યાં અટક્યો છે તે સમજવું મુશ્કેલ છે માટે કોઈ પૂછે તેનોજ જવાબ આપવો એ નિયમ પાળવાથી પણ મનના ઉપર દાખ રાખવો પડે છે એ દાખ પણ એક પ્રકારનો તપજ છે; તેમજ ભાવના પણ શુદ્ધ રાખવી જોઈએ. બહુધા જેને જેને આપણે જોઈએ છીએ તેને તેને માણસ, પશુ પક્ષી વિગેરે

ભાવથીજ જોઈએ છીએ એ સામાન્ય ભાવના છે. પછીથી કોઈને શત્રુ, મિત્ર, સારો, નહારો, એવો ભાવ પણ લાવીએછીએ એ વિશેષ ભાવના મનને બગાડનારી છે, હવે શુદ્ધભાવના કેવા પ્રકારની રાખવી તે નીચે મુજબ, સર્વેનું અધિષ્ઠાન આત્મા છે. માટે સંપૂર્ણ વિશ્વના પદાર્થોમાં આત્મભાવના રાખવી અને તેમાં ભૂલ થવા ન દેવી એ મનનું સર્વથી ઉત્તોત્તમ તપ છે. આવી ભાવના રાખનારો સર્વ પ્રાણીને સમાનદૃષ્ટિથી જોઈ શકે છે. કોઈને ન્યુનાધિક સમજતો નથી. તેમ કોઈને દુઃખ દેવાના વિચાર પણ કરતો નથી તેમ કોઈનું ગુરૂં થાય એવું પણ ધારતો નથી. અને આ ભાવના ઉપર રહીને તે જે જે ક્રિયાઓ કરે છે તે પણ તેને અને સર્વ વિશ્વને હિતકારક થાય છે. માટે કાયા, વાણી અને મન એ ત્રણેનું તપ કરનાર સર્વને પોતાના જેવાજ ગણી આ સંસારમાં ચાલે છે તેથી તેના અંતઃકરણનો વિકાસ થાય છે તેથી તેમાં પરમાત્માનો આવિર્ભાવ થાય છે ને અંતમાં જન્મમરણથી એ મનુષ્ય મુક્ત થઈ અખંડ સુખ અને શાન્તિને પામે છે. ૐ

૪ દાનનો વિષય પણ વિશાળ છે છતાં અત્રે તો તેની દિશા માત્રજ બતાવવામાં આવશે. પ્રાચીન પ્રણાલિ પ્રમાણે દાન આપનાર નો અભાવ થતો જાય છે એમ કહીએ તો કાંઈ ખોટું નથી. હાલમાં તો દાનમાં પણ સુધારો પેટો છે. અનાથાશ્રમો, વનિતાવિશ્રામો, ખોડીંગો, વગેરે સ્થાપન કરી તેને નામ પૈસા ઉધરાવવા લાગવગ ધરાવનારાઓ ટીપો ફરવે છે. અને તેનું નામદાન પાડવામાં આવે છે. શાસ્ત્રદૃષ્ટિથી એવા પ્રકારને દાન કહી શકાય તેમ નથી કારણ દાનનું સ્વરૂપ બહુજ વિચારવા જેવું છે. સુધરેલાઓ એમજ ખૂમો મારે છે કે તમારા

દાનના પ્રવાહો, સાધુ, બ્રાહ્મણો તરફથી બંધ કરી અમારી સંસ્થાઓ તરફવાળો કારણ સાધુ બ્રાહ્મણો દેશમાં કેવળ ભારૂપ છે તેજ પ્રમાણે તેની સંસ્થામાં કેળવાએલો વર્ગ નાસ્તિક અને ઉદ્ધત પાકે છે એટલે તે પણ નકામું છે. ખરીરીત તો એ છે કે અનાયો અને વિદ્યાર્થીઓને અન્ન વસ્ત્રજ આપવાં જોઈએ અને સાધુઓને પણ તેજ પ્રમાણે, દાન લેવાને તો યોગ્યતા જોઈએ. તેમાં પુનઃ ત્રણ ભેદ છે (૧) સાત્ત્વિક દાન (૨) રાજસદાન (૩) તામસદાન, આપવું જોઈએ એમ માનીને દેશકાળની યોગ્યતાનો વિચાર કરી ઉત્તમપાત્રને આપવું અને તેના તરફથી કોઈપણ પ્રકારના ઉપકારની આશા ન રાખવી એ સાત્ત્વિકદાન છે. બદલો મળવાની ઇચ્છાથી ફળ મળવાનું ધારી ક્લેશ વેડીને જે દાન આપવામાં આવે છે તેને રજોગુણી દાન કહેવાય છે. અયોગ્ય દેશકાળમાં અપાત્ર મનુષ્યને સત્કાર વિના તિરસ્કાર પૂર્વક જે દાન આપવામાં આવે છે તે તામસ દાન કહેવાય છે. આ પ્રકારે દાનના ભેદ સમજી તે પ્રમાણે દાન કરવું જોઈએ, આમાં પણ વસ્તુતઃ પોષણ સમતાનું જ છે. દેશ પાત્ર જોવાથી સર્વત્ર એકાત્મા જોયો ન કહેવાય એમ ઉપલક્ષ વિચારે લાગે પણ જે વિચારીએ તો સમજાય કે દાન લેવા ઇચ્છનારા પોતાની યોગ્યતા સિદ્ધ કરવા ઉચ્ચ આચરણો કરવા લાગે છે તેથી તેનો વિકાસ થાય છે એ પણ હિતનો માર્ગ હોઈ છેવટ તે આત્મદર્શન કરવા ભાગ્યશાળી બને છે. તેથી આત્મદષ્ટિથી જોવાવાળાએ સામાને પણ સર્વત્ર આત્મજો તો બનાવ્યો તેનો અર્થ એ થયો કે આત્મ દર્શનથી જેવો આપણને આનંદ થાય છે તેવો બીજને પણ આનંદ થાય એવી ભાવના રાખવી પણ ઉત્તમ દાનજ છે આવું દાન આપનારો પોતાના આત્મા સમાન

ખીજને જાણે છે. દાન લેવાનો અને આપવાનો પ્રકાર સમજવાની ઇચ્છા રાખનારે મનુ સ્મૃતિનું દાન પ્રકરણ જોઈ લેવું જેથી યથાર્થ સ્વરૂપ સમજશે એજ.

(૫) તીર્થનું સ્વરૂપ પણ સમજવા જેવું છે ભારત વર્ષમાં જે જે તીર્થ સ્થાનો નક્કી કરેલાં છે તેમાં અનેક પ્રકારના ગુપ્ત ભેદ રહેલા છે. પ્રાચીન કાલમાં તો ઘણું કરી તીર્થ સ્થાનોમાં તપસ્વી પુરૂષોજ વસતા અને તીર્થ કરવા જનારાપણ પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી જતા. તીર્થ કરવા જનારાઓએ ત્રણ બાબત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ (૧) તીર્થ પવિત્ર કરનાર છે (૨) ખીજું ત્યાં જઈ સાત્વિક વૃત્તિથી દાન કરી કોઈ પુરૂષોનો (જ્ઞાનીનો) સમાગમ કરવો (૩) મન, વાણી, વિગેરેને નિયમમાં રાખી સાત્વિકભાવના રાખવી. આ પ્રકારથી જો તીર્થ કરવામાં આવે તોજ તીર્થનાં જે જે ફળ શાસ્ત્રમાં કહેલાં છે તે મળે છે. હાલમાં તીર્થોમાં વસતા મનુષ્યોમાં લોભ વૃત્તિ વૃદ્ધિ પામતાં કેટલો એક વિકાર થયો છે તથાપિ તીર્થોના સ્વરૂપ તો જોવાને તેવાં છે અને તીર્થ કરનાર જો સાત્વિક ભાવ રાખે છે તો કાંઈક લાભ મેળવે છે. તીર્થ કરનાર પણ ઉચ્ચભાવના રાખવાના અભ્યાસવાળો થાય છે. તેથી તથા તીર્થ નિમિત્તે અનેક પ્રકારનાં પુન્ય દાન કરે છે અને સમાગમદ્વારા આનંદ અનુભવે છે તેથી સર્વત્ર તે સમ જાણી શકે છે.

(૬) વૃત્તના પણ જુદા જુદા ભેદ છે. પરંતુ બહુધા સામાન્ય રીતે તો લોકો જે ઉપવાસ કરે છે તેને વ્રત કહે છે ઉપવાસ એ એક પ્રકારથી વ્રત છે પરંતુ જે નિયમથી તે કરવું જોઈએ તેવું થતું જોવામાં આવતું નથી. ઘણાખરા લોકો ઉપવાસાદિ કરી ખીજની

નિંદા કુચલી કરે છે ક્રોધ કરે છે. તેથી વ્રતની ખરાબી થાય છે. વ્રત કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ એ છે કે મનુષ્યનું મન સાત્વિક થાય. અને પરમાત્માનું ધ્યાન શાન્તિથી કરી શકે તેથી પણ સર્વત્ર સમ દષ્ટિ કરવાની અગર રાખવાની ટેવ પડે છે.

(૭) જપનાં પાંચ પ્રકારના ભેદ ગણવામાં આવે છે (૧) વાયક, (૨) ઉપાંસુ (૩) માનસ (૪) એકાગ્ર (૫) શૂન્ય આ ભેદોનાં સ્વરૂપ ગુરૂદ્વારા સમજી તેના પરિપાક પ્રમાણે આગળ વધવામાં આવે ત્યારેજ જપનું ખરું તાત્પર્ય હાથમાં આવે છે ક્રૂવામાંથી પાણી કાઢતા હોઈએ તેમ મન ગમે ત્યાં ભટકે ને માળા તાણવામાં આવે અગર ભ્રમરાની પેડે નકામું ગણુગણુવામાં આવે તેથી જપનું ખરું સ્વરૂપ પ્રકટ થતું નથી અગર જપ કરનાર આત્મદષ્ટિપર રૂઢ રહી શકતો નથી માટે જપ કરવામાં પણ વિવેકની જરૂર છે.

(૮) યોગનું સ્વરૂપ સમજાવવાને તો આખું યોગશાસ્ત્ર છે એટલે તેને અહીં ટુંકામાં સમજાવતાં મુશ્કેલી નડશે. છતાં કાંઈક લખવું જોઈએ તે નીચે મુજબ યોગનાં આઠ અંગ છે (૧) યમ (૨) નિયમ (૩) આસન (૪) પ્રાણાયામ (૫) પ્રત્યાહાર (૬) ધારણા (૭) ધ્યાન (૮) સમાધિ એ સર્વનું તાત્પર્ય એકજ વસ્તુમાં છે તે એજ કે ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ કરવો તેનું નામજ યોગ છે. ઉપર જે આઠ સાધનો કહેવામાં આવ્યા છે તેનું તાત્પર્ય મનના નિરોધમાંજ પર્યવસાન પામે છે પ્રથમ અંગ જે યમ છે તેના પણ પાંચભેદ છે. (૧) અહિંસા (૨) સત્ય (૩) અપરિગ્રહ (૪) અસ્તેય (૫) બ્રહ્મચર્ય આ દરેકનો એક એક વિસ્તૃત વિષય થાય તેમ છે. પણ તે અહીં જાણી જોઈ લખવામાં આવ્યા નથી. બીજું અંગ નિયમ છે તેના

પાંચ બેદ છે. (૧) સંતોષ (૨) શૌચ (૩) પવિત્રતા અંતરને બહારની) (૪) તપ (૫) સ્વાધ્યાય અને (૬) ઇશ્વર પ્રણિધાન, ત્રીજું અંગ આસન છે તેના ચોરાશી બેદ છે. તેજ પ્રમાણે પ્રાણાયામનું સ્વરૂપ પણ સૂક્ષ્મતમ છે એને પણ વિચારપૂર્વક સમજવું જોઈએ. (૪) પ્રત્યાહાર, વિગેરેના પણ બેદોને સ્વરૂપ સમજી નો અભ્યાસ ધીમે ધીમે કરવો જોઈએ જે આવા પ્રકારનો અભ્યાસ કરે છે તે ચિત્ત સ્થિર થાય છે. અને મન સ્થિર થતાં રાગદ્વેષ ઓછા થવા લાગે છે. જેથી સમતા આવતાંજ સર્વત્ર આત્મદૃષ્ટિ કરવાની શક્તિ આવે છે. અને પોતાને જેવું સુખદુઃખ થાય છે તેવુંજ ખીજને થાય છે. એમ સમજનાર પુરૂષ ઉપર કહેલાં જ્ઞાનથી યોગ સુધીનાં સર્વ સાધનો એજ દૃષ્ટિથી કરે છે. ટુંકામાં માણસ ગમે તેવી ક્રિયા કરતો હોય પણ જો તેમાં તેની ભાવના ઉત્તમ હોય અને તેનું રક્ષણ થાય એ રીતે ક્રિયા કરતો હોય તો તે મનુષ્ય આ સંસારમાંથી સહજે પાર ઉતરી જન્મમરણથી મુક્ત થઈ અખંડ સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. એ સુખ પ્રાપ્ત કરવાના રસ્તા અનેક છે તેમાંથી પોતાની શક્તિના વિચાર કરી જે ઠીક લાગે તેને ગ્રહણ કરવો અને પછી તેપર દઢતાથી ચાલી સર્વ પ્રકારનાં અહંતા મમતાનો નાશ કરવો. આ રીતે નાશ કરનાર પરમાત્માના પરમ પદને પામે છે એજ મૂળ પદનો સાર છે. ૐ.

સ્તવન ૫ મું.

પરચુરણ પ્રેમ પ્રભાદ.

દોહરો.

- (૧) આ માફં આ પારકું, ગણે સાંકડું ચિત્ત;
ઉદાર સબજન સમજતો, વિશ્વ મિત્ર નિજ નિત્ય.

ભાવાર્થ—સંસ્કૃત ભાષામાં એક એવો શ્લોક છે કે અયં નિજ પરોવેન્તિ: ગણના લઘુચેતસામ્ । ઉદારચરિતાનાં તુ વસુ-ધૈવ કુટુંબકમ્ ॥ આટલું માફં અને આટલું ખીજનું એવી ગણના કરનાર સાંકડા ચિત્તવાળો ગણાય છે અને સર્વ વસુધાને પોતાનું કુટુંબ સમજનારો ઉદાર ચિત્ત ગણાય છે, આનો અર્થ એમ નથી સમજી એસવાનો કે ગમે તેની સાથે ખાવું અને વર્ણનો ભંગ કરી નાખવો આનો ભાવ એજ છે કે સર્વના તરફ એક સરખો પ્રેમ રાખવો સર્વનું હિત ધર્યું અને યથા સમય મદદ કરવી પરસ્પરના ધર્મ્યા વિગેરેનો લાગ કરવો.

(૨) વિષયીના માથાપર શાસ્ત્ર. જ્ઞાસુના હૃદયમાં શાસ્ત્ર. અને જ્ઞાનિના પગ નીચે શાસ્ત્ર. એનો ભાવ એ છે કે વિષયીપુરુષ સંસાર અને સ્વર્ગનાં વિવિધ સુખોને ધર્યે છે તેથી વેદમાં જે જે કર્મ કરવાનાં કહેલાં છે તે તેણે કરવાંજ જોઈએ. કારણ વિષયનાં સુખ પુણ્ય પ્રભાવથીજ પ્રાપ્ત થાય છે, અને સ્વવર્ણ-શ્રમ ધર્મ કર્મ કરવાથી પુણ્ય થાય છે. માટે વેદની સર્વ આજ્ઞાઓ તેના માથા ઉપર રહે છે. અર્થાત્ તે પ્રમાણે તેણે કરવુંજ જોઈએ જ્યારે તે પ્રમાણે તે કરે છે. તેમાં જો નિષ્કામ વૃત્તિ ચિત્ત શુદ્ધિ

થતાં જાગ્રત થાય છે તો વિષયિ જિજ્ઞાસુ બની જાય છે. ને કામના યુક્ત હોય છે તો સંસારનાં અને સ્વર્ગનાં સુખ ભોગવે છે. ને જન્મ મરણને પામે છે.

જે જિજ્ઞાસુ એટલે જ્ઞાનની ઇચ્છાવાળો છે. તે વેદનાં વચનો તો સમજે છે. પણ કર્મ કરતો નથી. તેતો વારંવાર ઉપનિષદનુંજ શ્રવણ મનન કરે છે અને અહંગ્રહ ઉપાસના કરે છે. સર્વ પ્રકારનાં કર્મ છોડી દે છે. છતાં કોઈ અજ્ઞાનીના મનમાં કર્મ ન કરવાં એવા પ્રકારનો ભેદ ઉત્પન્ન કરતા નથી. કારણ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે ન બુદ્ધિ ભેદં જનયેદજ્ઞાનાં કર્મસગિનામ્, કર્મસંગી અને અજ્ઞાનીને ભેદ ઉત્પન્ન કરવો નહિ. તેને કર્મ કરવા દેવાં. એટલે જિજ્ઞાસુ સમજીને ન કરે માટે તેના હૃદયમાં શાસ્ત્ર કહેવાય.

તેમ જ્ઞાનીના પગનીચે જ્ઞાની પુરૂષ જાતે કરતો નથી તેમ તેની પાસે જે ખરા જિજ્ઞાસુ આવે છે તેને પણ ના પાડે છે. એટલે તેના પગ નીચે શાસ્ત્ર ગણાય છે તે પોતાના જ્ઞાનમાં મસ્ત રહે છે. સમુદ્રમાં જેમ માછલાંના પગલાં જણાતાં નથી તેમ જ્ઞાનીની ગતિ એકાએક સમજી શકાતી નથી. કારણ શુક જેવા ત્યાગી પણ જ્ઞાની અને શ્રીકૃષ્ણ જેવા પૂર્ણ રાગી પણ જ્ઞાની, વસિષ્ઠ કર્મ કરનાર પણ જ્ઞાની અને જનક રાજ્ય કરનાર પણ જ્ઞાની. માટે જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ બહુ ગૂઢ હોય છે. જ્યારે આપણા મનમાં ખરી જિજ્ઞાસા પ્રકટ થાય છે ત્યારેજ એવા પરમ જ્ઞાની ગુરૂ આપો આપ પ્રાપ્ત થાય છે અને એવા પુરૂષજ આત્મરૂપ અકર્તા અભોક્તા હોવાથી તેના પગ નીચે શાસ્ત્ર ગણાય છે શાસ્ત્રની આજ્ઞા તો કર્તા ભોક્તાનેજ લાગુ પડે અકર્તા ને નહિ. માટે જ્ઞાનીના પગ નીચે કહેલ છે.

(૩) ચાહુ નહિ ચિન્તા નહિ, મનમાં નહિ પરવાહ;
એ તિનો જાકું નહિ, સો શાહુન કો શાહ.

ભાવાર્થ—આ સંસારના દશ્ય અરે સ્વર્ગાદિના અદશ્ય અનેક પદાર્થો છે તે કોઈ પણ પદાર્થની જેના મનમાં ઇચ્છા ન હોય, જ્યારે ઇચ્છા ન હોય ત્યારે, તે મને મળશે કે નહિ મળે? એવા પ્રકારની ચિન્તા પણ ન હોય. અને તેવા પદાર્થ કોઈ આપનાર કદિ મળે તોપણ તેની મનમાં પરવા પણ ન હોય, એ ત્રણે જેને ન હોય એ બાદશાહનો પણ બાદશાહ છે. પરંતુ આ ત્રણે બાબતો જવી જોઈએ ત્યારેજ તેનું થવાય નહિતો નહિ.

(૪) આત્મા સત્ ચિત્ અને આનંદરૂપ છે તે જાણ્યા પછી મુખ અને દુઃખમાં સર્વત્ર સમ રહેવાય છે. તેજ આત્માનું 'યથાર્થ' જ્ઞાન છે.

(૫) જેવા પ્રકારના વિચાર મનુષ્ય કરે છે તેવો તે થાય છે.

(૬) દુઃખથી ન ડરો, પર તાપ હરો, સહુ સંપ કરો, સત્ મુખ વરો દુર્ગુણતજો, સદ્ગુણસજો, ભગવાનભજો, તજ મોજમજો.

(૭) દુઃખ દેવું પણ દેવનું, દયા ભરેલું કામ;

અતિ દયાથી રોગીને, વૈદા દે છે કામ.

સાર એ છે કે સંસારમાં કોઈ વખત, કુદરતી દુઃખ પણ આવી પડે છે તે વખત અધીરા સ્વભાવનાં માણસો અકળાઈને ઇશ્વરપર દોષ ચડાવે છે ને કદિ વિવેક ચૂકીને ગાજો પણ દે છે તેણે વિચાર કરવો જોઈએ કે તેમાં પણ પરમાત્માની દયા હોય છે. આપણા અપરાધ પ્રમાણે તે શિક્ષા હોતી નથી. અગર તેમાં આપણું હિત હોય છે. માંદા મનુષ્યને વૈદ કામ દે છે તે તેને નિરોગી કરવા સાફ જ કામ દે છે. તેવો પ્રકાર દુઃખનો સમજવો.

(૮) બે સ્ત્રીઓ કરો કે બે ઇચ્છાઓ કરો. કારણ એ સમાનજ છે. તે હૃદયને ચુંથી નાખે છે. મનમાં વિદ્વેષ ઉત્પન્ન કરે છે.

(૯) પ્રભુની પ્રીતિ પરમાનંદને આપનારી છે.

(૧૦) ઇન્દ્રિયોનું રમણ બાવિ દુઃખ આપનારું છે અને ઇન્દ્રિયોનું દમન બાવિ સુખ આપનારું છે. આ સુખ દુઃખની ચાવી છે. જો સુખની ઇચ્છા હોય તો આંખો, કાન, મુખ, વિગેરે ઇન્દ્રિયોને વશ રાખો ને દુઃખીજ થવું હોય તો ગમે તે જુઓ, ગમે તેવું સાઈ નહાઈ સાંભળો અને મરજીમાં આવે તેટલું બકો એ તમારી મરજીની વાત છે.

(૧૧) બનેન જે બળ જોરથી, પ્રેમ બનાવે તેહ;
પ્રેમ ભણ્યો તે સહુ ભણ્યો, એમાં નહિ સંદેહ.

(૧૨) ચંચળ ચિત્ત જન જોઈને, પ્રેમ મોહમય થાય;
ધીર વીર નર પારખે, પ્રેમ તણો મહીમાય.

(૧૩) પાની પીલાવત ક્યા ફિરો, ધર ધર સાયર વાર;
તૃષાવંત જો હોયગા, પીવેગા જખમાર.

(૧૪) કળવામાં આવે નહિ, કલિયુગનો મહીમાંય;
સ્વાર્થ સાધક છોકરાં, છલકરી છેતરી જાય.

(૧૫) દુરિજનકી કૃપા બુરી, ભલો સંતનકો ત્રાસ;
જ્યું સુરજ ગરમી કરે, ત્યું બરખનકી આશ.

(૧૬) સંગત કીજે શ્યાનકી, દો પાતીકા દુઃખ;
ખીજે કાટે પાવકોં, રીઝે ચાટે મુખ.

(૧૭) લીખના પઢના ચાતુરી, તિનો બાત સહેલ;
કામ દહન મન વશ કરન, ગગન ચઢન મુશ્કેલ.

(૧૮) નાડપૃષ્ઠં કસ્થાચિન્દુયાત્—અર્થ—પૂછ્યા વગર ખો-

લવું નહિ.

(૧૯) આપણા પરીક્ષકો દુર્જન છે માટે સાવધ રહેવું.

(૨૦) ઐક્યમાં રામરૂપ ક્યાં છે ?

(૨૧) પરોપકાર પુણ્યને માટે, અને પર પીડા પાપને માટે છે.

(૨૨) ખેસતાં મર્યાદા વિચારવી કે નથી કોઈ ઉઠાડે નહિ.

(૨૩) યસ્મ નાસ્તિ સ્વયં પ્રજ્ઞા તસ્ય શાસ્ત્રં. કરોતિ કિમ્

અર્થ—જેને પોતાને વિચાર કરવાની બુદ્ધિ નથી તેને શાસ્ત્રો

શું કરે ?

(૨૪) પોતાની સગવડોને દૂર કરી ખીજાને માટે આત્મભોગની

નિઃસ્વાર્થ તૈયારી રાખવી તેનું નામ પ્રેમની પરાકાષ્ટા.

(૨૫) સુખમાં મધુરતા ને ધર્મમાં તત્પરતા એ સુખનો સત્ય

રસ્તો છે.

(૨૬) ગુણ ધર્મ રહિત પુરુષનું જીવતર પ્રયોજન વિનાનું છે.

(૨૭) બ્રહ્મ સત્ય છે અને જગત્ મિથ્યા છે એ કરોડો ગ્રંથનું

રહસ્ય છે.

(૨૮) માતૃવત્પરદારેષુ પરદ્રવ્યેષુલોષ્યત્

આત્મવત્સર્વભૂતેષુ યઃ પશ્યતિ સ પશ્યતિ.

ભાવાર્થ—પારકી સ્ત્રીઓને માતા સમાન જુએ, પારકા દ્રવ્ય

ને માટી સમાન સમજે અને ભૂતમાત્રને આત્મા સમાન જુએ. તેજ,

અર્થ જુએ છે.

(૨૯) મનમના ભવ મદ્ધક્તો મદ્યાજી માં નમસ્કુરુ
મામેવૈષ્યસિ સત્યં તે પ્રતિજાને પ્રિયોસિ મે.

ભાવાર્થ—મારે વિષે મનવાળો થા, મારો ભક્તથા, મારું પુ-
જન કરનારો થા અને મનેજ નમસ્કાર કર. મને જે પ્રિય જાણે છે
તે નિશ્ચય મને પ્રાપ્ત થાય છે.

(૩૦) જે મતિ પીછે ઉપજે, સોમતિ આગે હોય;
કાર્ય ન બિગડે આપણું, દુરિજન હસે ન કોય.

(૩૧) શીકર બંદા મત કરો, રખ દિલમે આરામ;
દાને દાને પર લિખ્યો, ખાનેવાલેકો નામ.

(૩૨) મનનો નાશ જે પ્રકારથી થાય છે (૧) અરૂપ નાશ,
સ્વરૂપ નાશ. અરૂપ નાશ એટલે વાદી લોકો જેમ સર્પને પકડી તેના
વિષને કાઢી નાખે છે. પછી પાસે રાખેલ સર્પને કંઠમાં ધારણુ કરે
છે, આખા શરીર પર એ સર્પ મરજીમાં આવે તેમ શરે છે. વખતે
તેની પાસે પોતાના અંગપર બચકું પણ ભરાવે છે છતાં તેનાથી
મૃત્યું થતું નથી કારણુ સર્પ નિર્વિષ છે તેજ પ્રમાણે મનરૂપ સર્પને
વિવેક વૈરાગ્યરૂપ ચીપીયાથી પકડી આસક્તિરૂપ ઝેર કાઢી નાખવામાં
આવે તો પછી વાસના બંધાતી નથી એટલે જન્મ મરણુ થતું નથી
એનું નામ મનનો અરૂપ નાશ છે અને વિદેહમુક્તિમાં મનનો સ્વ-
રૂપ નાશ થાય છે.

(૩૩) છ માસ સુધી પોતાના ઘરમાં ખાનગી અભ્યાસ કર-
નારો નટ પછી લોકોના ટોળામાં દોર પર ચડે છે. છતાં પ્રથમના
અભ્યાસથી દૃઢ થએલી નજર જેમ દોરડાથી દૂર થતી નથી તેમ

એકાન્તમાં આત્મ અભ્યાસ કરી વ્યવહારમાં આવનાર પુરુષ પણ
અહીં ભાવના જૂલતો નથી.

(૩૪) ઊંટ પંડિતકા એક મતા, ગલા ધાતકે ખાય;
સંત પાડાકા એક મતા, સખાહી ચલા જાય.

અર્થ—લાંખી ડોકવાળું ઊંટ ઊંચેથી ખાય છતાં ખીજ
ને મળે નહિ. તેમ પંડિતો પોતાનું પેટ ભરે પણ ખીજને પોષણ
મળે નહિ, પાડો તો મોટું છીંકું પાડે જેથી તેની પાછળ સર્વ પો-
ષાય તેમ સંત સમ ઉપદેશ કરે જેથી બધાને પોષણ મળે.

(૩૫) સંન્યાસી નીચેના ચાર પ્રકારને લક્ષમાં રાખે તો રાગ
દ્વેષથી મુક્ત રહે (૧) મૈત્રિ-સમાનને મદદ કરવી (૨) મુદ્દિતા-
પોતાનાથી અધિક ને જોધ ખુશી થવું (૩) કરણ્યા-દીન ઉપર દયા
કરવી (૪) ઉપેક્ષા-દુર્જનની ઉપેક્ષા કરવી. તેના વિચાર મનમાંથી
કાઢી નાખવા.

(૩૬)-કઠોપનિષદ્-વૈશ્વાનરઃ પ્રવિશત્યતિથિર્બ્રાહ્મણો ગૃહાન્ ।

તસ્યૈતાં શાન્તિં કુર્વન્તિ હર વૈવસ્વતોદકમ્

ભાવાર્થ—યમરાજને તેના મંત્રિ કહે છે—અગ્નિજ અતિથિ
આહ્વાણ થઇને ગૃહમાં પ્રવેશ કરે છે એ અતિથિની પાદ, આસનાદિ
વડે શ્રેષ્ઠ પુરુષો શાન્તિ કરે છે તેટલા માટે હે વૈવસ્વત એટલે સૂર્ય-
ના પુત્ર યમ, તમે પણ તમારે ત્યાં આવેલ નચિકેતાનામક અતિથિને
પાદપ્રક્ષાલનાર્થે જલ આપો નહિ તો જેમ શાન્ત કર્યા વિનાનો
અગ્નિ સપરિકર (સર્વ સામગ્રી-સામાન-સહિત) ધરને બાળી નાખે
છે તેમ અનર્ચિત અતિથિ પણ સર્વ બાળી દે છે.

(૩૭) કઠોપનિષદ્-આશા પ્રતીક્ષે સંગતં સ્મૃત્તાં ચેષ્ટાપૂર્તે

પુત્ર પશૂંશ્ચ સર્વાન । एतद्वक्त्रे रूपस्याल्प
મેઘસો યસ્યાનશ્નન્વસતિ બ્રાહ્મણો ગૃહે.

ભાવાર્થ—જે અલ્પ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યના ધરમાં અતિથિ આહ્વાણ ભોજન કર્યા વિના રહે છે, અગર જેના ધરમાંથી અતિથિ આહ્વાણ નિર્મુખ પાછો જાય છે. તેનાં આશા એટલે—અગ્નાત સ્વર્ગાદિ વસ્તુની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા, પ્રતીક્ષા એટલે—પ્રત્યક્ષાદિવડે ગ્નાત રાજ્યાદિ વસ્તુની વાટ જોવી તે, સંગીત એટલે—સત્પુરૂષોના સમાગમથી ઉત્પન્ન થનારૂં ફલ, સુવૃતાં એટલે—પ્રિય વાણીરૂપ નિમિત્તથી થનાર ફલ, ઇષ્ટ એટલે—યજ્ઞ જન્ય ફલ સ્વર્ગાદિ, પૂર્ત એટલે, ઇશ્વર પ્રીત્યર્થે કરાવેલ ફલ, ખાગ, તળાવ, વિગેરેથી થનાર ફલ પિતૃ લોકાદિ, પુત્ર, પશુ ગાયો વિગેરે સર્વસ્વનો નાશ થાય છે. માટે પોતાને ત્યાં આવેલા અતિથિને ગૃહી પુરૂષોએ કદિ પણ ખાલી બહાર કાઢવો નહિ. યથા શક્તિ અને યથા સમય કાંઈક આપીનેજ તેમને વિદાય કરવો. કારણ અતિથિ અગ્નિ રૂપ અગર વિષ્ણુ સ્વરૂપ છે એમ સમજીનેજ તેનું આતિથ્ય કરવું. એ સનાતન ધર્મ છે.

(૩૮) વૈષ્ણવીમાં પરમાત્માનું નામ પરિપાક થયાની નિશાની એ છે કે સુખ દુઃખમાં તેનુંજ ભાન રહે.

(૩૯) મધ્યમામાં જપના પરિપાકની નિશાની એ છે જે જપ બંધ થઈ ગયા પછી પણ તેનો ધ્વનિ રહે.

(૪૦) પશ્યન્તિમાં જપના પરિપાકની નિશાની એ છે કે સ્વપ્નમાં પણ જપ થવા લાગે.

(૪૧) પરાવાણીની બાબત સ્વસંવેદ છે એટલે અનુભવી શકાય એવી છે. કહી કે લખી શકાય તેવી નથી.

(૪૨) મુકુન્દ શબ્દનો અર્થ એ છે કે પોતે મુક્ત હોઈ ખીજને મુક્તિ આપનારા તે મુકુન્દ એ ભાવના ઉત્તમ છે.

(૪૩) સારીંગને સારીંગ ગૃથો, સારીંગ આવ્યો ધાય મુખકો સારીંગ ને કઈ, તનકો સારીંગ જાય.

(૪૪) આવ્યો સમો કાલ જશે ખરે એ, યોગેન્દ્ર રખેતું ગુરતોરે

(૪૫) કવિ જીકું કંઈ નવ કહે, જીકા જેવું જણાય;*

ખીસા માંહી પડયું પડયું, અંગરખું વણાય.

(૪૬) સોહમ્ સ+અહમ્ } સ=તે+અહમ્=હું અર્થાત્
સોહમ્ એટલે તે હું—

(૪૭) ત્રિવર્ત એટલે પોતાનું મૂળ રૂપ બદલ્યા વિના ખીજરૂપે દેખાવું. જેમ-રજજીમાં સર્પ.

(૪૮) જન્મ મરણનું કારણ કામ-વાસના છે. તેને રહેવાનાં સ્થાનત્રણ છે (૧) ઇન્દ્રિયો (૨) મન (૩) બુદ્ધિ એ ત્રણેનો નિગ્રહ કરતાં કામ નાશ પામે છે અને જન્મ મરણ ટળે છે.

(૪૯) જ્ઞાન ન થવામાં બે પ્રતિબંધક છે. (૧) સંશય. (૨) વિપર્યય.

(૫૦) તેને નાશ કરનાર શ્રવણ મનન ને નિદિધ્યાસન છે.

(૫૧) સંશય બે પ્રકારના છે (૧) પ્રમાણગત (૨) પ્રમેયગત. વેદાદિ શાસ્ત્રો ભેદનો બાધ કરતા હશે કે અભેદનો ? એ પ્રમાણ ગત સંશય કહેવાય તે ઉપનીષદનું વારંવાર શ્રવણ કરવાથી ટળી જાય છે.

જીવ અને બ્રહ્મ ભિન્ન હશે કે અભિન્ન ? એનું નામ પ્રમેય ગત સંશય છે તે મનન કરવાથી મટી જાય છે.

અહા દેખાતો નથી માટે નથી એ વિષય તે નિદિધ્યાસન કરવાથી નાશ થાય છે.

(૫૨) ઉપરથી કહ્યું જણાતું વેળું અંદરથી મીઠું હોય છે. જેમ કેરીની છાલ તુરી હોય પણ રસ મીઠો હોય છે.

(૫૩) જાતન પૂછીએ સંતની, પૂછ લીજીએ જ્ઞાન;
મૂલ્ય કરો તલવારકો, પડે રહુન દ્યો મ્યાન.

(૫૪) માયા રાખે મૂરખો, માયા તજે ગુલામ;
ખાએ ખરચે વાપરે, તેને સો સો સલામ.

સ્તવન ૬ છું.

(મનહર છંદ.)

સંસારમાં કષ્ટ ઘણાં, નજરે દેખાય મને;
તેથી છૂટવાને માટે, કહું હું વિચારીને.
સદ્ગુરુ શરણમાં, સુખ બહુ ભારી દીસે;
તેથી બીજાં સાધનોને, મનમાંથી મારીને.
કપટ ભાવને ત્યાગી, ગુરુ પદે અનુરાગી;
આજ્ઞા શિર ધારે સદા, ઇશ ઉપકારીને.
ઇશ્વરને ગુરુ વિષે, ભેદ તમે જાણો નહિ;
કહે ગવરીશંકર, ગુરુ કૃપા વારીને.

ભાવાર્થ—આ સંસારમાં દુઃખો ઘણાં છે પણ અધ્યાત્મ, અધિભૂત અને અધિદેવ એ ત્રણમાં સર્વનો સમાવેશ થઈ જાય છે. તેમાંથી છૂટવાનો સરલ ઉપાય હું કહું છું તે ધ્યાનમાં રાખો. સંસાર-

માંથી છૂટવા શ્રીગુરૂને શરણે જવું એજ ઉત્તમ ઉપાય છે ભક્તરાજ
 પ્રીતમદાસ કહે છે કે—ગુરૂગોવિંદ થકી છે અધિક, જેની પરમારથ
 કારણશીખ. ગોવિંદના સરજ્યા પડ્યા જીવ જાળ. ગુરૂ તેની મુક્તિ કરે
 તતકાળ. માટે ગુરૂને શરણે જવું. સર્વ સાધનોનું સાધન પણ એજ
 છે. માત્ર મનમાંથી કુટીલતા કાઢી નાખવી. કપટી માણસ ગુરૂને
 ઈશ્વર સ્વરૂપ સમજી શકતો નથી તેતો ગુરૂને પોતાના જેવા માણસ
 જ સમજે છે. તેથી અનેક પ્રકારે ગુરૂના છીદ્ર શોધી તેમની નિંદા
 કરે છે. અથવા ખીજના બમાવવાથી ભૂત થઇને ગુરૂની સામા યાય
 છે અથવા ખીજની સાથે મળી ગુરૂની નિંદા કરે છે. આવા પ્રકાર
 થવાનું મુખ્ય કારણ એ છે કે તે ગુરૂને દેવ અગર ઈશ્વરરૂપ નહિ.
 પણ માણસ રૂપ સમજે છે. તેથીજ આવાં આચરણ કરે છે તો પછી
 આજ્ઞા માનવાની તો વાતજ ક્યાં? ગુરૂની આજ્ઞા પાળવાની વાત
 કઠિણ છે. ગુરૂ થઇ સર્વને આજ્ઞા પગાવવી સારી લાગે છે પણ
 એલા થઇ આજ્ઞા પાળવી એ કઠિણ કામ છે. કદિ ગુરૂએ એકાદ
 સખત વચન કહ્યું હોય છે તો તેને યાદ રાખી ગોખ્યા કરે આવા
 દેહભિમાનનાં પૂતળાં અને પોતાને જ્ઞાન ને શિખરે સ્થિત માનનારા જ્ઞાની
 મન્ય પુરૂષો ગુરૂની આજ્ઞા પાળી કે માની શક્તાજ નથી એતો માત્ર
 વાતોજ કરે છે. બાકી ગુરૂને ઈશ્વર રૂપ સમજી તેની આજ્ઞા જો
 માનવામાં આવે તો મનુષ્યના સુખનો માર્ગ જરા પણ દૂર નથી
 માટે વિચારવાનું પુરૂષે ઈશ્વર અને ગુરૂને અભેદ સમજી તેમની આજ્ઞા
 ધારણ કરવી. શુકદેવે જનકને ગુરૂ કર્યો નહોતો તે પહેલા પણ જો
 તેને ઉભા રહેવાની આજ્ઞા કરી તો સાત દિવસ ઉભા રહ્યા છતાં
 તેમના મનમાં અભાવ ન આવ્યો ત્યારે કલિયુગના એલા પારાજેવા
 હોય છે કસોટીનો સહજ અગ્નિ અડતાં આપોઆપ ઉડી જાય છે.

માટે તેવા ન બનતાં ગુરુશરણમાં દ્રઢ વિશ્વાસ રાખી તેની આજ્ઞા પાળી જન્મ મરણરૂપ સંસાર દુઃખથી મુક્ત થવું એજ આપણું શ્રેય છે-ૐ.

સ્તવન ૭ મું.

પ્રણવ મંત્રની એકાગ્ર ચિત્તે કરવાની સ્તુતિ.

(છંદ ભુજંગી.)

હરિઃ ૐ એ શબ્દ છે સુખદાતા, હરિઃ ૐ એ શબ્દ તો છે અબળતા;
 હરિઃ ૐ એ શબ્દ છે સર્વ વ્યાપક, હરિઃ ૐ એ શબ્દ છે સર્વ સ્થાપક.
 હરિઃ ૐ એ શબ્દ છે જગત કારણ, હરિઃ ૐ એ શબ્દ છે કષ્ટ તારણ;
 હરિઃ ૐ એ શબ્દ છે આપ ઇષ્ટ, હરિઃ ૐ એ શબ્દ છે પાપ નષ્ટ.
 હરિઃ ૐ એ શબ્દ છે સ્વર્ગબારી, હરિઃ ૐ એ શબ્દ છે શાન્તિકારી;
 હરિઃ ૐ એ શબ્દ છે સુવેદાન્ત, હરિઃ ૐ એ શબ્દ છે જ્યોતિકાન્ત.
 હરિઃ ૐ એ શબ્દ છે સર્વ કર્તા, હરિઃ ૐ એ શબ્દ છે સર્વ ભર્તા,
 હરિઃ ૐ એ શબ્દ છે આત્મરૂપ, હરિઃ ૐ એ શબ્દ છે સર્વ ભૂપ.
 હરિઃ ૐ એ શબ્દ છે પૂર્ણ જ્ઞાન, હરિઃ ૐ એ શબ્દ છે બ્રહ્મજ્ઞાન;
 હરિઃ ૐ એ શબ્દ છે શાસ્ત્રસાર, હરિઃ ૐ એ શબ્દ છે મર્ણુ માર.
 હરિઃ ૐ એ શબ્દ છે સૌ રહસ્ય, હરિઃ ૐ એ શબ્દ છે દ્રષ્ટ દ્રશ્ય;
 હરિઃ ૐ એ શબ્દ છે વેદગાન, હરિઃ ૐ એ શબ્દ છે મોક્ષસ્થાન.

હરિઃ ૐ એવા તમોને નમું છું, કરી ગુણનું ગાન ભૂમાં ભમું છું;
 લઈ લક્ષમાં પ્રાર્થના લ્યો સ્વીકારી, કરો દાસને શર્ણુમાં નિર્વિકારી.

ઘણા જન્મ તો જગતમાં મેં ધર્યા છે, અનીતિ ચલાવી અધર્મો કર્યા છે; થયો ઝાઝમી માંડીને જંતુ સુધી, બધી યોનિમાં આથડયો હું અબુદ્ધિ. મરી જન્મવું એજ મારો શીરસ્તો, કદિ અંધને માર્ગ રૂડો ન દિસ્તો; મયાણુ ગણી મહેરબાનીજ કીધી, રૂડી મનુષ્ય દેહ આપેજ દીધી. હવે નામ તારૂં કદિ ના વિસારૂં, થઇ મમ્મ મોહન સદાએ સંભારૂં.

આ બેઉ પદો ભાવ અને અર્થ ખુલ્લોજ છે. માટે જિજ્ઞાસુએ એકાંતમાં, એક આસને બેસી, એકાગ્ર મન કરી, મનના ખરા ભાવથી પરમાત્માભિમુખવૃત્તિ રાખી, હમેશાં એક વખત અગર વધારે શ્રદ્ધા હોય તો બે-પાંચ કે સાત વખત સ્તુતિ કરવી આથી મનમાં પરમશાન્તિનું અલૌકિક ભાન થશે. અસ્તુ—

ૐ. શાન્તિ: શાન્તિ: શાન્તિ:

સ્તવન ૮ મું.

પરમાત્માની અભિન્ન દૃષ્ટિએ કરેલી ઉપાસના.

જયજય જય વિભુ પ્રભુવનિરંજન, ભક્તતણા પ્રભુ ભવભયભંજન
અંતર શાન્તિ નિરંતર સ્થાપો, ક્રમતિ પાપ પરિતાપ ઉથાપો.
ઉચ્ચ વિચાર સ્ફુરોવો ઉરમાં, વસ્યા જોઉં હરિ ભુર્ભૂવ સ્વરમાં;
વૃત્તિ પળ નથ વિસરે સ્વામી, અભેદ સ્વરૂપે રહે અતિ જામી.
સમતા આપો મમતા મારી, દયા ક્ષમા ધૃતિ તોષ વધારી;
દ્રગથી સહુમાં શુભ ગુણ ન્યાણું, સત્યહિત પ્રિય વચન ઉચ્ચારૂં.
વર્તન એવું નાથ કરાવો, દુર્ગુણ દોષ સહુના વિસરાવો;
કીટ ભ્રમર સમ સદા સ્મરીને, મુકુંદ માંહે મળું જગત તરીને.

ભાવાર્થ—અંજનરૂપ માયાથી રહિત નિરંજન અને વ્યાપક
 હે પ્રણવ ઉંકાર પરમાત્મા આપનો જય હો. જય શબ્દ પણ ચમ-
 ત્કાર યુક્ત છે. તેથી તેને અત્રે સમજાવવામાં આવે છે. અક્ષરોને
 અંકની સંખ્યા સાથે સમ્યન્ધ છે તેથી જનો આઠ અંક છે અને
 યનો એક અંક તેને ઉલટાવીએ તો. ૧૮ થાય. તેનો ભાવ એ છેકે
 એક પુરુષ અને આઠ પ્રકૃતિઓ છે. એ આઠ પ્રકૃતિપર એકજ પુરુષ
 જય કરે છે એટલે પ્રકૃતિ જે પુરુષનું વિવર્ત છે તે એમાં સમાઈ
 જાય છે ત્યારે $૧ \times ૮ = ૮$ નો પૂર્ણ અંક થાય છે એટલે પ્રણવ સ્વરૂપ
 પરમાત્મા સર્વત્ર પરિપૂર્ણ છે. અન્ય કાંઈ નથી એ જય શબ્દનો
 ભાવ છે એજ પરમાત્મા અગર તેનું જ્ઞાન એ ભવ-સંસારના ભયને
 નાશ કરનાર છે. તેનીજ સ્તુતિ કરવામાં આવે છે કે હે પ્રભુ અંતઃ
 કરણમાં શાન્તિ સ્થાપન કરો. શરીર પ્રાપ્ત કર્તાવ્ય ભલે કરે પરંતુ
 ચિત્ત વ્યગ્ર ન થાય એજ યથાર્થ નિવૃત્તિ છે. કાર્ય કરતાં છતાં
 ચિત્ત સ્થિર ત્યારેજ રહીશકે કે જ્યારે તેમાં મલીનતા ન હોય માટે
 કહેછે કે નઠારી બુદ્ધિ, પાપ, અને દુઃખ એ સર્વને દૂર કરો. કારણ
 એ અંદર ક્ષોભ કરનારાં છે. મન કલ્પના રૂપ હોવાથી કલ્પના વિના
 રહી શકતું નથી તો તેને આલંબન મળે માટે કહેછે કે અંતઃકરણમાં
 ઉચ્ચ વિચારો સ્ફુરાવો માણસ જેમ જેમ ઉચ્ચ વિચાર કરતો જાય
 છે તેમ તેની ક્રિયા પણ સ્વાભાવિક ઉચ્ચ થાય છે. કદિ કોઈને એમ
 શંકા થાય કે ઉચ્ચ વિચાર ક્યાં સુધી કર્યા કરવા તો તેનો પણ
 જવાબ આપી દેછે કે ઉચ્ચ વિચાર એ પરાકાષ્ટાએ પહોંચે કે ભૂરૂ
 લોક ભુવલોકને સ્વલોક સર્વત્ર પરમાત્માનેજ વસેલા જોઉં. એવી
 મુશ્વરાકાર થએલી વૃત્તિ ક્યારેય પણ ભૂલાયજ નહિ. અને અખંડ
 અભેદરૂપે સર્વત્ર એ જામેલીજ રહે. આવી વૃત્તિનું અભિમાન થઈ

જાય તો એ પણ પુનઃ પડવાનો માર્ગ મળાય. તો નિર્ભયપદ મળ્યું
 કહેવાય નહિ. માટે નિર્ભય થવા સારૂ વિનવે છેકે કોઈ જાતનું અ-
 ભિમાન ન થતાં સદા સમતા રહે. અને સમતાનું પણ મમત્વ ન
 થાય. થાટે દયા, ક્ષમા, ધીરજ અને સંતોષ પણ વધારે. વિશ્વમાં
 જ્યાં જ્યાં દૃષ્ટિ કરે ત્યાં ત્યાં સારાજ ગુણો જોઈ શકું અને તેમ
 કરતા સત્, પ્રિય અને હિત વચનોજ બોલું. હે નાથ મારી પાસે
 સદા એવું વર્તન કરાવે. કારણ આપજ, મારા અને સર્વના અંતઃ
 કરણમાં રહી, બાજીગર જેમ કાષ્ઠની પુતળીઓને દોરીઓ બાંધી
 નચાવે છે તેમ સર્વના પ્રેરક બનોછો. તો-દુર્ગુણ અને દોષ બૂલી
 જવાય-જગત બાવના નષ્ટ થાય એવી રીતે આપજ ચલાવો, આ
 શરીર રૂપ રથના નિયંતા આપને સમજી તેની સર્વ બાબતો આપ-
 નેજ સુપ્રત કરી છે તો આપની ઇચ્છાનુસાર તેને ચલાવો. કીટબ્રમર
 ન્યાયે હું આપનું સ્મરણ કરી મારું પ્રથક્ અભિમાન છોડી દઈ આ-
 પના સ્વરૂપમાં અભેદ થાઉં એજ ઇચ્છા છે. ઈ. કીટબ્રમર ન્યાય
 તેને કહે છે કે માટીનું દર કરનારી બ્રમરી એક જાતની ચેજ લાવે
 છે અને તેને માટીના દરમાં પૂરી પછી ડાંખ મારી પોતે ઉડી જાય
 છે. ડાંખની પીડા થતાં પેલી ચેજ વિચારમાં પડે છે કે હમણા બ્રમરી
 આવશે ને પુનઃ ડાંખ મારશે. થોડી વાર પછી ફરી બ્રમરી આવી
 ડાંખ મારી જાય છે એટલે પેલી ચેજ (કીડો) વધારે બધ પામી
 સ્મરણ-ચિંતન-કરવા લાગે છે આથી અંતમાં તેને ડાંખને સ્થાને
 પાંખો આવે છે અને કીટ બ્રમર બનીજાય છે. આજ ન્યાયે જીવા-
 ત્મા જ્યારે સર્વ આશાઓ ત્યજી પરમાત્માનું ચિંતન કરવા લાગે છે.
 તેમાં તેની જેવી જોઈએ તેવી ખરી એકતાનતા થઈ જાય છે ત્યારે
 તે જીવ મટીને શિવ થઈ જાય છે. તેજ વાતને લક્ષમાં રાખીને કહે-

વામાં આવે છે કે મુકુંદ-મુક્તસ્વરૂપ પરમાત્મામાં જગત્ તરીકે મળી જઈ. અર્થાત્ મારા સ્વસ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન અનુભવી જગત્તરી પ્રથમ ભાવના બૂલી જઈ ત્યારેજ પ્રથમ કહેવામાં આવેલ જય-પૂર્ણ નિર્વિકાર અખંડ, શુદ્ધ બુદ્ધ મુક્ત સ્વરૂપ થઈ એવા વિચારપૂર્વક મનની એકાગ્રતાથી જો નિયમપૂર્વક આ સ્તુતિ કરવામાં આવે તો જીવાત્માનું કાર્ય થઈ જાય છે માત્ર તેનો નિશ્ચય અડમ હોવો જોઈએ.

સ્તવન ૯ મું.

અભેદાનુરાગીના ઉદ્દગાર.

(કામજી દિસે છે અલબેલા તારીઃઆંખમે રાગ.)

મુજ મનતું ક્યારે પ્રણવ પ્રણુમાં જશે મળી રે,
અહં મમથી ગળી રે. મુજ-ટેક.

દૃશ્ય વિષયનું ચિંતન ત્યાગી, સત્ય સ્વરૂપમાં થઈ અનુરાગી
જડતા ભાગી ચૈતન્યમાં જશે કળી રે. મુજ. ૧

આદ્ય ભ્રમણતા સર્વે બૂલી, અંતર વૃત્તિઓ કરી સહુ ખુદી
અભેદ રસમાં ડૂલીને રહેશે ખળી રે. મુજ. ૨

શ્રદ્ધા ચાવી લઈ અણબૂલી, હૃદયમંદિરનાં દ્વારો ખોલી
હું ખોલીને જશે નાદ માંહે ગળી રે. મુજ. ૩

નિશાન ઝાલી નિશ્ચય કેરું, આશાનું ઉખાડી હોરું
કુદશે ક્યારે માયા મેરું ઉછળી રે. મુજ. ૪

વ્યવહારીક વાતોને છોડી, શમ દમમાં નિત્ય આગળ દોડી
નામ રૂપને ખોડી પ્રિય પદમાં ઢળી રે. મુજ. ૫

કાયરતાને કોરે મૂકી, તીવ્રેચ્છામાં તાનથી કુકી

પ્રેમાગ્નિ કુંકી ક્યારે મરશે બળી રે.

મુજ. ૬

દેહ ભાન તાણું વિસારી, આત્મ ઐક્યને અંતર ધારી

લુણવારી સમ ક્યારે એક થશે મળી રે.

મુજ. ૭

નેહ નદીનું રૂપ ધરીને, મુકુન્દ સાગર મધ્ય મળીને

દ્વૈત દળીને આનંદમાં જશે હળી રે.

મુજ. ૮

ભાવાર્થ—એક સાંઝે ગિત્ર જોતાં આપણી દષ્ટિ તે પર ફરી રહે છે, કોઈ વાદનો મધુરનાદ સાંભળીએ તો બેઘડી ત્યાં ઉભા રહેવાની ઇચ્છા થઈ જાય છે, કોઈ સુંદર કંઠમાંથી અદ્ભૂત ગાન સાંભળી આપણું ડોકું, મુરલી નાદમાં મસ્ત થએલા નાગની પેઠે ડોલવા લાગે છે. આ આકર્ષણની સાથે જો તે કાર્ય કરનારનો વિચાર આવતાં તેમની પાસેથી તે કળા શીખી લેવડીના વિચાર પણ મન બેઘડી કરીલે છે. પરંતુ સઘળું સૌંદર્ય જ્ઞામાંથી ઉત્પન્ન થયું છે એ જ્યારે વિચાર કરીએ ત્યારે એકજ જવાબ મળે છે કે સર્વ કળાને વિધાને અપૂર્વ શોભાવનાર. અભ્યાસ છે ! ! સંસારમાં રહેનાર મનુષ્યને કોઈ અને કોઈપણ જાતનો અભ્યાસ તો જરૂર કરવો પડેજ છે. અભ્યાસને અંતે અવગત થએલી કલા-વિધાન તેને સ્વાદ અને સુખ આપે છે. પરંતુ અભ્યાસની ભઠ્ઠીમાં પરિપાક પામ્યા પછીજ તે વિના કદાપિ નહિ એ ચોક્કસ યાદ રાખવાનું છે. અભ્યાસમાં કેટલી અમલગત છે અગર અભ્યાસ કરનારને કેટલી ધીરજ રાખવી પડે છે. કેટલું વેઠવું પડે છે એ બધી બાબત તો અભ્યાસીજ જાણી શકે “ પ્રસૂતાની પીડાનો વાંઝણોને અનુભવ શી રીતે આવે ? ” ટુંકામાં હરકોઈ પ્રકારનો અભ્યાસ વિષમ છે. તે સર્વ કરતાં સંસારાસકત મનને પ્રભુ પથમાં વાળવાનો જ અભ્યાસ છે એ કહિશું તમ છે.

છતાં કરવા માંડવાથી અમુક કાળેતો તે સરલ બનેજ છે એ પણ નિર્વિવાદ છે. તેનુંજ એટલે અભ્યાસનુંજ સ્વરૂપ આ પદ્યમાં વર્ણવેલું છે. મારી ધારણા પ્રમાણે પદ્ય કરતાના જાતિ અનુભવનાજ આમાં ઉદ્દગાર છે જેથી કોઈ જિજ્ઞાસુ બરાબર વિચાર કરશે તો તેને પણ પોતાનો રસ્તો સરલ થશે. અસ્તુ.

અભ્યાસની અગવડતા બતાવી હવે મૂળ વિષય પર આવું છું. આપણું મન કેટલું ચંચળ છે એનો સર્વને જાતિ અનુભવ હોવાથી તે વર્ણન અત્રે કરતો નથી. સંસારની આસક્તિ જેવી છૂટવી બેઘએ તેવી છૂટી નથી. શાસ્ત્રપરની ડગમગતી શ્રદ્ધાથી પરમાત્મા જાણવાની જિજ્ઞાસા થઈ છે. બુદ્ધિ આપદ્ય ગુરૂપરની માનવ ભાવના ત્યજતું નથી. પોતાની જાતને કોઈ રસ્તો જડતો નથી તે વખતે અંતરથી અકળાઈ છેવટ પોતાના મનનેજ પૂછે છે કે હેમન ! પ્રણવ પરમાત્માને વિષે જામને તું ક્યારે મળી જશે ? મળવાનો ઉપાય તો બહુજ સહેલો છે. અને તે એજ કે માત્ર અહંતા મમતાને મૂકી દે. વાત તો બહુજ ટુંકી છે. પણ કરવામાં બહુજ અઘરી છે. છતાં કરવા લાગે તો કઠિણ નથી કદાપિ તારાથી એકદમ બની શકે તેમ ન હોય તો ક્રમે ક્રમે અને થોડું થોડું પણ કરવા લાગીશ તો નબનીશકે એવું પણ નથી. તો કેવા કમથી મૂકવું તે નીચે મુજબ.

સામાન્ય રીતે વિષય અનેક પ્રકારના છે પણ તે પાંચ પ્રકારમાં સમાય છે. (૧) શબ્દ, (૨) સ્પર્શ, (૩) રૂપ, (૪) રસ, (૫) ગંધ એ પાંચમાંથી એકાદ વિષયમાં મનુષ્ય વધારે તક્ષીન હોય છે. તેથી મન તેનું વારંવાર ચિંતન કરે છે માટે કહે છે કે હેમન ! એ વિષયના ચિંતનને તું છોડી દે. મનનો સ્વભાવ નાના બાલક જેવો

છે. એટલે બાળકના હાથમાંથી એકાદ વસ્તુ મેલાવવી હોય તો તે બદલે બીજી વસ્તુ આપવી જોઈએ. તેમ મનને પણ વિષય છોડાવવા સાચું સત્ય સ્વરૂપનું અનુસંધાન કરવું જોઈએ. તે ચિંતન કરતાં કરતાં બાહ્ય વાત ભૂલી જવાય છે. તે પ્રકાર કરતાં તું જડતા-દેહ તે હું છું એવા પ્રકારની બુદ્ધિ એ જડતા છે. તેને છોડીને શિવોહ—હું શિવ છું એવા પ્રકારના ચૈતન્યરૂપ નિષ્ઠામાં ક્યારે કળી જમ્મશ ? ચોમાસામાં વૃષ્ટિ થાય છે ત્યારે પોચી જમીનમાં ખાડા પડે છે તેને ભૂવા કહે છે. દરિયામાં પણ એવું બને છે. એ ભૂવામાં જો કાષ્ઠ માણસ પડે. પછી નીકળવાને જેમ જેમ મહેનત કરે તેમ તેમ વધારે કળતો જાય છે જોડો ઉતરતો જાય છે. તેમાંથી બચવાનો એકજ ઉપાય છે કે આડો સુધ જાય. તેમ મન પણ જો બ્રહ્મ સ્વરૂપમાં કળી જાય તો પછી નીકળી શકે નહિ. માટે આત્મામાં મનને કળી જવાનું પૂછે છે ? ? પણ મન તેમાં કળી જવાના ભયથી આડું પડી જાય છે. માટે મનને પૂછે છે.

ત્યારે એ મનને આત્મામાં કળી જવા સાચું અને આડાછ છોડાવવા સાચું શું કરવું તેજ બાબત હવે કહે છે. બહારનાં સ્ત્રી, પુત્ર, દાન, પ્રતિષ્ઠા, વિગેરે મેળવવા ફાંફાં મારવાં એ મનનું આડા પાણું છે માટે એ બ્રમણતા તેને છોડાવવી જોઈએ. ઉનાળામાં મુસાફરી કરવા નીકળેલ પંથીને પોતાના રસ્તાથી થોડે દૂર બાગીમાં ઝાંઝવા નીરની મોટી નદી જણાય છે પણ તેસમજેછેકે તે પાણી દેખાવ માત્ર છે વસ્તુતઃ ત્યાં જળ છેજ નહિ. જે ન સમજતો હોય તો બે બૂલો કરે છે (૧) પોતાના ખરા માર્ગથી બૂલે છે (૨) જે દિશામાં જાય છે. ત્યાં એને પાણી મળતું નથી. અને તૃષ્ણા વૃદ્ધિ પામે

છે ને પરિશ્રમ પણ પડે છે. તેજ પ્રમાણે મન સ્ત્રીપુત્રાદિમાં જે સુખ યુક્તિ છે તે મૃગજળ સમાન છે. ખરી રીતે તેમાં સુખ નથીજ એ વિચાર અનેક પ્રકારની યુક્તિથી મનમાં ઉતારવા જોઈએ. ત્યારે બાહ્યભાવ શિથિલ થાયછે અને અંતર વૃત્તિએ ખુલેછે. અંતર વિચાર કરતાં કરતાં મનનનો પરિપાક થઈ નિદિધ્યાસન થવા લાગે છે. તેનો જોડો દ્ર અભ્યાસ એટલી અભેદ ભાવનાં મનમાં થવા લાગે છે. એમાં ફૂલી જવું એટલે સ્થિર થઈ જવું. જેમ ફરતો ભમરડો ફૂલી ગયા પછી એક સ્થાનમાં પડી રહે છે તેમ મનને પણ કહે છે કે તું પણ એ અપાર અભેદ સ્વરૂપમાં ક્યારે અટકી રહેશે ?

મનને અભેદ ભાવનામાં રૂઢ કરવાનું પ્રથમ પગથીઉં શ્રદ્ધાજ છે. ગીતાજીમાં સ્પષ્ટ કહેવામાં આવે છે કે શ્રદ્ધાવાંલુભતે જ્ઞાનમ અર્થ શ્રદ્ધાવાળો પુરૂષજ યથાર્થ જ્ઞાન મેળવે છે. માટેજ અહીં પણ એજ વાત કહેવામાં આવે છે. અંતઃકરણમાં સ્થિર થવા મુખ્ય બાબત શ્રદ્ધા છે. આરંભની શ્રદ્ધા બીજરૂપ હોવાથી અંધશ્રદ્ધા કહેવાય છે પણ તેમાં જ્યારે અનુભવ મળે છે પછી તે શ્રદ્ધા અંધરૂપ રહેતી નથી. આત્મદ્વારના દરવાજા ખોલવાની અમૂલ્ય ચાવી કુંચી શ્રદ્ધા છે તે લઈને રાખીને, હૃદયને ઉઘાડી નાખવું. અર્થાત્ મન, વાણી અને ક્રિયાની એકતા કરવી એજ હૃદય મંદિરનું ઉઘડવા પાણું છે. પછી મહાત્મા પતંજલિ કહે છે કે તસ્યઃ વાચકઃ પ્રણવઃ તે પરમાત્માનો વાચક પ્રણવ હૈ છે. એ હૈ ને બોલીને હે મન તું નાદમાં ક્યારે ગળી જઈશ ? પ્રણવનાદનો મહિમા અપાર છે. માત્ર એટલી વાત ધ્યાનમાં રાખવી કે ગૃહીઓને એકલો પ્રણવ જપવાનો અધિકાર નથી

તેણે તેની સાથે ગમે તે મંત્ર રાખવો જોઈએ. સંન્યાસીઓજ એકલા પ્રણવને જ પીશકે એ પ્રણવના જપ માટે પંચીદશીકાર ત્રિધારણ્ય સ્વામી કહે છે કે બુદ્ધતત્ત્વેન ધીદોષ શૂન્યે નૈકાંતવાસિના । દીર્ઘ પ્રણવમુચ્ચાર્ય મનોરાજ્યં વિજીયતે ॥

અર્થ—જેણે આત્મતત્ત્વ જાણ્યું છે એવા કામ ક્રોધાદિ બુદ્ધિના દોષ રહિત અને એકાન્તવાસી પુરૂષ દીર્ઘ પ્રણવ (ઐકારનું) નું ઉચ્ચારણ કરી મનો રાજ્યને જીતી શકે છે. આ પદના કર્તા સંન્યાસી હોવાથી એને તેણે પોતાનાજ મનને ઉદ્દેશી આ પદ લખેલું હોવાથી એકલો ઐ લખેલો છે. એમ પદમાં ખોલવામાં હરકત નથી કેટલાએક પંડિતમન્યો ખીજને ઐ ખોલવાની મના કરે છે પણ એ તેમની ભૂલ છે. કારણ મહર્ષિ વ્યાસે સ્ત્રી શૂદ્રોના કલ્યાણ માટે પુરાણ અને ઇતિહાસ બનાવેલ છે તેમાં મહાભારતાન્તરગત શ્રીભગવદ્ગીતાના સત્તરમાં અધ્યાયમાં ઐ મીત્યે કાક્ષરં બ્રહ્મ સ્પષ્ટ લખ્યું છે. ને તે પુરાણગત છે તેનો પાઠ કરવામાં જેમ દોષ નથી તેમ આ પદ ગાવાનો પણ દોષ નથી. માત્ર જપ કરવો હોય તો એકલા પ્રણવનો ન કરતાં દોઢ મંત્રસાથે કરવો એટલું ધ્યાનમાં રાખી સનાતન ધર્મની મર્યાદાનું પાલન કરવું. બાકી દંઢ નહિ. માટેજ મનને કહે છે કે તું ઐના નાદમાં ક્યારે ગળી જશે. ?

મનની સ્થિરતાનાં સાધનો બતાવ્યાં પછી તેમાં દૃઢ રાખનાર નિશ્ચય છે. દરિયામાં ચાલતાં વહાણ સૂકાનથીજ સરખાં ચાલેછે. તેમ પરમાત્મા તરફ ગતિ કરવામાં મુખ્ય સાધન નિશ્ચયછે. તેજ બાબત અત્રે સમજાવવામાં આવે છે. નિશ્ચયનું નિશાન પકડીને આશ્નાતું દહેડું ઉખાડી નાખવાનું છે તાત્પર્ય એ છે કે જિજ્ઞાસુએ પ્રથમ

ગમે તે પ્રકારનો—અદ્વા, જ્ઞાન્તિ, દયા, ક્ષમા, સરલતા દેવિ સંપત્તિનો નિશ્ચય કરવો પછીથી તેનું સંરક્ષણ થાય અને તે પોષાય એવી રીતે પોતાનાં સર્વ કાર્યનો ક્રમ નક્કી કરવો તેમજ મન, વચન, અને ક્રિયાની પણ એ નિશ્ચય પ્રમાણેજ એકતા રાખવી આમ કરવાથી અનેક પ્રકારની તુચ્છ આશાઓ નાશ પામવા લાગશે. મનમાં વિશાળતા વૃદ્ધિ પામશે હૃદયમળ વધશે તેના પ્રભાવથી ધર્મપર ટકી રહેવાનું ધૈર્ય આવશે ત્યારેજ હનુમાન જેમ એક ફલંગમાં સમુદ્ર કૂદી લંકામાં ગયા હતા તેમ માયા મેરૂ કૂદી જવાશે, આવેા પ્રસંગ લાવવાજ પોતાના મનને પૂછેછે હે મન માયાને ક્યારે કૂદી જઈશ ?

નિશ્ચયને નિભાવવા અને આશાને ઉપેડવા જે સાધનની જરૂર છે તે હવે કહે છે. પ્રથમ વ્યવહારની જે અનેક પ્રકારની વાતો છે તેને છોડી દેવી જોઈએ કદિ એમ વિચાર થાય કે વ્યવહારની વાતો ત્યજીએ તો અમારો વ્યવહાર ન ચાલે એવો પ્રકાર કહેવાની અત્રે જરૂર નથી તાત્પર્ય એટલુંજ છે કે નકામી વાતો છે તે છોડી દેવી જોઈએ આપણા આખા દિવસનું સરવેયું કાઢીએ તો સમજાય કે આપણે જેટલો કામ કરવામાં સમય લાઇએ છીએ તેના જેટલો કે તેથી વધારે વખત નકામાં ગપ્પા મારવામાં જાય છે. આપણા ગુજરાતીઓમાં બહુધા એવું જોવામાં આવે છે કે નવરા હોય તો એક બીજા મળી ગપ્પા મારી વખત બગાડે છે. કહેવાનો આશય એવો નથી કે ભૂતની પેઠે કેવળ એકલાજ રખડવું. પણ કામ વિના નકામું ન કરવું. અગર એકઠા થઇએ તો એ ઉપયોગી વાતોજ કરવી નકામો વાણીનો વ્યય ન કરવો આરંભમાં આ બાબત કઠિણ લાગે ખરી પણ જરા ધૈર્ય રાખીને જે પાળવામાં આવે તો તેનાથી ધણોજ

કાયદો થાય છે મુખ્ય વાતતો એજ છે કે વાણી ઉપર કેમ કાળુ રાખવો એ અપૂર્વ કળા સર્વથી પ્રથમ આપણા હાથમાં આવે છે અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનાં મુખ્ય સાધન જે શમ-દમ છે તે અનાયાસે સિદ્ધ થવા લાગે છે. પછીથી નામ અને રૂપ બેઉ મિથ્યા છે એમ સમજાય છે કારણુ શરીર માતાના ઉદરમાં તૈયાર થાય છે એટલે રૂપ પડે અને છે અને જન્મ થયા પછી નામ પાડવામાં આવે છે એટલે નામને રૂપ બેઉ માયિક છે માટે તેને બોડી નાંખવા એટલે મનમાં જીકાં છે એવું નક્કી કરી મૂકવું. એજ વાત પોતાના મનને કહે છે હે મન એ નામરૂપની બુદ્ધિ છોડી સર્વત્ર આત્મભાવના કરી પરમ પ્રેમરૂપ આત્મપદમાં ક્યારે ઢળી પડીશ ?

ધણાં માણસો એવા જોવામાં આવે છે કે, તેઓ સત્સંગથી અથવા કાંઈ વાંચીને અગર ઉપદેશ સાંભળીને, કાંઈ કરવા તૈયાર થઈ જાય છે પણ એ તેમનું દેયડીના જેવું શૂરાતન હોય છે. ખરો પ્રસંગ આવે ત્યારે ઉતરી જાય છે. એક એવી વાત છે કે એક ઢેડની છોકરી ચાર અક્ષર બણી હતી તેણે સતીઓની વાતો વાંચી હતી તે પરથી જ્યારે તેનો પતિમરણુપામ્યો ત્યારે તે સતીથવા તૈયાર થઈ તેના માતા પિતાએ તેને ધણું સમજાવી પણ તેણે માન્યું નહિ અને પોતાના અધિકારની બહારની બાબત કરવા તૈયાર થઈ. આરંભમાં તો તેણે ખરૂં શૂરાતન બતાવ્યું તે સતીથવા તૈયાર થઈ. વાજાંત્રો વાગતાં તે સ્મશાનમાં ગઈ ત્યાં તેના પતિના શબને ચિતામાં સૂવાડવામાં આવ્યું હતું બાજીમાં એક ચિતા બળતી હતી દેયડો સતીએ જ્યાં પ્રચંડ અગ્નિનું સ્વરૂપ જોયું ત્યાં તેનું સત સરવા લાગ્યું. જેમ જેમ વખત નજીક આવતો ગયો તેમ તેમ તે બચથી ડરવા લાગી અંતે પિતા

પાસે જમને કહ્યું કે હું ઘેર જઈ પાણી પીયાવું!!! પછી આવીજ નહિ આવી શરતા એ નકામી છે. તેજ પ્રમાણે એકાએક કોઈ કાર્યનો નિશ્ચય કરવો નહિ અને નિશ્ચય કર્યાપછી તેમાંથી પાછા હઠવુંજ નહિ. માટે મનને કહે છે કે તારી કાયરતાને તું ક્યારે છોડી દઈશ? અને તીવ્ર ઇચ્છામાં તાનથી પ્રેમના બળપૂર્વક ક્યારે ઝુકીશ? પર-માત્મા તરફનો પ્રેમ પ્રકટાવી એમાં પ્રથક્ અહંરૂપે તું ક્યારે બળી મરશે? મનભેદ ભાવ રાખે છે તેજ દુઃખનું કારણ છે. માટે કહે છે કે તું અભેદ ક્યારે થઈ જઈશ? અભેદ એજ યથાર્થ બળવું છે. ઓ મન પ્રેમાગ્નિમાં બળી જાય ત્યારેજ યથાર્થ આનંદ આવે છે તેની નિશાની બતાવે છે કે તારો દેહોહં-હું દેહ છું એવો જે નિશ્ચય છે તેને બૂલીજ. દેહભાન બૂલવું એ પ્રયત્ન જેવો તેવો નથી છતાં પ્રયત્ન સાધ્ય છે. જેમ આત્માની એકતાનો અનુભવ દૃઢ થતો જાય છે તેમ તેમ દેહભાન બૂલાઈ આત્મભાવનાનું બળ વધવા લાગે છે. આ પ્રકાર કેમ બને છે તે સમજાવવા કહે છે કે સમુદ્રનું પાણી સૂકાઈ ઘાટું થાય છે ત્યારે તે મીઠારૂપ બને છે. એજ મીઠાને પુનઃ સમુદ્રનાં પાણીમાં અમુક વખત સુધી મુકીએ તો તે ગળી પુનઃ જ-ળરૂપ થઈ જાય છે, તેજ પ્રમાણે મન એ પણ કલ્પના-જગદલ્પનાનું બંધાએલું એક સ્થુળરૂપ છે. જ્યારે તેને આત્મ ભાવના રૂપ જળમાં નિર્મિત હૂઆવી રાખવામાં આવે છે ત્યારે ધીમે ધીમે એ ઓગળવા લાગે છે અંતમાં એ આત્મરૂપ થઈ જાય છે. કારણ મન ઇશ્વર સ્વરૂપ છે. જેમ મીઠું સમુદ્રના જળરૂપ છે તેમ તે વાત શ્રી કૃષ્ણ પોતેજ કહે છે કે:—इन्द्रियाणां मनश्चास्मि ॥ ઇન્દ્રિઓમાં મન તે હું છું. માટેજ મનને કહે છે કે હેમન તું અભેદ સ્વરૂપ ક્યારે બની જઈશ?

ત્યારે અભેદ થવાને શું કરવું ? તે કહે છે. નેહરૂપ નદી બનીને મુકુંદ સાગરમાં મળવું જોઈએ. નદીનાં એ પ્રભાવ છે કે તે બે કિનારાની વચ્ચે વહે છે. વચ્ચે ગમે તેવી અડચણો આવે છતાં પોતાનો પ્રવાહ અટકાવતી નથી. પરિણામે સમુદ્રને જઈને મળે છે તેજ પ્રમાણે પરમાત્મા તરફ પ્રેમ રાખવા વાળાએ પણ ધીમે ધીમે પોતાનો વેગ તે તરફ જ વધારવો જોઈએ. એ ધીમે ધીમે હોય પણ અસ્ખલિત હોવો જોઈએ. ગમે તેવું વિધિ ઉપસ્થિત થાય છતાં નિશ્ચયનું સ્વરૂપ ફરવું કે અટકવું ન જોઈએ; તો અંતમાં મુકુંદસાગર-પરમાત્મા સ્વરૂપ જે અભેદને અપાર છે તેમાં જઈને તે મળી જાય છે. નદી સમુદ્રને મળી નથી ત્યાં સુધી નામરૂપ દ્વૈત છે પણ સમુદ્રમાં મળી જતાં નામ ને રૂપ બેઉ ટળી જાય છે. તેજ પ્રમાણે પ્રથક અહં પરમાત્મ તત્ત્વમાં વિલાઈ જતાં નામરૂપાત્મક જગત ક્યાં જતું રહે છે તેની કશી ખબર પડતી નથી પછી કેવળ આનંદજ અવશેષ રહે છે. માટે સ્વમનને કહે છે કે એ દ્વૈત દળી તું આનંદ પૂર્ણાનંદ-અખંડાનંદમાં ક્યારે સમાઈ જશે ? ૐ

સ્તવન ૧૦ મું.

મનને પ્રબોધ.

(ગિરિધારીના ગરબાનો રાગ.)

મન મારારે જો તુજ મુળ વિચારી ૐકાર સદા મુખકારી-ટક ઘટપટમાંરે વ્યાપક વેદ ઉચારી, કરે જ્ઞાન તે લે ઉરધારી. આદિ અંતમાં એતો ગાજેરે વળી મધ્યમાં પણ વિરાજેરે;

તું તેરૂપમાં ભણી જાશે, તકજાશે તો થાશે ભવભારી. ૐ૧.
 નિર્ગુણીરે ગુણી થઇને પ્રકાશે, ગાતાં ગુણને ભવભય જાશે,
 અંતરમાંરે એક અંકાર વિકાસે, દ્વૈત ભાવના ભેદ બૂલાશે.
 બહ્યા વિષ્ણુ શિવ ત્રિપુટીરે, જાણી નિર્ભય નિત્ય અખૂટીરે;
 ધરી પ્રેમને લેતા લૂંટીરે, અજપદમાંરે સ્થિર થયા અવતારી. ૐ૨
 જગ જશમાંરે કેમ રહેતું લોભી, ધર ધ્યાન પ્રણવનું થાલી.
 મમતાનેરે ત્યાગી દે મન મોલી, અંકાર સ્વરૂપે શોલી.
 અંકાર છે નિરાકારરે, પણ શોલી રહ્યા સાકારરે;
 કયાં જુદા જુદા આકારરે, તે માંહીરે બૂલા પડ્યા નરનારી. ૐ૩
 ઉદ્ધામમાંરે ઉઠે જેમ તરંગા, જળથી નહિ જુદાં અંગા,
 જગમાંહિરે દિસે જે નવ રંગા, અંકાર તણા સર્વાંગા;
 જેમ દીપકને પ્રકાશરે નહિ દ્વૈત તણી તહાં આશરે,
 તેમ તંતુમાં વસ્ત્રનો ભાસરે, દ્રષ્ટાથીરે દશ્ય ન જુદાં ભાળી, ૐ૪
 આત્મગરરે ખેલ બનાવે જેવો, સંસારને જાણજે એવો,
 હમરૂથીરે દિલ ડોલાવે કેવો, અદ્વૈત ભુલાવે તેવો,
 તેમ બે બાજુ તું વાગેરે, મુખ સાગરને કેમ ત્યાગેરે;
 વિચારેથી હુખ ભાગેરે, કુલચંદ્રરે પ્રેમ મુકુંદ ઉરધારી. ૐ ૫

ભાવાર્થ—એક ધાથી કૂવો ખોદી શકાતો નથી, એક ઈંટથી
 ઘર બંધાતું નથી તેમ એકાએક મન એક વખતના ઉપદેશથી પાછું
 ફરતું નથી કે ઠેકાણે આવી જતું નથી અનેક પ્રકારના ઉપાય કયાં
 કરવાથી પણ મુસીબતે ઠેકાણે આવે છે. ઠેકાણે આવ્યા પછી એકા-
 એક સ્થિર રહેવું પણ કઠિણ તેથી એને વારંવાર સમજાવવું પડે છે
 ત્યારે એ ઠેકાણે આવે છે. માટે આ પદ્યમાં મનને પ્રબોધ કરવામાં

આવે છે મનને કહે છે હે મન તું મૂળ વિચાર કરીજો. ઈં પ્રણવ
 જે છે તે સદા સુખ આપનાર છે. કારણ એ પરમાત્માનું પ્રતિક છે.
 તેજ તત્ત્વ સર્વત્ર વ્યાપક છે. સંસારના ઘટપટાદિ પદાર્થો એના
 ત્રિના નથી વેદ પણ એજ વાત કહે છે સર્વં ક્ષલ્વિદં બ્રહ્મ. આ
 સધળું નિશ્ચય બ્રહ્મરૂપ છે. તે જ્ઞાનને તું તારા અંતઃકરણમાં ધારીલે.
 અર્થાત્ બ્રહ્મ ભાવનાથી તારું હૃદય ભરીલે. એ નિશ્ચય કાયમ રાખવા
 એક દ્રષ્ટિ બતાવે છે કે આત્મામાં જોડે જગતની ઉત્પત્તિ પહેલા પણ
 તે પરમાત્મા હતા તેમજ જ્યારે સૃષ્ટિનો લય થઈ જાય છે ત્યારે પણ
 અંતમાં પરમાત્મા એકજ રહે છે તે પ્રમાણે મધ્યમાં જગત દેખાય
 છે. છતાં પરમાત્મા તો નિર્વિકારજ છે; જેમ દોરડીમાં સર્પ દેખાયો
 નહોતો ત્યારે પણ દોરડી હતી. અંતમાં રજ્જુનું બાન થતાં પણ દો-
 રડી રહે છે. મધ્યમાં ગમે તેટલી કલ્પના કરીએ તો પણ દો ડી તો
 નિર્વિકાર છે; તેજ રીતે પરમાત્મા શુદ્ધ છે. તેજ રૂપમાં હે મન તું
 ભળીજાજે જો આ તક ગુમાવીશ તો તને બહુજ હાનિ અને
 ભય બે થાશે. કારણ મનુષ્ય જન્મ વારંવાર આવતો નથી. અને
 જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની યોગ્યતા મનુષ્ય સિવાય બીજું કોઈ શરીર યો-
 ગ્યતા ધરાવતું નથી. માટે જો સમય જશે તો પસ્તાવો થશે.
 તેથી સૂચવે છે અગર ધ્રુપદ તરીકે વારંવાર યાદી આપે છે કે ઈં
 પ્રણવ એજ સુખકારી છે,

જે પરમાત્મા નિર્વિકાર, નિરાકાર નિરંજન, નિરાલમ્બ, અને નિર્ગુણી
 છે તેજ ગુણવાળા થઈને પ્રકાશે છે તેના ગુણોનું વારંવાર ગાન કરતા
 ભવભય (સંસારની બીક) જતો રહે છે. ટુંકામાં જન્મ મરણ છુટી
 જાય છે. અંતરમાં એક ઈંનોજ વિકાસ જણાય છે, તેના પ્રભાવથી

દ્વૈત ભાવના-ભેદ ભાવના ટળી જાય છે, વસ્તુતઃ પરમાત્મા એકજ છે. પણ માયાના પ્રભાવથી જ્યારે તે સગુણ થાય છે ત્યારે સત્વ પ્રાધ્યાન્ય વિષ્ણુ વિશ્વતું પાલનકર્તા, રજ પ્રાધ્યાન્ય બ્રહ્મા વિશ્વ ક. મન્ન કર્તા અને તમઃપ્રાધ્યાન્ય રૂદ્ર જગતનો સંહાર કરતા એમ ત્રિપુટી રૂપે જણાય છે. છતાં એતો નિર્ભય છે અને તેના યથાર્થ સ્વરૂપને જે જાણે છે તે પણ અભયજ થાય છે. પ્રેમ ધારણ કરતાં જ તે લૂંટી લેવાય છે. એજ પરમાત્મા અનેક અવતાર ધારણ કરે છે છતાં અજપદમાં સ્થિર છે. અર્થાત્ અજન્મા છે, પોતાની માયાના પ્રભાવથી સગુણ સ્વરૂપે ભક્તના પ્રેમને આધીન થઇને અવતરે છે છતાં જન્મ મરણ રહિત ઓં સુખરૂપ છે.

વળી મનને કહે છે હે મન જગત્ તરફથી મળતા જશમાં તું અટકી શા માટે રહે છે? કારણ જ્યારે અંતર્યામી કોઈ પ્રકારની ક્રિતમ પ્રેરણા કરે છે ત્યારે તે પ્રમાણે તું તેજ વિભુની સત્તાના આધારે તે કાર્યમાં વિજય પામે છે. સ્થુલ દ્વારા કાર્ય થએલું જોઇ લોકો તને સ્થુલ સમજી યશ આપે છે પણ તેથી કુત્સાહ તારે જૂલવાનું નથી કે તું શરીર છે જો એમ સમજીશ તો પુનઃ અટકી પડીશ. માટે તારે તો સર્વ જેની કૃપાથી થયું છે તે પરમાત્માનાજ ધ્યાનમાં અટકી રહેવું. આ સંસારમાં જેટલો યશમળે તે સર્વ પરમાત્માનો છે એમ. મુખેથી બોલવાનું નહિ પણ સત્યમનથી નિશ્ચય પૂર્વક માનવાનું અને મમતાને હે મન મોભી છોડીદેવાની ત્યારેજ પ્રણવરૂપે તું શોભી રહીશ. ઓં નો જો વિચાર કરવામાં આવે તો સમજાય કે પ્રણવનાં અ, ઉ, મ, નાદ અને વિન્દુ એ પાંચ ભાગ છે તે સર્વમાં મુખ્ય બિંદુ છે. બિંદુ શબ્દનો અર્થ અસ્તિત્વ

છે. છે એવું બાન થાય પણ દેખાય નહિ તે ઝિન્દુ તેની જ લીંટી
બને છે અને તેના અ, ઉ. આદિ અક્ષર બને છે. તેથી વિચારતાંજ
સમજાય કે વસ્તુતઃ ઓં નિરાકાર છે છતાં તેજ સાકાર સ્વરૂપે શોભી
રહે છે તેણેજ વિશ્વમાં દેખાતાં બિન્ન બિન્ન પ્રકારના અનેક આકારો
ધારણ કર્યા છે. ગમે તેટલા જુદા જુદા આકાર દેખાય છતાં તે
એકજ પરમાત્માનાજ છે એવું બાન ન રહેવું તેનુંજ નામ અગ્ના
છે અને એ અગ્નાવરણમાંજ સ્ત્રી અને પુરૂષો બૂલાં પડ્યા છે છતાં
એ ઓં તો સદા સુખરૂપ જ છે. નાટકના પડદાપર આવેલો નટ પો-
તાના વેશ પ્રમાણે દુઃખી અને રડતો દેખાય છતાં તે સુખરૂપ છે તેમ
ઓં સુખરૂપ છે.

સમુદ્ર કિનારે ઉભા રહી જળ તરફ નજર કરીએ તો અનેક
તરંગો નાના મોટા આવતા જણાય છે. ગમે તેટલા અને ગમે તેવા
તરંગો દેખાય છતાં વિચાર કરીએ તો સમજાય કે એ તરંગો કાંઈ
પણ પ્રકારે જળથી જુદા નથી અને જળજ તરંગરૂપે દેખાય
છે. તેજ પ્રમાણે સંસારમાં જે નવનવા રંગો દેખાય છે તે પણ પ્ર-
ણવથી અભિન્ન છે અને સર્વ પ્રકારના સ્વરૂપે ઓં જ દેખાઈ રહ્યો
છે. જેમ દીવો અને તેના પ્રકાશમાં કશો ભેદ નથી તેમ ૧૧૧
અને વિશ્વપતિમાં પણ કાંઈ જાતનો ભેદ નથી. વસ્ત્રમાંથી જે તંતુઓ
ઠાઠી લેવામાં આવે તો પછી વસ્ત્રનું નામ નિશ્ચય પણ રહેતું નથી.
કારણ તંતુજ વસ્ત્ર રૂપે દેખાય છે તેમ નામ રૂપમાં રહેલ અસ્તિ-
ભાતિ અને ત્રિય અંશને ઠાઠી લેવામાં આવેતો પછી કાંઈ પણ ર-
હેતું નથી અગર બીજા પ્રકારે કહીએ તો દૃષ્ટાના આધારેજ દૃશ્ય છે
જે દૃષ્ટા ન હોય તો દૃશ્ય ક્યા ? તેથીજ કબિર કહે છે કે “કહત

કપિરા સુનો મેરે ગુનિઆં, આપ મૂઆ પીછે દૂર ગઈ દુનિઆ. ”
એ વાત બરાબર છે પ્રથક અહીંનો જે નાશ થાય તો આ જથ્થાનો
જગતનો આડંબર આપોઆપ નાશ થઈ જાય !! તરંગ બુદ્ધિ જતી
રહે તો જળજ દેખાય. માટે દષ્ટાંજ દૃશ્યરૂપે દેખાય છે તેથી તેમાં ભેદ
ભાવના કલ્પવી નહિ, ત્યારે જ બાન થવા લાગે ઓ સદા
સુખકારક છે.

આ સંસાર બાજીગરની બાજી જેવો છે. બાજીગર પોતાનું જે
ડમર વગાડે છે તેથી તમાસો જોનારા અનેક મનુષ્યો એકત્ર થાય છે
એ ડમરને વગાડવા વચ્ચે એક દોરી સાથે કડિયુ ગાંઠ વાળવામાં
આવે છે. એ એકજ દોરીનો છેડો ડમરની બે બાજુએ અથડાય છે
તેથી તે વાગે છે તેજ પ્રમાણે એકજ પરમાત્મા દષ્ટા અને દૃશ્ય એવી
બે બાજુએ માયારૂપ દોરીથી અથડાય છે તેથી આ સંસાર રૂપ ત-
માસો ઉભો થયો છે. બેઉ બાજુને એકજ વસ્તુ વગાડે છે એ જેમ
વિચાર વિના સમજતું નથી તેમ દેખાતું દ્વૈત પણ એ અદ્વૈત છે
એ એકાએક સમજતું નથી, તેથી હે મન તારું જે સત્ય સ્વરૂપ
સુખના સમુદ્રરૂપ છે તેને તું શા માટે છોડી દે છે ? દ્વૈતનો તું સહજ
વિચાર કરીશ તો દુનિયામાં તને જે દુઃખ દેખાય છે એ સહજમાં
નષ્ટ થઈ જાય તેમ છે. સંસારમાં જ્યાં જોઈએ ત્યાં માણસો દુઃખી
દેખાય છે ત્યાં જોઈએ તો વિચારનો અભાવ એજ કારણ હોય છે.
તેમને વિચાર કરવાની ખરી દિશા જડી હોતી નથી તેથી દુઃખ બાસે
છે. જે બરાબર વાત હાથમાં આવે તો જરા પણ દુઃખ રહેજ નહિ.
લડાઈમાં લડવા રણશૂરને અનેક પ્રકારનો અસ્ત્ર શસ્ત્રનો ખડખડાટ ને
ચટકાટ બળ પૂર્વક આનંદ ઉપજાવે છે !! તેના શરીરપર ધા પડે

છે છતાં દુઃખ થતું નથી અને એજ વાત બીરને ભય ઉપજાવે છે. કારણ એકના મનમાં વીરતાના વિચારો હોય છે ત્યારે ખીજના મનમાં ભયના વિચારો હોય છે કાંઈ રીતે જો ફરી જાય તો સુખ દુઃખનો પણ ક્રમ ફરી જાય છે તેટલા માટે પ્રલયંદ નામે ભક્ત પુરુષ પોતાના ગુરુ મુકુંદ ઉપર પ્રેમ રાખી પરમાત્મ પદમાં સ્થિર થતાં ઓં એજ સુખકારી છે એજ ધ્વનિને ઉચ્ચારે છે. ઓં.

સ્તવન ૧૧ મું.

માયાને સત્યમાની તેમાં મોહથી તજ્ઞાતા મનને ઉપદેશ.

(રાગ-કામજી દિસે છે અલખેલા.)

મન માયા નહિ તારી મિથ્યા તાજુમારે

પડી અજ્ઞાનમારે મન. ટેક.

ઉપર જોતાં અતિ રૂપાળી, લીતરથી છે ભારે કાળી

તેમાં બાંધી તાળી તજ્ઞાય શું તાનમારે. મન ૧

દગો ફરી દિલ હરી રમનારી, ભૂતસમ જગમાંએ ભમનારી

તેને તુંતો મારી મારી માનમારે. મન ૨

પ્રેમને નામે મોહ ભરીને, મિત્ર મનાવે ફૂર અરિને

સત્ય હરીને નામે મોટી ખાજુમારે. મન ૩

અધરિત ઘટના અજળ ઘટાવે, સાચાને જુઠાથી હઠાવે

પાર ન પામે પંડિત તેની પીછાજુમારે. મન ૪

જહાલ કરીને આવી વળગી, વળગ્યા પછી ન થાએ અળગી
 આસની અગ્નિ સળગી પવન તોફાનમાંરે. મન ૫
 નૂતન રૂપો નિત્યે ધારી, ડગવાની કરતી તૈયારી
 અંતે લાગે ખારી જાય (જ્યારે) સ્મશાનમાંરે મન ૬
 તો પણ પીછો તે નવ છોડે, અન્ય જન્મમાં આવે જોડે
 તેને વળગે કોડે દૈતના ભાનમાંરે. મન ૭
 મુકુંદ કૃપાથી છુટે માયા, જે નવ માને તારી કાયા
 જગરાયાને માયા જુદાં જાણુમાંરે. મન ૮

ભાવાર્થ—મન અને માયા એ બેજ સંસારને ઉભો કરનાર
 અને વારંવાર જીવાત્માને જગતમાં અથડાવનાર છે. એટલુંજ નહિ
 પણ અનેક પ્રકારનાં રૂપ ધારણકરી એ ગમે તે રીતે જીવાત્માને
 ભૂલાવે છે. મન અને માયા જુદાં છે એવો અનેક વખત અનુભવ
 થયા પછી પણ પુનઃ જીવ તેનોજ દોરવ્યો ચાલે છે! જીવ અનેક
 વખત ઠોકર ખાઈ એ નક્કી કરે છે કે માયા વૃથા છે માટે તેના તરફ
 જવું નહિ એવો પણ નિશ્ચય કરી બેસે છે છતાં મનને માયા એટલી
 બધી પ્રિય છે કે જ્યારે મન તેને જીએ છે ત્યારે એ રહી શકતુંજ નથી
 માયાને જોતાંજ તેને જઈને વળગે છે એનુંજ નામ ભૂલ ભૂલવણી
 અથવા અજ્ઞાન છે. એ અજ્ઞાનમાં પડી મન ભૂલ કરે છે માટે મનને
 શીખામણ રૂપે આ પદ લખ્યું છે.

સામાન્ય વિચાર કરતાં સંપૂર્ણ વિશ્વ માયારૂપ છે. છતાં માયાના
 ખરા સ્વરૂપને વ્યક્ત કરનાર બે પદાર્થો છે (૧) કનક અને (૨)
 કાન્તા. દ્રવ્ય અને સ્ત્રી એ બે પદાર્થોમાં સંપૂર્ણ સંસાર ભ્રમણ કરે
 છે. તેમાંથી જ અનેક પ્રકારના કડવા અનુભવ જીવેને થાય છે. રા-

જ્ય લક્ષ્મીના લોભથી દૂર્યોધને પોતાના સંપૂર્ણ કુળનો નાશ કર્યો હતો કનકની આશા છોડી નહિ તેજ પ્રમાણે સીતા સુંદરીના લોભથી રાવણે પોતાનું અને કુળનું નિહંદન કાઢી નાખ્યું. તેથી આપણી ભાષામાં કહેવત છે કે “ જર, જમીન અને જોર એ ત્રણ કળ્યાના છોર.” એ અનુભવ વ્યવહારમાં પગલે પગલે થાય છે. હજુ આ પદમાં તેથી વધારે રહસ્ય છે. અને તેનું તત્ત્વ ભર્તૃહરિને મળતું છે. માત્ર ભેદ હોય તો એટલો છે કે, ભર્તૃહરિને પોતાની સ્ત્રી હતી આ પદમાં તેવું નથી. ભર્તૃહરિએ પોતાની સ્ત્રીપર ભરૂંસો રાખી જેમ પોતાના ભાઈને પણ દેશવટો આપ્યો હતો અને અંતમાં સમજ્યો હતો કે, પોતેજ સ્ત્રીના પાશમાં ફસાઈ ભૂલ્યો છે, ઠગાયો છે. તે નક્કી થતાં અંતમાં ત્યાગી થયો. તેજ પ્રમાણે જીવાત્મા પણ માયાના રંગથી ફસાઈ જ્યારે સંસાર સમુદ્રનાં દુઃખના ખડકમાં ઠોકાય છે, પછડાય છે, ફૂટાય છે ત્યારે તેને સમજાય છે કે માયા ઠગારી છે. પછી તેવા પ્રકારનો અનુભવ થતાં મનને સમજાવે છે કે હે મન ! માયા તારી નથી એ તું નક્કી સમજ, માટે માયાનો જે પક્ષ છે તેને તું તાણીશમાં, વધારામાં કહેછે કે અજ્ઞાનમાં પડી માયાનો પક્ષ શા માટે તાણે છે ? પક્ષકરવાજેવી એ નથી જ. શા માટે પક્ષ કરવા જેવી નથી ? તેનાં કારણો ખતાવે છે.

એ માયા ઉપરથી જોતાં બહુ રૂપાળી દેખાય છે. પણ તે અંદરથી કાળી હોય છે. કહેવાનો હેતુએ છે કે જેને જે પદાર્થમાં મોહ થાય છે તે પદાર્થ બીજાની દૃષ્ટિએ ગમે તેવો દેખાતો હોય છતાં પહેલા પુરૂષને તે બહુજ સુંદર દેખાય છે. તેના મોહમાં પડેલો પુરૂષ અનેક પ્રેકારથી તે વસ્તુના ગુણોનેજ શોધી કાઢે છે અને તેનું ગાન

કર્માજ કરે છે. ગાંજે શરીરને ખરાબ કરનાર છે છતાં ગાંજખોરી-
આઓ કહે છે કે ‘ જીન્ને ન પાઈ ગાંજેકી કલી ઉસલડકસેં લડકી
બલી ’ તમાકુનું વ્યસન કરનારા કહે છે કે જેને કશી જાતનું વ્યસન
નથી એ તો અન્ન ભરવાની કોઠીઓ છે આમ પોતાનો જેના
પરમોહ છે તેના ગુણને વિરોધીના દોષ વ્યવહારમાં કહેવાતા આપણે
નજરે જોઈએ છીએ. પરંતુ આ બધો ઉપરનો ડોળ છે. કારણ મો-
હને લઈને જે પદાર્થો જેવા દેખાય છે તેવા ખરૂં જોતા તે હોતા
નથી મનુષ્ય જેમ જેમ એ પદાર્થને આધીન થતો જાય છે તેમતેમ
તે પદાર્થો પછીથી તેનાથી વધારે દૂર થતા જાય છે. અને એ મ-
નુષ્ય તેના વિયોગથી વધારે દુઃખી થાય છે. છતાં એ પદાર્થોના મોહ
તેના મનમાં એટલો બધો હોય છે કે તેની આસક્તિ છોડી શકતો
નથી. એજ માયાનું બંધન માટે મનને કહે છે કે આ માયાના પ-
દાર્થમાં મોહ બાંધી તેનાથી તું શા માટે તણાય છે ? હે મન માયા
તારી નથી.

માયા તારી નથી. કારણ ગમે તેટલા પદાર્થ એકત્ર કર્યા હશે
છતાં તમામ અત્રે રહેવાના કંઈપણ સાથે આવવાના છેજ નહિ માટે
તેને તારી માનીશ નહિ કારણ બતાવે છે કે માયાનો સ્વભાવ એવો
છે કે તે દગો કરી આપણું મન પ્રથમ હરી લે છે અને પછી પોતાની
મરજીમાં આવે ત્યાં રમતી ફરે છે. અને ભૂતની પેઠે ભટક છે. માયા
મનુષ્યના મનને કેવી રીતે હરે છે એ પણ એક સમજવા જેવી બા-
બત છે. શાસ્ત્રકારો માયાને નિત્યનૂતન રૂપા કહે છે. તદનુસાર એ
માયા નવાં નવાં રૂપો ધરી આપણી પાસે હાજર થાય છે. તેથી એ
માયા એની એ છે એવો વિચાર કરવાનો તો આપણને અવકાશ
પણ આવવા દેતી નથી. અને આપણને પોતાના પંજમાં ફસાવે છે
દાખલા તરીકે આપણે જન્મ ધારણ કર્યા પછી મીઠાઈ અનેક વખત

ખાધી હોય જે, અને પુનઃ જ્યારે ખાવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે દેખાવ એવો થાય છે કે જાણે આપણે કોઈ દિવસ તે વસ્તુ ખાધી જ ન હોય !! ખાધા પછી તૂટી ચતાં એ ગમતી નથી. એવી જ રીતે જ્યારે માંદા પડીએ અને વૈદ્ય પરહેજ રાખવાનું કહે તે વખતે છાશની જાં ના પાડી હોય તો જરૂર છાશ ખાવાની જ ઈચ્છા થાય અને દેખાવ એવો કરીએ કે જાણે જીંદગીમાં કોઈ દિવસ ખાધી ન હોય એમ આપણે મન માયિક પદાર્થદ્વારા હરી એ માયા રમત કરે છે. પછી એ ભૂતની પેઠે ભમીને આપણને ભભાવે છે. એ માયાને કદિ પણ તું હેમન મારી છે એમ સમજાશજમાં પણ ચોકસ ધારી રાખજે કે માયા કોઈ મૂળ વસ્તુ જ નથી તો પછી એ તારી ક્યાંથી થઈ શકે ? તારી શું એ કદિપણ કોઈની થઈ નથી થવાની નથી અને થશે નહિ એ નક્કી કરી રાખજે; માટે જ કહે છે કે હેમન માયા તારી નથી. ૐ

વેશ્યાને વશ પડેલા જેમ તેના કપટના પાશમાંથી છુટી શકતા નથી તેમ માયાના પાશમાં પડેલા જીવો પણ એકાએક માયાનો મોહ છોડી શકતા નથી તેથી તેને જાગ્રત કરવા વારંવાર માયાના દોષ બતાવે છે. હે મન ? એ માયાને તું જાણી શકે તેમ નથી કારણ એ માયા પ્રેમને નામે મોહ ભરે છે. એટલે જેટલા જેટલા સ્થુલ પદાર્થો પર પ્રેમ છે તે વિચાર પૂર્વક જેતાં પ્રેમ નહિ પણ મોહ જ છે. દરેક જીવત્માનો એ સ્વભાવ છે કે જગતમાં એ જે જે પદાર્થો જુએ છે તેમાં જે સુખ આપનાર સમજાય છે તેનો સંગ્રહ કરવા તે પોતાનાથી બનતું કરે છે. વાંચક જો તમે રેલ્વે મુસાફરી કરી હોય તો આ બાબત તુર્ત તમારા ધ્યાનમાં આવશે. માડામાં બેસી મુસા-

શ્રી કરનારાઓજ ગાડીમાં હોય છે તે અંદર બેઠા પછી કહે છે કે હવે આ ઠાઠીયું કોણ જાણે ક્યારેય ઠેકાણે પાડશે. આ તેમની એક પ્રકારની હદપારની ઉતાવળ હોય છે. આતો એક સામાન્ય દાખલો છે. પણ જે જે બાબત જોઈએ તે દરેકમાં માણસોની ઉતાવળ જ માલુમ પડે છે. કદિ કોઈ કાંઈ કાર્ય આરંભ કરે તો પણ બીજેજ દીવસે તેના શળની આશા રાખે છે. આ પ્રકાર તેનુંજ નામ પ્રેમને નામે મોહ છે. અગર માણસને જીના રથુલ શરીર ઉપર પ્રેમ થાય છે એ રૂપનો ખરૂં જોતાં મોહ છે, છતાં તેને પ્રેમ ગણે છે. અને સુધરેલાઓ આ મોહના લક્ષને પ્રેમ લગ્ન કહી મ્હોટાઈના મિથ્યા બળુગા કુંકે છે. પ્રેમ મોહરૂપ થતાં શું પરિણામ આવે છે તે કહે છે કે જે ખરાબમાં ખરાબ શત્રુ છે તેને મિત્ર મનાવે છે. સંસારના પદાર્થમાં જ્યાં સુધી કામના છે ત્યાં સુધી ક્રોધ લોભ જે શત્રુરૂપ છે તે મિત્ર જેવા લાગે છે. સર્વતું મૂળ કામ છે. કામના, આશા, ઇચ્છા એના યોગેજ માણસ જે દુર્ગુણ છોડવા જેવા શત્રુઓ છે તેને મિત્ર માની માણસ અધમતામાં પડે છે, એટલુંજ નહિ પણ ચિત્ત વિક્ષેપ વધતાં શાન્તિ કરનાર જે સત્વ ગુણ છે તેની જગોએ રજો ગુણ વધવા લાગે છે. રજોગુણની વૃદ્ધિ થતાં સત્વ દબાઈ જાય છે. એટલે વાસના વૃદ્ધિ પામે છે. વાસના વધવાથી તદનુસાર મનુષ્યને અન્ય જાતિમાં અનેક વખત જન્મો ધારણ કરવા પડે છે !! એનુંજ નામ મોટી ખાણમાં પડવાપણું છે એક વખત મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત કર્યા પછી જીવાત્મા જે પોતાની મુક્તિનો ઉપાય બરાબર કરી શકતો નથી તો શ્રી જન્મ મરણના ચક્રમાં પડવું પડે છે. માટે કહે છે કે હે મન એ માયા તુને કદાપિ સુખ આપનાર થનારી નથી ગમે તેટલી તું

તેને પોતાની કરવા ધારીશ છતાં તે અંતે તારી થવાની નથી અને તુને દુઃખ આપશે માટે તારી માનીશમાં.

એ માયાને શાસ્ત્રમાં અઘટિત ઘટના પાટવ એવું નામ આપ્યું છે. તે બરાબર વિચારવા જેવું છે એનો અર્થ એ છે કે જેમાં જે ન ઘટે તેમાં તેને બરાબર ચતુરાઈ પૂર્વક ઘટાવી આપે એનું નામ માયા!! જે પરમાત્મા શુદ્ધ, નિર્વિકાર, અદ્વૈત અને જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તેનાજ આશ્રયે રહી તેને વિષય કરી એ માયાએ જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમાત્મામાંજ અજ્ઞાનનો આરોપ કરી ભેદ ભાવનાથી ભરપુર આ જગત ઉત્પન્ન કર્યું એજ સત્યને જીઠાથી ઊઠાવવા બરાબર છે! બલભલા વિદ્વાનો પણ આ સ્થળમાં ગોથું ખાય છે. જ્ઞાનમાં અજ્ઞાન ક્યાંથી આવ્યું? એ પ્રશ્ન તેમને અકળાવે છે અને એકાએક એ આંટી ઉઠલી શકતી નથી! વિદ્યા ગમે તેટલી બણે પણ તેથી તત્ત્વ સમજાતું નથી. બુદ્ધિ વૃદ્ધિ પામે છે. પણ પંડિતાઈનું અભિમાન આવતાં વસ્તુથી દુર રહે છે, તેમ જે વિદ્યાબ્યાસ કરતા નથી અને બહિર્મુખ રહ્યા કરે છે તેને પણ જ્ઞાન થતું નથી. અંતર મુખ થયા વિના સત્યા સત્યનું સ્વરૂપ સમજાતું નથી. અગર પરમાત્માની કૃપા થાય તોજ તે દિશામાં મનુષ્ય વળે છે અને માયાને ધ્વંસરના સ્વરૂપને સમજી માયામાંથી નીકળવા પ્રયત્ન કરે છે. પણ પરમાત્માની કૃપા વિના માયાથી છુટાતું નથી. જ્યારે જીવાત્મા પોતાનું પ્રથક અભિમાન મૂકીને પરમાત્માને શરણે જાય છે ત્યારેજ તે માયામાંથી છૂટીને ગતિને પામે છે. પરંતુ માયા એવી કળવાળી છે કે તે ગમે તે પ્રકારે જીવાત્માને છેતરીને પોતાની જાળમાં તેને જરૂર ફસાવે છે અને ફસાયો કે પછીથી લાત મારે છે અને અનેક પ્રકારે તેને દુઃખી કરે છે

છતાં જીવ એવો લાલચુ બને છે કે માયાનો માર ખાતા છતાં ફરી ફરીને તેનાજ તરફ જાય છે. અંતમાં તોએ માયા એની થતી નથી. માટેજ મનને પ્રથમથીજ એતાવવામાં આવે છે કે હે મન માયા તારી નથી તે નથીજ. તું ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરીશ પણ એ સર્વવાતો ધુમાડામાં ખાયકા બંરવા છેવું છે. જેમ ખાયકા ગમે તેટલા અને ગમે તેમ ભરીએ પણ ધુમાડો હાથમાં આવતો નથી તેમ અનેક પ્રયત્નોને અંતે પણ માયા હાથમાં આવતી નથી. માટે સમજી પુરુષોએતો પોતાના મનને તેમાંથી પાછું જ વાળી મુકવું ને સમજવી રાખવું કે એ માયા તારી નથી પણ પરમાત્માની છે.

માયાનો વળગાડ બહુ વિલક્ષણ છે. જેમ પારો પૃથ્વીપર પડે પછી તેને લેવા ગમે તેટલો યત્ન કરીએ છતાં કાંઈક અંશ તો પૃથ્વી પર રહીજ જાય છે. તેમ વળગેલી માયાને ગમે તેટલી ખંખેરી નાખીએ પણ તે કોઈને કોઈ અંશમાં જીવાત્માને જરૂર વળગેલી રહે છે. એટલે માયા છેક અળગી થઈ શકતીજ નથી દાખલો આપી વધારે સ્પષ્ટ કરે છે કે ગ્યાસલેટ તેલ ભરીને એક આગખોટ સમુદ્રમાં ચાલી જતી હતી. એવામાં તેમાં આગ લાગી અને સાથે સાથે બહાર પવન પણ વધારે વાવા લાગ્યો. ગ્યાસલેટની અગ્નિનો એ સ્વભાવ છે કે તેને યુગાવવા જો તેમાં પાણી નાખવામાં આવે તો વધારે બડકા થાય. એટલે પાણીનો પ્રયોગ નકામો; ધૂળ નાખવાથી અગ્નિ ઠરી જાય એ ખરૂં પણ સમુદ્રમાં ધૂળ ક્યાંથી હોય ? એટલે તે આગ એલાંતી નથી તેમ માયામાં પણ એવોજ પ્રકાર છે મનુષ્યના શરીરમાં રહેલી વાસના ગ્યાસલેટરૂપ છે. અને સંસાર સમુદ્ર જેમાં વાસનારૂપ જળ

અર્થુ છે તેમાંએ એ સળગે છે અર્થાત સંસારમાં આવ્યા પછી જીવ અનેક આશાઓ બાંધે છે, અને તે જેમ જેમ ફલતી જાય છે તેમ તેમ વધારે બાંધતો જાય છે તેની એ તૃષ્ણાની આગ ઓલવાતી નથી. સાથે અભિમાનરૂપ પવન લાગે છે એટલે પછી એ માયારૂપ આગમાંથી બચવું કઠિણ છે. આ માયારૂપ અગ્નિ, ઇશ્વરાભિમુખ થવામાં સહાયક જે ભક્તિ, જ્ઞાન, દયા, સત્ય, ક્ષમા, વિગેરે દૈવી સંપત્તિ છે તે સર્વને બાળી નાખે છે. અને અંતમાં સંસાર સમુદ્રમાં જીવાત્માને દુઃખમાં ડૂબાવે છે; એ અગ્નિ બૃહાવવામાં ઇશ્વરની ભક્તિ રૂપ માટી ઉપયોગી છે પરંતુ વાસનારૂપ જળમાં તેનો અભાવ હોય છે. માટે મહાત્મા તુલસીદાસ કહે છે કે “ રામ ત્યાં નવ કામ બાસે, કામ ત્યાં નવ રામ; તુલસી દોતું નવ રહે, રવિ રજની એક કામ. એટલા માટે સંસાર સમુદ્રમાં સત્સંગ ખેટ છે તેનાપર જે જ-ધએ તો ભક્તિરૂપ પવિત્ર મૃતિકા મળે અને પવન [અભિમાન] પણ શાન્ત થાય તેમજ અગ્નિ પણ ઓલવાઈ જાય એ સત્સંગ પણ ત્યારેજ કરી શકાય કે જ્યારે મન માયાથી મુક્ત થાય.

એ માયાનો સ્વભાવ હંમેશાં નવાં નવાં રૂપો ધારણ કરવાનો છે. તે રસ્તેજ માણસોને ઠગવાની તૈયારી કરે છે. માયા નાટકીની પેઠે નવાં નવાં રૂપો ધરે છે. એમ કરવામાં કારણ એ છે કે તેને કોઈ પીછાની શકે નહિ. વિચાર પૂર્વક જોઈએ તો સમજાય કે વસ્તુમાં કંઈ ફેરફાર થયો હોતો નથી છતાં જેનો તેનાપર મોહ હોય છે તેને તે રમણીય લાગે છે. દ્રષ્ટાંત તરીકે અશ્લી એક પ્રકારનું વિષ છે. જે તેના વ્યસની છે એ તેનાં અનેક પ્રકારે વખાણ કરે છે અને રંગે સ્વાદ છતાં તે તેઓને સુંદર લાગે છે. ખીજું જે પુરૂષ સ્ત્રીના

સ્વરૂપને જોઈ મોહ પામે છે તે જ્યારે જ્યારે પોતાની માથુકને જુએ છે ત્યારે તેમાં કાંઈ નવું અને નવુંજ કદ્યે છે ને તેના મોહમાં નવું સમજી ખેંચાય છે માયા પુરૂષને આમ ખેંચે છે. પરંતુ નજરે જણાતાં યાવત માર્મિક પદાર્થ અમુક કાળે નાશ પામી જનારા હોય છે અથવાતો તેમાં મોહ પામનાર નાશ પામે છે એટલે અંતમાં બે છુટાં તો પડેજ છે ત્યારે તેનું દુઃખ લાગે છે એનુંજ નામ માયાનું ખારું લાગવાપણું છે. માટે જ કહે છે કે હે મન માયા તારી નથી.

સંસારના પદાર્થો દુઃખ આપતા હોય અગર કોઈ દુઃખન દુઃખ આપતો હોય, તેનો અંત તો મરણની સાથેજ આવી જાય છે પરંતુ મર્યા છતાં માયા છુટતી નથી. એટો ખીજા જન્મમાં પણ સાથે આવે છે. માયા કહો કે વાસના કહો. તેજ જીવાત્માને દુઃખ આપનાર અને જીવરૂપે રાખનાર છે. વાસનાનું સારજ જન્મ થાય છે પુનઃ તે પ્રમાણે કર્મ કરી જીવ વાસનાં બાંધે છે. એમ માયામાંજ જન્મમરણનું ચક્ર ફર્યા કરે છે. એ થવાનું કારણ બતાવે છે કે આ બધું દૈતનાં બાનમાં બને છે. દૈત બુદ્ધિ ભેદબુદ્ધિ જ જન્મ મરણનું કારણ છે શ્રુતિ ભગવતી કહે છે કે દ્વૈતા દ્વૈ મયં ભવતિ દૈતમાં—ભેદમાંજ સર્વ પ્રકારનો ભય રહેલો છે માટે ભેદભાવનાનો પરિત્યાગ કરવો. ભેદને તજી ન શકાય ત્યાં સુધી વાસના છોડવી કઠિણ છે, કારણ વાસનાજ ભેદને ઉત્પન્ન કરનાર છે. માટે વાસના છોડી દેવી જોઈએ. વાસના ત્યારેજ છૂટે કે જ્યારે મન ભેદમાંથી યુક્તિથી પાછું ખસવા લાગે અને ખસેડવાનો ઉપાય એજ છે કે મનને વારંવાર એજ સમજાવવું કે હે મન માયા તારી નથી.

માયાથી જીવાત્મા છૂટવાને ગમે તેટલું મંથન કરે છતાં ઇશ્વરની સહાય વિના તે છૂટી શકે તેમ નથી માટે કહે છે કે, મુકુન્દની જે કૃપા થાય તો માયા જરૂર છૂટે પરંતુ મુકુન્દની કૃપા તો ત્યારેજ થાય કે જ્યારે ‘દેહ તે હું’ છું’ એ અભિમાન જીવાત્મા ત્યાગ કરવા લાગે. જીવ જગના સર્વ પદાર્થપરનારાગ ત્યજીને એક પરમાત્મા વિશેજ પ્રીતિ કરવા લાગે છે. અને એ પ્રેમ વધતાં વધતાં જીવ પોતાપણું ભૂલી જાય છે ત્યારે પરમાત્માનું કૃપાપાત્ર તે બને છે અને કમળાવાળી આંખોને જે સંસારના સર્વ પદાર્થમાં પીળાશ દેખાય તેમ ભક્ત પુરૂષને પણ સંપૂર્ણ વિશ્વ પ્રભુમય દેખાય છે. પછી માયા રહેતી નથી ત્યારે સ્પષ્ટ થાય છે કે જગરાય અને માયા જુદાં નથી. માત્ર જેવામાંજ ફેર છે. જેમ સૂત્ર અને વસ્ત્રમાં ભેદ નથી. જલ અને તરંગમાં ભેદ નથી. અલંકાર અને સુવર્ણમાં ભેદ નથી તેમ માયા અને માયા પતિમાં પણ ભેદ નથી, ભેદ હોય ત્યાંજ જુદું—આ માફ એમ મનાય છે માટે ભેદ ભાવના છોડાવવા કહે છે કે હેમન એ માયા તારી નથી પણ તું પોતેજ માયારૂપ છું. તારી પોતાની કલ્પનાનુસારજ વિશ્વને જુએ છે માટે એ કલ્પના જગત્ ભાવના છોડી દે ને સર્વત્ર બ્રહ્મ ભાવના કરવા લાગ એટલે સર્વ પ્રભુ રૂપ જણાશે ને પરમ આનંદનો અનુભવ થતાં શાન્તિમાંજ વિરમીશ્વ ઈં.

પુર્યષ્ટકનું સ્પષ્ટીકરણ.

[૧] અપંચી કૃત પંચ મહાભૂતનું. [૨] પાંચ પ્રાણનું. [૩] પાંચ માનેન્દ્રિયોનું [૪] પાંચ કર્મેન્દ્રિયનું. [૫] અંતઃકરણ ચતુષ્થયનું. (૬) અવિદ્યાનું. [૭] કામનું—વાસનાનું; [૮] કર્મનું એમ આદિ

પુર છે એ આઠે પુર મળીને પુર્વજક કહેવાય છે. તેને સુક્ષ્મ શરીર પણ કહેવામાં આવેછે, મૃત્યુ વખત આ પુર્વજક નીકળી જાય છે.

પાંચ પ્રકારના ભેદો.

(૧) જીવ ઇશ્વરનો ભેદ [૨] જીવનો પરસ્પર ભેદ. (૩) જીવ જડનો ભેદ; [૪] જડ ઇશ્વરનો ભેદ. (૫) જડ જડનો ભેદ.

પ્રમાતા [અંતઃકરણ વિશિષ્ટ ચેતન] પ્રમાણ [ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયો] પ્રમેય દય વસ્તુ] આને ત્રિપુટી કહેવામાં આવે છે.

સ્તવન ૧૨ મું.

ઉપદેશ મુધા.

સતોષઃ પરમોલાભઃ સત્સંગઃ પરમંધનમ્

વિચારઃ પરમં જ્ઞાનં સમશ્ચ પરમં સુખમ્

ભાવાર્થ—આ શ્લોક યોગ વાસિષ્ઠનો છે સિદ્ધાન્ત અજ્ઞાત વાદ્યથી ચર્ચાયો છે. ઉત્તમોત્તમ (રામચંદ્ર જેવો) અધિકારીજ એ તત્ત્વને બરાબર સમજી શકે છે તેમાંથી એકજ શ્લોકનું વિવેચન અત્રે કરવામાં આવે છે. આ શ્લોકમાં (૧) સંતોષ (૨) સત્સંગ (૩) વિચાર (૪) સમ એ ચારને મોક્ષના દારપાણ કહેવામાં આવે છે જેમ દરવાનને ઓળખનાર પુરૂષને, દરવાજે અટકવું પડતું નથી સહજે અંદર પ્રવેશ કરી શકે છે. તેમ ઉપરના ચાર દાર પાણોનો પરિચય મેળવનાર પડપને પણ મોક્ષધામમાં કશો અટકાવ થતો નથી. માટે જે

પુરૂષ સુખ, શાન્તિ, અથવા આનંદને ધ્યક્ષ્યતો હોય તેણે સંતોષાદિકને અભ્યાસ કરી તે પોતાના અંતઃકરણમાં પણ જરૂર સ્થાપવા જોઈએ. જેને દૈવી સંપત્તિ કહેવામાં આવે છે તે એવી તો સૂક્ષ્મ છે કે મનુષ્ય તેને ગ્રહણ કરતો કરતો આસુરી સંપત્તિની છાયામાં ખેંચાઈ જાય છે પણ એકાએક એ સમજી શકતો નથી કે હું શુણને નામે કેવળ દોષોનાજ સંગ્રહ કંઈ છું!! તેથી સંતોષાદિકને સેવનારા પુરૂષે બહુજ નમ્રતિ રાખવી જોઈએ. માટે સંતોષાદિકનાં સ્વરૂપો અહીં વિસ્તારપૂર્વક સમજાવવા યથા મતિ પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે તે પરથી વિચાર કરનારા સાર ગ્રહણ કરશે એવી શુભેચ્છા છે. ૐ

સંતોષ એજ પરમ લાભ છે. માટે દરેક મનુષ્યે સંતોષ રાખવાનો છે. સંતોષના ખરા સ્વરૂપને સમજ્યા વિના માણસો સંતોષનું સેવન કરવા લાગે છે તો તેમ કરતાં કરતાં એ આળસુ બની જાય છે માટે લાભરૂપ સંતોષનું સેવન કરતાં પહેલાં સંતોષને બરાબર સમજવો જોઈએ તેમજ સંતોષને છોડી લોભમાં પણ પડવું નહિ માટે લોભ અને સંતોષ બેઉનાં સ્વરૂપ બરાબર સમજાય માટે દૃષ્ટાંતદ્વારા તે સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે. પ્રથમ લોભનું દૃષ્ટાંત આપવામાં આવે છે કે કોઈ એક માણસ વિપત્તિનો માર્ગ સાધુ થઈ ધરખાર છોડી નીકળી ગયો. પરંતુ પછીથી તેને ખાવા પીવાની પણ હરકત પડવા લાગી. મદા મુસીબતે ટાંઠા ટુકડા મળવા લાગ્યા તેથી તે પોતાના મન સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો. કે ભલે ટુકડા મળે તો ટુકડા પણ ચોપડેલા અગ્રતા હોય તો સંતોષપૂર્વક પરમેશ્વરનું ભજન થાય; ધન્યર ઈગ્રાથી તેને ચોપડેલા રોટલા મળવા લાગ્યા બે ચાર દિવસ જે સ્થિતિમાં ગયા એટલે વળી લોભ વધ્યો અને મનમાં

ભાવના કરવા લાગ્યો કે એકલા રોટલા ખાઈએ છીએ તે કરતાં સાથે શાક મળે તો સાંઈ વળી શાક મળતાં પાંચ સાત દિવસ જતાં પુનઃ અસંતોષ થયો કે કેવળ રોટલા શાક રોજ ખાઈને દિવસ કેમ ગુ-જરવા કાંઈક બાત દાળ મળે તો સંતોષ થાય એ ઇચ્છા પણ પાર પડી. માણસના મનનો સ્વભાવ એવો છે કે ધણું ખર્ચે તે પ્રાપ્ત સ્થિ-તિમાં સંતોષ રાખી શકતો નથી. તદ્દનુસાર પેલા પુરૂષને પણ આશા વધવા લાગી એના મનમાં એવું રુકુરણ થયું કે ખાવા પીવાનું તો સાંઈ મળે છે. પણ કાંઈ રહેવાનું ઘર છે? મારા કરતાં તો કાગડા, ચકલાં વિગેરે પક્ષીઓની સ્થિતિ સારી કે તેને રહેવાને નિરાંતે સૂઈ રહેવાના માળા છે, માટે મારે પણ એકાદ ઝુંપડું હોય તો ઠીક ધધર કૃપાથી તેને રહેવાને એક સાંઈ ઘર મળ્યું. ઘરમાં રહેવા લાગ્યો. દશ પંદર દિવસ જતાં વળી તેના મનમાં અસંતોષનો આવિર્ભાવ થયો. ઘર તો છે. પણ અંદર તેની શોભા માટે હાંડીઓ, તખ્ત, ખુર-શીઓ, ટેબલ, હિંડોળાખાટ, છત્રી પલંગ વિગેરે ન હોય તો આ ભૂતખાનું શા ઉપયોગનું? અંતે એ પણ મળ્યું ત્યારે વળી ઇચ્છા વધી પૈસા વિના આ શોભા નભી શકે નહિ ધારો કે પૈસા પણ મળ્યા ત્યારે વિચાર આવ્યા કે ગૃહીણી (સ્ત્રી) વિનાનું ઘર સ્મશાન જેવું ગણાય માટે સ્ત્રી મળે તો સારી કદિ મળે તો તે પણ રૂપવાન, ગુ-ણવાન, સારા કુટુંબની અને ચતુર જોઈએ ઇચ્છા પ્રમાણે સ્ત્રી પણ મળી છતાં લોભનો થોભ નજ થયો. વળી તૃણાના પુરમાં તથાવા લાગ્યો કે ઘર, ધન, અને સ્ત્રી મળ્યાં પણ પુત્ર વિના તો અંધારુંજ તો હવે પુત્ર થાય તો પરમાનંદ એ અવસર પણ આવ્યો. એટલે વળી આશાનો અંકુર આગળ વધ્યો કે હવે છોકરાના વિવાહ થાય ને: તાંઈ. એક સમય જેને ખાવાના ટુકડા પણ મળતા નહોતા ત

માણસ આજ છોકરાના લગ્નની તૈયારી કરવાની ઇચ્છા કરે છે આ રીતે માણસના મનમાં આશા નદીનો પ્રવાહ વધ્યાજ કરે છે. આવો પ્રકાર થવો એનું નામ લોભ છે એ લોભ પાપનું મૂળ છે. માટે લોભ તજવા જેવો છે. હવે સંતોષનો વિચાર કરીએ.

કોઇ એક ગૃહસ્થ પુરુષ પરમાત્માનો પરમ ભક્ત હતો તેને તેના ગુરૂ તરફથી સંતોષ રાખવાનો ઉપદેશ મળ્યો હતો તેનો ઉપ-
યોગ તે પોતાના વ્યવહારમાં સંપૂર્ણ કરતો હતો. તેનો જે વ્યાપાર ચાલતો હતો તેમાં તેણે એ નિયમ રાખ્યો હતો કે એક રૂપિયા જે આના નફા લેવો, તેમાં અર્ધો આનો ધર્માદાનો જતા બાકી રહે તે પોતાનું, આ સૂત્રને અવલંબી તેની દુકાન પર જનારા યાત્રા કે અ-
યાત્રા મનુષ્યોને ઠગાવાનો ભય રહેતોજ નહિ. પરંતુ સર્વને તેનાપર એકાએક વિશ્વાસ આવતો નથી તેથી બીજા વ્યાપારીઓ ગ્રાહકોની નજરમાં જેવા અપ્રામાણિક ગણાય છે તેવો આને પણ લોકો ગણતા હતા છતાં માણસોની એને કશી પરવા નથી હોતી એ તો પોતાના સૂત્રપર દૃઢતાથી ચાલતો હતો. સમય જતાં પ્રસંગ એ બન્યો કે ધીમેધીમે તેની શાખ આખર પ્રતિષ્ઠા લોકોમાં જણાવા લાગી અમુક વ્યાપારી એકજ ભાવથી પોતાનો વ્યાપાર ચલાવે છે તે લોકોમાં નક્કી થતાં તેની દુકાન ઉપર ગ્રાહકોની ધમાલ થવા લાગી. હવેજ તેના સંતોષની પરીક્ષાનો સમય આવ્યો. ગમે તેટલાં અને જાણ્યાં અજાણ્યાં ગમે તેવાં ગ્રાહકો આવે તો પણ તેણે તો પોતાનો નિયમ બરાબર પાળ્યો. વળી વખત જતાં વધારે કસોટીનો સમય આવ્યો. આવ્યાપારીએ ઘણો માલ સંગ્રહ કર્યો પછીથી એ માલ જે દેશ-માંથી આવતો હતો ત્યાં લડાઇ જગી એટલે તે દેશમાંથી માલ

આવતો બંધ થયો. ખીજા જે જે વ્યાપારી પાસે એ જાતનો માલ હતો તેઓએ તેની ચાર ચાર ગણી કિંમત વધારી છતાં પેલા વ્યાપારીએ તો પોતાના નિયમ પ્રમાણે બે આનાજ નફો લઈ વેચવાનું ચાલતું રાખ્યું. તેને જણા જણાએ સમજાવ્યો પણ તેણે પોતાની ટેક રાખી ખીજાની દૃષ્ટિએ તેને ઓછો નફો જણાયો છતાં તેણે તેમાં સંતોષ માન્યો. અને તેથી તેને શાન્તિ પણ રહી કહેવાનો હેતુ એ છે કે સંતોષ તેનુંજ નામ છે કે માણસ પોતાનાં ધર્મકર્મનું સંરક્ષણ કરી નીતિ પૂર્વક પ્રમાણિકપણે જે મેળવે તેમાં સંતોષરાખે તેજ સંતોષ અને તેનુંજ નામ પરમ લાભ છે. એજ પ્રમાણે માણસ જે જે સ્થિતિમાં હોય ત્યાં તેને જે જે કર્મ કરવાનાં હોય તેટલાંજ કરે અને પોતાની સ્થિતિને હાનિ ન લાગે તે પ્રમાણે રહે તેનુંજ નામ સંતોષ. એક મુનિએ એક દર્બના પૂજાની ઓથે સો રામા અવતાર થયા એટલી લાંબી આયુષ્ય કાઢી છતાં પર્ણકુટી પણ બાંધી નહોતી એ પણ એક પ્રકારનો સંતોષ અને જનક રાજાએ રાજ્યતંત્ર ચલાવી રાજ્ય વૈભવમાં રહેતાં વિદેહીનો અનુભવ લીધો એ પણ સંતોષજ દુંકામાં પ્રાપ્ત સ્થિતિમાં કર્તવ્ય કરતાં સત્યાદિના રક્ષણ પૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી ને જે મળે તેમાં આનંદ માનવો એનુંજ નામ સંતોષ સમજવાનો છે.

સતસંગ એજ અલૌકિક ધન છે. મનુષ્ય સિવાયના અન્ય તમામ જીવો કુદરતને આધીન છે તેથી તેની ચઢતી કરનાર કુદરતી નિયમો છે. પણ મનુષ્યોમાં આનંદમય કોશનો વિસ્તાર થવાથી માણસ સુખને સમજી તેને માટે પ્રવૃત્તિ કરે છે તેમાં કુદરતના નિયમનો પણ ભંગ કરે છે માટે તેના પર ધર્મના નિયમો નક્કી કરવામાં

આવ્યા છે. એ ધર્મ સમજવા સારૂ જીવાત્માને સત્સંગ કરવો પડે છે. તેને પરમધન એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે લૌકિક ધન આ લોકમાંજ જો સારી રીતેવ્યય કરતાં આવડે તો સુખ આપનારૂં હોય છે. બાકી પરલોકમાં વિશેષ સુખ આપી શકતું નથી. પરંતુ સત્સંગ તો આ લોક અને પરલોકમાં સુખ આપનાર છે. સત્સંગને શાસ્ત્રમાં કલ્પતરૂની ઉપમાં આપી છે. કારણ કે સત્સંગ બુદ્ધિની જડતાને દૂર કરે છે, વાણીમાં સત્યનો આધાર કરે છે. દશે દિશામાં આખરૂં વિસ્તારે છે. દુકામાં સત્સંગ સર્વ કરે છે. માટે તેને પરમ ધન કહેવામાં આવે છે તો ઉભય પ્રકારના સુખનો અનુભવ કરવા દરેક જીવે સત્સંગ કરવો સત્સંગથી આ લોકમાં કેવા પ્રકારના લાભ થાય છે તેનો એક દાખલો નીચે મુજબ છે.

કોઈ એક શહેરમાં ધનવાન પુરૂષ રહેતો હતો તેને એક પુત્ર હતો. કાળ બળને લઈ શેઠ મરણ પથારીએ પડ્યા ત્યારે તેનો પુત્ર તથા અન્ય સમ્બન્ધીઓ એકત્ર થઈ તેની પાસેએકા અંતમાં મરવા પડેલા શેઠ વારંવાર પોતાના પુત્ર તરફ દૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા એથી સર્વના મનમાં એમ સમજાયું કે શેઠને કાંઈક કહેવાની ઇચ્છા થઈ છે તેથી તેમનો પુત્ર તેમની પાસે ગયો અને પૂછ્યું કે પિતાની શું કહેવાની ઇચ્છા છે ? ત્યારે તેના પિતાજી કહેવા લાગ્યા બાઈ ? હું તને અંત સમયની એક શીખામણ આપું છું તે તું ધ્યાનમાં રાખીશ અને તે પ્રમાણે ચાલીશ તો તારૂં હિત થશે. એ શીખામણ એ છે કે “ જ્યારે કોઈ સંકટ આવી પડે ત્યારે સત્સંગ કરજે ” એટલું કહ્યા પછી શેઠનો પ્રાણ નીકળી ગયો. તેની ઉત્તર ક્રિયા વિગેરે કાર્ય તેના પુત્રે પોતાની જેવી શક્તિ હતી તે પ્રમાણે કર્યું આ ઘટ-

નાને કેટલો એક સમય વીતી ગયો ત્યારબાદ મહૂંન શેઠના પુત્રને વિદેશનો વ્યાપાર ખેડવાની ઇચ્છા થઇ. કેટલી એક બાબતોનો પત્ર-દ્વારા તપાસ કર્યો અંતમાં એ વાત ધ્યાનમાં આવી કે ચંદનનાં કા-ઠનાં વહાણો ભરી જઇએ તો સારો લાભ થાય. એમ નક્કી થતાં ચંદનનાં વહાણો ભરી વ્યાપાર કરવા નીકળ્યો કેટલોક સમય મુસાફરી કરતાં એક બંદર આવ્યું ત્યાં લાંગર નાંખી વહાણુ સ્થિર કર્યાં એ શહેરમાં એક ઠગવાનો ધંધો કરનારી ગુણિકા રહેતી હતી તેને ખબર મળ્યા કે ચંદનનાં વહાણુ આવ્યાં છે અને લાવનાર વ્યાપારી પ્રથમ વખતજ આવ્યો છે. તો ઠીક તડકે પડશે. એ સમજતાં પોતે સાધી રાખેલા જુદા જુદા માણસોને દલાલ રૂપે એક પછી એક મોકલવા લાગી. દરેક દલાલો આવી શેઠને ઠપકો આપતા કે આ શહેરમાં ચં-દનકાઠ લઇ તમે શા માટે આવ્યા આ દેશ તો ચંદનની વિલાયત છે. અહીં તેનો સારો ભાવ ઉપજશેજ નહિ અમે આ શહેરમાં દલા-લીનોજ ધંધો કરીએ છીએ. પણ ચંદનની દલાલી કરવા ઇચ્છતા નથી એકપછીએક દલાલના આવા પાછા પાડનારા શબ્દો સાંભળી વ્યાપારીની હિંમત હઠવા લાગી આ પ્રકાર થતાં થતાં સાયંકાળ થયો તે વખત એક દલાલ આવ્યો. અને નબળા મનવાળા વ્યાપારીને કહેવા લાગ્યો કેમશેઠ માલ વેચવાનો છે ? પેલાએ વિચાર કર્યો કે આહક આવ્યું છે તો જે ભાવ આવેતે પણ વેચી નાખીએ. એમ વિચારી હા કહી ઠરાવ એ કર્યો કે દાણાને બદલે ચંદનનાં લાકડાં આપી દેવાં નક્કી થતાં પેલો દલાલ વેચ્યાને ત્યાં તેને લઇ ગયો ને માલ આપવા લેવાનો ક્યાલો પરસ્પર લખાવી લીધો આ વ્યાપારમાં ચંદનના વ્યાપારીને ભારે ખેડ ગઇ. તેથી તેના મનમાં ઉદાસી આવી

તેજ વખતે તેને પોતાના પિતાનાં વચન યાદ આવ્યાં કે “ સંકટ સમયે સત્સંગ કરવો ” કબાલો ખોશામાં નાખી વ્યાપારી ફરવા નીકળ્યો. શહેર બહાર એક વૃક્ષ નીચે કોઈ મહાત્મા બેઠા હતા તેમની પાસે જઈ નમસ્કાર કરી બેઠો. એવામાં મહાત્માનો બહાર ગએલો એક શિષ્ય આવ્યો. તે મહાત્માને કહેવા લાગ્યો કે આજે નગરમાં એક ઠગાઈનો વ્યાપાર થયો છે. એક અજ્ઞાન વ્યાપારી પાંચેથી દાણાને બદલે પંદર રૂપીઆના મણના ભાવના ચંદનનાં લાકડાં ખડાવી લેવામાં આવ્યાં છે. પહેલા મહાત્મા કહેવા લાગ્યા એમાં પણ બુદ્ધિ પહોંચાડતાં આવડે તો રસ્તો છે. કારણ તેમાં ‘ દાણા ’ એટલોજ શબ્દ છે તેનો અર્થ મોતીના દાણા કરવો હોય નો પણ થાય આટલી વાત સાંભળતાંજ પહેલા વ્યાપારીના મનમાં ઉમંગ ઉભરાયો અને પોતાને નફો કેમ લેવો એ પણ સમજાયું મહાત્માને નમસ્કાર કરી ત્યાંથી પોતાના વહાણપર આવ્યો જ્યારે કબાલા પ્રમાણે માલ લેવા માણસો આવ્યાં ત્યારે શેઠ કહેવા લાગ્યા ભાઈ પ્રથમ મોતીના દાણા આપી માલ લઈ જાઓ. આવનાર માણસો આશ્ચર્ય પામી પૂછવા લાગ્યા. કેમ શેઠ ? કાળજી ઠેકાણે છે કે નથી ? ચંદનને બદલે મોતીના દાણા લેવા છે એમ ? ત્યારે શેઠ પણ કહેવા લાગ્યા કે ભાઈ બુદ્ધિ તો તમારી ઠેકાણે નથી કે જુવાર, બાજરીના દાણાને સાટે ચંદન લેવા આવ્યા છો છતાં મને ખનાવો છો એ પણ તમારી ચતુરાઈ તો ખરી અંતમાં પરસ્પર તકરાર થઈને વાત રાજ દરબારે ચડી છેવટ ન્યાય થયો અને બાજબી કિંમત અપાવી જેથી શેઠના મનમાં આનંદ થયો આ દૃષ્ટાંતમાં તો સત્સંગથી દ્રવ્યનો લાભ થયો.

હવે ખીજે પ્રકાર જોઇએ. જેવખત હનુમાનજી લંકામાં સીતાની શુદ્ધ લેવા સારૂ ગયા ત્યારે લંકા નામની રાક્ષસી ચોડીપર હતી તેણે હનુમાનજીને સૂક્ષ્મ રૂપે જતા જોયા ત્યારે તેમને અટકાવી કહેવા લાગી અરે મારી ચોડીમાંથી મને છેતરી પુર પ્રવેશ કરનાર તું કાણુ છે. પછીથી ખેઉની પરસ્પર લડાઇ થઇ અંતમાં હનુમાનજીએ કૂદીને લંકેશ્વરી રાક્ષસીની છાતીમાં એક મુક્કી મારી એટલે મોઢેથી લોહી ઓઝતી તે પૃથ્વી ઉપર પડી તે વખત રાક્ષસી મટી તેના મૂળરૂપમાં આવી ગઈ પ્રાણ છોડતી વખત તે સત્સંગનો મહિમા કહેવા લાગી કે—

દોહરો.

સર્વ સ્વર્ગ અપવર્ગ સુખ ધરિય તુલા ઇક અંગ
તુલૈ ન તાહિ સકલ મિલિ જો સુખ લય સત્સંગ

અર્થ—સ્વર્ગ અને મૃત્યુ લોકનાં સર્વ સુખ એક પલ્લામાં મૂકીએ અને ખીજા પલ્લામાં એક ક્ષણભરનાં સત્સંગના સુખને મૂકીને તોળીએ તો સત્સંગ સુખનું પલ્લું નીચે નમશે. અર્થાત ખીજા સત્સંગ તોલે આવી શકે નહિ એવો સત્સંગનો મહિમા અગાધ છે. સુખ સત્સંગનો મહિમા શેષ અને શંકર પણ કહેવાને અશક્ત છે. માટે એ સિદ્ધ થાય છે કે સત્સંગ એજ સર્વથી ઉત્તમ ધન છે. વળી કોઇ ગુર્જર કવિ પણ કહે છે કે.

દોહરો.

સુખ ચાહો સંસારમાં, તો કરજો સત્સંગ,
મન મુકુંદને સોંપતાં લો સુખ લાલ અલંગ.

અર્થ—સંસાર તો મૃગજળ જેવો છે એટલે એમાં શાન્તિ અગર સુખ જેવું નહિ માત્ર સંસારમાં સુખ હોય તો તે સત્સંગનુંજ છે. માટે કહે છે કે સત્સંગ કરજો. એમાંથી અખંડ સુખની પ્રાપ્તિ થશે પણ ક્યારે; જ્યારે મન મુકુંદને પરમાત્માને સોંપે ત્યારે અર્થાત પોતાની પરિચિન્ન ઇચ્છાનો પરિત્યાગ કરી ઇશ્વર ઇચ્છાને વશ વર્તે ત્યારે. ધર્મ પાળવાના જે જે નિયમો હૃદયમાં આવ્યા છે. તે વિધિઓ વેદની છે. વેદ ઇશ્વરકૃત છે માટે ધર્મ પ્રમાણે ચાલવું એજ ઇશ્વરની ઇચ્છાને અનુસરવું છે. જે માણસ પ્રભુની ભક્તિ કરે છે પણ સ્વવર્ણાશ્રમ ધર્મને બરાબર પાળે નહિ તો ભક્તિમાં ખામી છે કારણ તે ઇશ્વરની ઇચ્છાને અનુસરતો નથી સાચો ભક્ત અગર જ્ઞાની તો તેજ કે જે સ્વધર્મ પાલવારૂપ ઇશ્વરની ઇચ્છાને અનુસરે એનુંજ નામ મન મુકુંદને સોંપવું એ છે. આ પ્રકારે મન ઇશ્વરને સોંપીને અખંડ સુખનો અનુભવ કરવો. આ બાબત પણ સત્સંગથીજ સમજાય છે. માટે સત્સંગ સત્ય સુખ આપનાર છે. ૐ.

વિચાર એજ પરમ જ્ઞાન છે. આ સંસારમાં નિત્ય શું છે અને અનિત્ય શું છે તે સમજવું એનુંજ નામ વિચાર છે પરંતુ વિચાર કરવામાંએ માણસે વેદનો આશ્રય તો લેવોજ જોઈએ. કોઈપણ આધાર વિના મનુષ્ય પોતાની મતિ પ્રમાણે ગમે તેવા તર્કોના કોકડાં તાણે તો તેથી કશો લાભ નથી શ્રુતિ પણ કહે છે કે નૈષા તર્કેણ મતિરાપનેયા તર્ક વડે બુદ્ધિ પહોંચી શક્તિ નથી. ત્યારે કોઈને એવી શંકા થશે કે ત્યારે શું કશા તર્ક કરવાજ નહિ ? ગમે તે આંખો બંધ કરીને કબૂલ કરી લેવું ? તેના જવાબમાં શ્રીમન્નમ્હ શુર શંકરાચાર્ય મહારાજ કહે છે કે શ્રુતિમતસ્તર્કોનુ સંઘીયતામ્ વેદમાં

માન્ય કરેલ તર્કોનું અનુસંધાન કરવું, અર્થાત્ વિચારો તો કરવા
 પણ તે કુતર્ક ન હોવા જોઈએ. એ રીતે કરેલા વિચાર પરમજ્ઞાન
 આપનારા થાય છે. વિચાર પૂર્વક કરેલું કામ પણ ઉત્તમ થાય છે.
 વિચાર વિનાનાં કામ પણ ખરાબ હોય છે તેથી જે કરવું તે વિચાર
 કરીને કરવું. હકીકત આવી છે છતાં મનુષ્યોનો સ્વભાવ અનુકરણ
 કરવાનો હોય છે ! કોઈવાર માણસ એમાં એવું તદ્દલીન બની જાય
 છે કે પછીથી તે કશો વિચાર કરવા રહેતું નથી. વિચાર વિના કોઈ
 વખત મિત્ર શત્રુની ગરજ સારે છે અને વિચારવાનું શત્રુ હોય તો
 તે ઉપકાર પણ કરે છે. એ બાબતની એક પંચતંત્રમાં વાત લખી
 છે કે—કોઈ એક રાજાના દરબારમાં એક શિક્ષિત વાનર આવી
 ચડ્યો હતો. તેની ચતુરાઈથી રાજા તેના પર બહુ પ્રસન્ન હતો તેથી
 એ વાનરને પોતાનો અંગ રક્ષક બનાવ્યો. એક વખત પ્રસંગ
 એ બન્યો કે રાજા નિદ્રા લેતો હતો. તે વખત વાનર હાથમાં પંખો
 લઈ રાજાને હવા કરતો હતો એવામાં રાજાની છાતી ઉપર માખી
 બેઠી તેને વાનરાએ પંખાવતી ઉડાડી વળી પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે
 માખી ફરી આવીને બેઠી પુનઃ ઉડાડી એ રીતે પાંચ સાત વખત
 કર્યું છતાં માખી તો ત્યાંજ પાછી આવીને બેઠી તે વખતે સ્વભાવથી
 ચપલ અને વિચાર શૂન્ય વાનરાએ ક્રોધ કરીને તીક્ષ્ણ તલવાર લઈ
 માખીને મારવા તૈયાર થયો જેવો તે માખી ઉપર તલવારનો ધા
 કરવા ગયો. ત્યાં માખી તો પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે ઉડી ગઈ અને
 ખડગના પ્રહારથી રાજાની છાતીના બે કડકા થઈ ગયા. જેથી નૃપતિ
 ખરણ પામ્યો. માટે લાંબુ જીવવાની ઇચ્છાવાળા નૃપતિએ અવિચારી
 નોકર રાખવો નહિ. વિચાર વિના સાઈં સમજીને કરેલું કામ પણ
 માણસને અપયશ અપાવે છે. વિચાર વિના પરિણામ કેવું આવે છે

તે જોયું હવે વિચાર પૂર્વક કામ કરનારનું પરિણામ કેવું આવે છે તે જોઈએ.

કોઈ એક નગરમાં મહાવિદ્વાન બ્રાહ્મણ હતો પરંતુ પૂર્વના કોઈ કર્મ સંજોગે તે ચોરી કરવાનો ધંધો શીખ્યો. તે નગરમાં બહાર ગામથી ચાર બ્રાહ્મણો કેટલી એક વસ્તુઓ વેચવા આવ્યા હતા તેમણે વસ્તુઓ વેચી ઘણા પૈસા એકત્ર કર્યા આ જોઈ ચોર બ્રાહ્મણના મનમાં એ વિચાર આવવા લાગ્યા કે હવે આનું ધન કેવો ઉપાય કરીને લઈ લઉં ? (વિચારના સારા ને નહારા બેઉ ઉપયોગ થાય છે જો બીજાનું ભણું કરવામાં તે લગાડાય તો સારો ને બીજાનું ખુફું કરવામાં ચોજવામાં આવે તો નહારો) પોતે વિદ્વાન હોવાથી શાસ્ત્રમાં કહેલાં અનેક મધુર વચનો પેલાઓને સંભળાવી તેઓના મનમાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરાવ્યો. અને તેમની સેવા કરવાનો પણ આરંભ કરી દીધો. નીતિ જાણનારાઓએ કહ્યું છે કે—

અસતી ભવતિ સલજ્જા ક્ષારં નીરં ચ શીતલં ભવતિ

દમ્ભી ભવતિ વિવેકી પ્રિયવક્તા ભવતિ ધૂર્તજનઃ

અર્થ—અસતી સ્ત્રી લાજવાળી થાય છે. ખારું પાણી ઠંડું હોય છે સ્નાની પાખંડી હોય છે. ધૂતારો માણસ મીઠું બોલનાર હોય છે !! તદનુસાર પેલો ધૂર્ત વિદ્વાન સેવા કરતો; તે વખતે પેલા ચાર બ્રાહ્મણોએ પોતાની તમામ વસ્તુઓ વેચી મૂલ્યવાન રત્નો ખરીદ કર્યાં. અને પેલા ચોર પંડિતના દેખતાંજ પોતાની જાંઘમાં ઘાલી પોતાને દેશ જવા તૈયાર થયા. અપાર દ્રવ્ય લઈ બ્રાહ્મણોને જતા જોઈ ચોર પંડિતના મનમાં ચિન્તા થવા લાગી. તે વિચારવા લાગ્યો.

કે અરે આણે તો મને ખીલકુલ ધન આપ્યું નહિ. માટે હું તેની સાથે જ જાઉં અને રસ્તામાં કોઈ જગ્યાએ ઝેર દધ એને મારી નાખીશ અને રત્નો બધાં લઈ લઈશ. આવો વિચાર કરી તે કરણા વિલાપ કરતો પેલા બ્રાહ્મણોને કહેવા લાગ્યો અરે મિત્રો ! તમે મને એકલાને મુડીને જવા તૈયાર થયા છો અને મારું મન તો તમારી સાથે રહેલું જા'વાએલું છે. તમારા વિયોગથી હું બહુ દુઃખી થઈશ. એ વાતનો વિચાર કરતાં મારી બુદ્ધિ ધીરજ ધારણ કરી શકતી નથી. માટે મારા ઉપર કૃપા કરીને તમે મને પણ તમારી સાથે લઈ જાઓ તો સારું. એનાં વચન સાંભળી પેલા બ્રાહ્મણોને દયા આવી અને ચોર પંડિતને સાથે લઈ પોતાને દેશ જવા નીકળ્યા. પાંચે જણુ રસ્તે ચાલ્યા જતા હતા તેને જોઈ કાગડા બોલવા લાગ્યા હે કિરા તો દોડો દોડો સવા લાખ રૂપીઆના ધણી જાય છે એને મારીને ધન લઈ લ્યો. કાગવાણી સાંભળી બીજો દોડ્યા અને બ્રાહ્મણોને મારી જર્જરી ભૂત કરી નાખ્યા પછી તેમનાં કપડાં ઉતારી જેવા લાગ્યા પણ કાઈ નીકળ્યું નહિ. ત્યારે કિરાતો કહેવા લાગ્યા હે મુસાફરો કાગડાનાં વચનો પ્રથમ કદિપણુ મિથ્યા થયાં નથી. માટે તમારી પાસે ધન તો હોવું જ જોઈએ. તો ધન આપી દો નહિ તો તમારો વધ કરી દરેક અંગનો તપાસ કરી પૈસા લઈશું. ચોરના વચનો સાંભળી પેલો ચોરપંડિત વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ કિરાતો કોઈ રીતે હવે છોડવાના નથી ચારને મારશે ને રત્ન નીકળશે તો અંતમાં પણ મને તો જરૂર મારશે. ત્યારે હુંજ પ્રથમ અરત્ન, ચોરોને હાથે મરું તો આ ચાર બ્રાહ્મણોનો જીવને ધન બેઉ બંને વળી મૃત્યુ તો જ્યારે ત્યારે આવવાનું છેજ વળી શાસ્ત્રકારે કહ્યું છે કે

ગવાર્થે બ્રાહ્મણાર્થે ચ પ્રાણત્યાગં કરોતિ યઃ

સૂર્યસ્ય મંડલં મિત્ત્વા સ યાતિ પરમાં ગતિમ્

અર્થ—જે ગાય અને બ્રાહ્મણ માટે પ્રાણત્યાગ કરે છે તે સૂર્ય મંડળને ભેદીને પરમ ગતિને પામે છે. એવો નિશ્ચય કરી તે કિરાતોને કહેવા લાગ્યો હે ભીક્ષો જે તમને શક હોય તો પહેલો મને મારી જુઓ જે મારા શરીરમાંથી ધન ન નીકળે તો આ ચારને છોડી દેજો. એમ કહી પોતે પ્રથમ મરણ પામ્યો તેના શરીરમાંથી રૂધિર, માંસ અને હાડકાં વિના કંઈ નીકળ્યું નહિ તેથી બાકીના ચારને છોડી દીધા જે ચોર પંડિત પણ વિચારવાળો હતો તો તેણે ચાર બ્રાહ્મણોનો જીવ બચાવ્યો. માટે સૌથી ઉત્તમ સાધન હોય તો તે વિચારજ છે. માટે વ્યવહારનું અગર પરમાર્થનું જે કંઈ કામ કરવાનું હોય તે વિચારપૂર્વક જ કરવું જોઈએ તો તેનું ઉત્તમ રૂળ આવે છે માટે વિચાર એ પરમજ્ઞાન છે. જ્ઞાનનો પણ જે સ્વાર્થમાં ઉપયોગ કરવામાં આવે તો દંબ ઉભો થાય છે. વાચકજ્ઞાન અનુભવમાં ઉતરે તો દંબ રહેતો નથી એ પણ વિચારી રાખવાનું છે. ઈ.

સમ એ પરમ સુખ છે. ભગવદ્ગીતામાં પણ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા અર્જુન પ્રતિ કહે છે કે સમત્વં યોગ ઉચ્યતે સમતા એજ યથાર્થ યોગ છે. સમ એટલે રાગદ્વેષ રહિત થવું. મનમાં જરાપણ રાગ દ્વેષ રહે છે ત્યાંસુધી વિષમતાજ હોય છે. વિષમતામાં કદિપણ સુખ અનુભવાતું નથી, આરંભમાં મનુષ્યને સંસાર ઉપર બહુ રાગ હોય છે તો તેને કાઢવા સાર સંસારપર દ્વેષ કરવો પડે છે. પરંતુ પછી એ દ્વેષ કાયમ રાખવાનો હોતો નથી છેવટ તો રાગને દ્વેષ એક

છોડી સમભાવ ઉપર આવવું પડે છે. વ્યાપારી તોળે છે તેમાં જે કાટલાં તરફ નમતું રહે તો ગ્રાહક છેતરાય અને માલ તરફ નમતું રહે તો વ્યાપારીને ખોટ આવે જે બેઉ બાજુ સરખી રહે તો સર્વને સરખું રહે તેજ પ્રમાણે સમમાં પણ સમજવાતું છે. કોઈપણ પદાર્થ ઉપર જે રાગ થાય તો એ ખરાબ અને દ્વેષ થાય તોએ ખરાબ રાગદ્વેષ રહિત પુરૂષને સારું ને નહારું મનાતું નથી તેથી તેને હર્ષ શોક થતો નથી હર્ષ શોક વિના શુભાશુભ વાસના થતી નથી અને વાસના વિના જન્મ મરણ નથી જન્મ મરણ વિના સુખદુઃખ નથી સંસારમાં જે સુખ દુઃખ છે. તે વિચાર પૂર્વક જોઈએ તો કેવળ દુઃખજ છે સુખ નથી છતાં બ્રાહ્મણી મનુષ્યો સંસારમાં સુખ કલ્પે એસે છે. બાકી ખરું સુખ તો આત્મામાંજ છે એ આત્મ સુખને નિરતિશય સુખ કહેવામાં આવે છે. જે સુખમાં કોઈપણ પ્રકારથી ન્યુનાધિકતા ન થાય અને સદા એક સરખુંજ રહે તેને નિરતિશય સુખ કહે છે એ સુખ પ્રાપ્ત થાય એવા પ્રકારની જે સ્થિતિ તેનું નામ સમ છે.

સ તોષ, સતસંગ, વિચાર અને સમ એ ચારેને દ્વાર પાળ ગણવામાં આવ્યા છે એ વાત બરાબર છે એ ઉપરના વિવેચનથી સ્પષ્ટ થઈ ગઈ છે. તો તેને કર્તવ્યમાં બરાબર ઉતારવા જોઈએ એ પ્રમાણે કરનાર પુરૂષ સદાજે આનંદનો અનુભવ કરે છે અને ઉત્તમ એવો મનુષ્ય જન્મ મળ્યો તેનું સાર્થક થાય છે. એજ વસિષ્ઠજીના એકજ શ્લોકનું અગાધ રહસ્ય છે. એ સમજતાં સુખી થવાય છે. અસ્તુ. ॐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ

સ્તવન ૧૩ મું.

લેદ ભાવના ભૂલાવવા મનને કરેલો બોધ.

રાગ ધન્યાશ્રી,

છોડ પ્રથક્ અભિમાન, મનતું છોડ પ્રથક્ અભિમાન—ટેક
જાણ્યું તોપણ કેમ ન જાગે, હજીએ થાય હિરાન. મન-૧
મમત્વ મદિરા પાન કરીને, કેમ ભૂલે છે ભાન. મન-૨
દ્વેષ દ્રષ્ટિ કરી દિલ બોધું, સુખનું સત્ય નિશાન. મન-૩
બાજી હજી પણ હાથ છે તારે, વેદ વચન ધરે કાન. મન-૪
પરમ પ્રયત્નને પૂર્ણ વધારી, તીવ્રેચ્છાને તાન. મન-૫
કર્તા એ સહુ કરી રાખ્યું છે, નિમિત્ત તુંજ નિદાન. મન-૬
તેમાં પણ સત્તા છે તેની, ધરીશમાં ગુમાન. મન-૭
માટે મુકુન્દ શરણે તું વસીને, સ્વરૂપ સુધાકર પાન. મન-૮

ભાવાર્થ—કૃતિ ભગવતી કથન કરે છે કેમન એવ મનુષ્યાણાં
કારણં બન્ધ મોક્ષયોઃ । મનુષ્યના બંધ અને મોક્ષ બેઉનું કારણ
મન છે. મન જો માને કે હું મુક્ત છું તો તે મુક્તજ છે અને મન બંધન
માને તો બંધન છે. કદિ કોઇ એમ ધારી લે અગર કહે કે અમે
મુક્ત છીએ તો તે મુક્ત થઈ શકે નહિ કારણ કે કહેવું એ વાણીનું
કામ છે અને માનવું એ મનનું કામ છે. “ વાણીથી બોલવું
જેટલું સહેલું છે તેજ પ્રમાણે મનને મનાવવું એ કઠિણ
કામ છે ” મનને પડેલો અબ્યાસ એકાએક છૂટી શકતો નથી તે
છોડાવવા સાર કરેલા નિશ્ચય પ્રમાણેજ ક્રિયા કરવી પડે છે ત્યારે

લાંબી મુદતે મન માને છે. એટલા સાડ મનને વારંવાર પ્રભોધવામાં આવે છે તેવોજ ભાવ આ પદમાં છે. મનને કહે છે કે હે મન ! તારી પ્રથક્ ભાવના છોડ, રૂઢિર. હાડકાં, અને માંસતું; સાડા ત્રણ હાથતું જે આ પુદ્ગળ છે તેજ હું છું એવી જે મિથ્યા માન્યતા સ્વીકારી તેનું અભિમાન બાધ્યું છે કે દેહોહમ્ દેહતે હું છું તેજ ભેદને ઉત્પન્ન કરનાર છે માટે એને તું છોડી દે કારણ તેમાં અનેક અનર્થોની પરંપરા રહેલી છે. તે હવે કહે છે.

ભેદ ભાવના અનેક પ્રકારથી દુઃખ આપનાર છે એ અનુભવ પણ તુને અનેકવાર થયો છે. અરે ભેદની કલ્પનાથી તેં અનેક દુઃખો સહન કર્યા છે. માટે તું જાણે કે કે ભેદ દુઃખ આપનાર છે છતાં હજી તું જાગ્રત થતું નથી એ પણ આશ્ચર્યકારક વાત છે હાથે કરીને પ્રમાદમાં પડી હેરાન થાય છે, એ હેરાનગતિમાંથી છુટવાનો વિચાર હોય તો હેમન ભેદ ભાવના છોડી દે ?

પ્રથક અભિમાન રાખવામાં કેટલા દુઃખ છે. તે જાણે છે છતાં ભેદભાવનાને વધારનાર મમતારૂપ મદિરનું તું પાન કરે છે અર્થાત્ સંસારમાં જીવાત્મા મમતા બાંધીનેજ દુઃખી થાય છે. અરામર વિચાર કરે તો સમજાય છે જ્યારે આવ્યા ત્યારે બાંધી મુડી લઇને આવ્યા અને ખાલી હાથે જવાનું છે, એક માદશાહની એવી વાત છે કે તેણે ઘણા દેશો હુંટીને તેમજ અનેક માણસોને મારીને દ્રવ્ય એકત્ર કર્યું હતું. પછી જ્યારે તે મરવા પડ્યો ત્યારે તેને બાન આવ્યું કે ગમે તેટલી મમતા કરીએ છતાં અંતમા કાંઈ પણ સાથે આવતું નથી. એ વાત મને સમજાણી છે તેવી રીતે મારી પ્રજામાં પણ જે ડાહ્યા મા-

હુસો હોય તે સમજે તો સાંઝે એ હેતુથી તેણે પોતાની માતાને બોલાવીને કહ્યું કે અમાજન માંડે શરીર છુટી જાય ત્યારે અમુક રીતે મને કાઢવો. અને આગળ આ પ્રમાણે તારે બોલવું. એ સુચના કર્યા પછી બાદશાહનું શરીર છુટી ગયું એટલે પાદશાહના ફરમાન પ્રમાણે તેની માતાએ વ્યવસ્થા કરી તેના શબને દર્શનાવવા બહાર કાઢ્યું તેની વ્યવસ્થા નીચે મુજબ હતી.

તેના શબને સૂવાડી તેના બેડે હાથ બારણે ખુલ્લા રાખ્યા હતા. એ બાદશાહના રાજ્યમાં જેટલું લશ્કર હતું તે તમામને જે જે હથિ-આરો હતાં તે સહિત ઉઘાડી તરવારે તે શબની આસપાસ રાખ્યા. તેમજ એના રાજ્યમાં જેટલા હકીમે—વૈદો—હતા તે બધાંને આગળ રાખ્યા તેમજ જેટલું દ્રવ્ય એકત્ર કરેલું હતું તેના ગાડા નરાવી બધાં પાછળ ચલાવ્યાં, અને બાદશાહી તમામ ધ્રુવ પણ સાથે કંઈક પછી બાદશાહની મા બજારમાં એકત્ર થયેલાં લોકોને દહેવા લાગી કે જુઓ ! પ્રજાજનો ! મારા પુત્રે સંસારમાં મમતા બાંધીને તમે જુઓ છો તેટલો સરંજામ એકઠો કર્યો છે છતાં આ વખતે તો તે સર્વને છોડીને તે ખાલીજ હાથે જાય છે એજ પ્રમાણે આ સંસારમાં આપણે ગમે તેટલી મમતા બાંધીએ છતાં અંતમાં તો ખાલી હાથે જ જવાનું છે.

હે લોકો ? તમે જુઓ મારા પુત્રની પાસે આટલું બધું લશ્કર અને તે બહુજ બળવાળું છતાં કાળની ફાળ તે મારા પુત્રને બચાવી ન શક્યું તેમના હથિઆરો કાંઈ પણ કામ ન આવ્યાં. આ હકીમે અનેક પ્રકારની દવાઓ જાણે છે તથાપિ જ્યારે મૃત્યુ આવ્યું ત્યારે રોગને દુર ન કરી શક્યા, તેમજ કુટુંબીઓ પણ કાંઈ કરી ન શક્યા અને આટલું દ્રવ્ય છતાં પણ કશું ઉપયોગમાં ન આવ્યું ! અંતમાં

ખાલી હાથે, કરેલાં માત્ર પુણ્યપાપ સાથે લઇને જાય છે. માટે મમતા રાખવી નહિ. મમતારૂપ મદિરા બહુજ કેરી છે એનું પાન કરનારો ભાન ભૂલે છે માટે પ્રથમ અભિમાન છોડી દે.

ઘૈતા ઘૈ મયં મવતિ. દૈતથીજ નક્કી ભય થાય છે, દૈત અગર ભેદ ભાવના કરવી એ સુખનું સત્ય સુખનું નિશાન ભૂલવા બરાબર છે. કારણ કે સુખ પ્રાપ્ત થવું એ ખરી રીતે બહારના પદાર્થ પર આધાર રાખતું નથી પરંતુ આપણા અંતરમાંજ સુખ છે. છતાં ભૂલથી બ્રાન્તિથી અગર અજ્ઞાનથી આપણે બહારના પદાર્થમાં સુખની કલ્પના કરી લઇએ છીએ. બહારના જે પદાર્થ વડે સુખ માન્યુ હોય છે એ પદાર્થ ગમે તે નિમિત્તે કાળે કરીને નાશ પામેજ છે, પદાર્થ નાશ થતાં આપણું સુખ ગયું એવું માની આપણે દુઃખી થઇએ છીએ, પરંતુ એતો ભૂલ છે. જ્યારે બહારના પદાર્થમાં સુખ દુઃખ નથી તો આપણને તે ભાન શી રીતે થાય છે ? એનું સમાધાન એજ છે કે પ્રથમ અમુક વસ્તુ મેળવવાની આપણા મનમાં ઈચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે તેના યોગે મન ખીજ સર્વ વિચાર છોડી તદાકાર થાય છે. ખીજ સર્વ વૃત્તિઓ તેના વેગમાં દબાએલી રહે છે, પછી જ્યારે એ વૃત્તિ પ્રમાણે પદાર્થ મળવાની તૈયારી થાય છે. ત્યારે વૃત્તિઓ બધી અંતઃકરણમાં પાછી વળે છે એટલે અંતર્મુખ થાય છે. ત્યારે તેમાં આત્માનું પ્રતિબિંબ પડે છે તેથી સુખનું ભાન થાય છે, અને અંદરથી જણાય છે એવું કે બહારનો પદાર્થ મળ્યો માટે સુખ થયું. આનું નામ ભેદ ભાવના છે એ ખરા સુખને ભૂલાવનાર છે માટે કહે છે કે હે જીવ] તું તારું જીવનપણું છોડી દે, ત્યારેજ તને ખરો આનંદ અનુભવમાં આવશે અને જે સુખને માટે તું બહાર ફાંફાં મારે છે તે સુખમાં તું દુખી રહીશ, માટે ભિન્નતા છોડીદે.

હે મન ! હજીપણ બાજી તારા હાથમાં છે. તું ધારે તો જરૂર કામ સિદ્ધ કરી શકે. એ કામ કરવામાં મુખ્ય એ વાત છે કે તારે વેદની આરા પાળવી શ્રુતિ કહે છે કે ईशा वास्यमिदं सर्वम् અર્થાત્ આ સર્વ ઈશ્વરવડે ઢાંકવા યોગ્ય છે અર્થાત્ સર્વત્ર બ્રહ્મભાવના કરવી, સર્વને આત્મ રૂપે જોવાં એ વેદ વચનાનુસાર જો વર્તવામાં આવે તો પણ આનંદ છે, પરંતુ ધ્યાનમાં રાખવાની બાબત એ છે કે સર્વ બ્રહ્મ છે એમ કહેવું જોટલું સહેલું છે તેટલું માનવું સહેલું નથી. મનને મનાવવા અનેક પ્રયત્નો કરવા પડે છે, ત્યારે મુશીબતે મન માને છે માટે કહે છે કે એ ભાવના દ્રઢ કરવા ઇચ્છાને તીવ્ર બનાવવી જોઈએ. અગ્નિના ઝીણા અંગારાને પ્રથમ બારીક છોડીઆં મુકી સળગાવીએ છીએ. પછી તેમાં લાકડા મુકતા જઈએ તેમ અગ્નિ મહાન રૂપ ધરતો જાય છે પછી તેમાં મોટી ગાંઠ મૂકવામાં આવે તો તે પણ જરૂર બળી જાય છે તેમ નક્કી કરેલી ઇચ્છામાં બીજી સામાન્ય ઇચ્છાઓને હોમી તેને મજબુત બનાવવી. પછી વિશેષ ઇચ્છાઓ પણ તેમાંજ હોમવી, હોમવાનો અર્થ એ છે કે મુખ્ય ઇચ્છા વિરૂદ્ધની સર્વ ઇચ્છાઓ છોડી દેવી અને નક્કી કરેલી મુખ્ય ઇચ્છાને વળગી રહેવું એ પ્રમાણે ઇચ્છા બળવાન બને છે, એનુંજ નામ તીવ્રઇચ્છા છે. તે ઇચ્છા વધારીને તેમાં તક્ષીન બનવું એનુંજ નામ તાન છે. આટલી સ્થિતિ પર જવું એજ પરમ પુરૂષાર્થ છે; આ પુરૂષાર્થ પણ એટલા જ પુરતો કે પ્રથક અભિમાન છુટી જાય.

આં સૃષ્ટિ પરમાત્માએ જીવાત્માના કર્માનુસાર રચીજ રાખી છે તે પ્રમાણે સર્વ થયા જ કરે છે, તુંતો એમાં નિમિત્ત માત્રજ છે. એમ વિચાર કરીને પણ તારે પ્રથક અભિમાન કરવાનું નથી. કેનોપનિષ-

હમાં એક આખ્યાયિકા છે કે સર્વ દેવતાઓએ લડાઈમાં વિજય મેળવ્યો, પછીથી તેઓને અભિમાન થયું કે આ વિજય અમારો છે. દેવતાઓનું અંતઃકરણ સત્વ પ્રધાન છે તેમાં અભિમાનરુદ્ધરે એ ઇચ્છવા ભેગ નથી તેથી પરમાત્મા તેમની પાસે યક્ષરૂપે પ્રકટ થયા સર્વ દેવતાઓ પરસ્પર સલાહ કરવા લાગ્યા અને અગ્નિ ને કહ્યું હે અગ્નિ તું જમને તપાસ કર કે એ યક્ષ કોણ છે એટલે અગ્નિ તેમની પાસે ગયો. યક્ષે પૂછ્યું તું કોણ છે ત્યારે અગ્નિએ જવાબ આપ્યો કે હું જાતવેદ[અગ્નિ] છું. યક્ષે કહ્યું તારામાં શી શક્તિ છે, અગ્નિ—આ સર્વ વિશ્વને હું બાળી નાખવાની સત્તા ધરાવું છું. યક્ષે તેની પાસે એક તરણું નાખ્યું અને કહ્યું તેને બાળી નાખ. અગ્નિએ પોતાની સંપૂર્ણ શક્તિથી તેને બાળી નાખવા પ્રયત્ન કર્યો પણ તૂણ બળ્યું નહિ એટલે અગ્નિ પાછો ગયો. અને કહ્યું કે કોણ છે તે હું જાણી શક્યો નહિ. ત્યારે પવનને કહ્યું કે તું જમને જાણ કે એ યક્ષ કોણ છે, પવન તેમની પાસે ગયો; યક્ષે પૂછ્યું તું કોણ છે. વાયુએ જવાબ આપ્યો હું મારત (વાયુ) છું યક્ષે કહ્યું તારું બળ કેટલું છે. તેણે જવાબ આપ્યો કે સંપૂર્ણ વિશ્વને ઉડાવી દેવાની મારામાં શક્તિ છે. તેની પાસે એક ધાસનું તૂણ નાખ્યું ને કહ્યું કે આને ઉડાવી દે, પવને પોતાના સર્વ બળથી તેને ઉડાવવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ સર્વ નિષ્ફળ. પવન પાછો ગયો ને કહ્યું કે એ યક્ષ કોણ છે તે જાણવામાં આવતું નથી પછી ઇન્દ્ર ગયો એટલે યક્ષ સદસ્ય થઈ ગયું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પરમાત્માની સત્તાથી જ સર્વ થાય છે. તેમાં દેવનું અભિમાન પણ જ્યારે કામ આવતું નથી ત્યારે માણસની તો ગણતરી શી ? માટે નિમિત્ત થનાર મનુષ્યોએ અભિમાન કરવાનું નથી.

જ્યારે સર્વત્ર પરમાત્માની જ સત્તા છે તો પછી મનુષ્ય ગુમાન

કરે તે નકામું છે. માટે તાં અભિમાન છોડીને સદાએ તું મુકુન્દ શરણમાં નિવાસ કરી તાં પણ તેજ સ્વરૂપ છે તે અમૃતમય છે તેનું તું પાન કર. અર્થાત સર્વત્ર પરમાત્મા સુખરૂપ પૂર્ણ છે. જે આ ભેદો દેખાય છે તેનો સર્વ કલ્પિત છે માટે તે ભૂલાવામાં ન પડતાં સર્વત્ર એકજ અખંડ સુખરૂપ આત્મા છે તેમાં નિમગ્ન થઈ જા એટલે જે સુખને તું ચાહે છે તેનો પૂર્ણ અનુભવ થશે. પણ પ્રથમ અભિમાન કરીશ નહિ. દુઃકામાં દેહ અથવા જીવ તે તું નથી. પણ તું શિવ સ્વરૂપ છે. ૐ.

સ્તવન ૧૪ મું.

સદ્ગુરુનું ધ્યાન ધરવાનો મનને ઉપદેશ.

(ધન્યાશ્રી—રાગ.)

ધર સદ્ગુરુનું ધ્યાન, મન તું ધર સદ્ગુરુનું ધ્યાન—ટેક.

અન્ય તણ તોફાન. મન તું—ટેક.

દોડા દોડી દિલ વિસારી, કથન સુણને કાન—મન તું. ૧
બ્રાન્તિ ભવની ભૂલી સરવે, ભૂધરનું કરે ભાન—મન તું. ૨
વ્યાપક વિશ્વંભર છે સંધણે, તેમાં લગાડી તાન—મન તું. ૩
ચકોર શરીર સમસ્નેહ વધારી, પુરણ થા ગુલતાન—મન તું. ૪
પ્રથમ અહંતા ત્યાગી પળમાં, મુકી મિથ્યા માન—મન તું. ૫
અભેદ રસમાં ઐક્ય થવાને, શાસ્ત્ર કરે છે સાન—મન તું. ૬
નિરખી નિરખી તોડ ત્રિપુટી, જ્ઞાતા જ્ઞેયને જ્ઞાન—મન તું. ૭
મુકુન્દ રૂપે જગત નિહાળી, શાન્તિ સુધાકર પાન—મન તું. ૮

ભાવાર્થ—મહાત્મા પતંજલ કહે છે કે ચિત્તવૃત્તિ નિરોધ

યોગ: મનની વૃત્તિઓને અટકાવવી એનું નામ નિરોધ-અટકાવ છે. મનની વૃત્તિઓને રોકવાના સર્વ સાધનોમાં ધ્યાન એ ઉત્તમોત્તમ સાધન છે. માટે આ પદ્યમાં સદ્ગુરૂના ધ્યાનનું સ્વરૂપ દોરવામાં આવ્યું છે. જ્ઞાતા પુરૂષો કહી ગયા છે કે અજ્ઞાનીનો દેવ મૂર્તિ છે જિજ્ઞાસુનો દેવ સદ્ગુરુ છે અને જ્ઞાનીનો દેવ તેનો પોતાનો આત્મા છે. એનો અર્થ એમ નથી સમજવાનો કે જ્ઞાનીઓ મૂર્તિને નહિજ માનતા હોય મૂર્તિને તો માને છે પણ વિશેષ ભાવના ઉપર મુજબ છે. એમ સમજવાનું છે ત્યારે જિજ્ઞાસુ પુરૂષ ગુરુનું ધ્યાન કરે છે, તેથી પોતાના મનને કહે છે કે હે મન તું સદ્ગુરુનું ધ્યાન કર. બુદ્ધિમાન પુરૂષો કહે છે કે ગુરુ ઇશ્વરથી પણ અધિક છે માટે ધ્યાન ધરવું જોઈએ. મનનો સ્વભાવ સૃષ્ટિ સમ્યન્ધે અનેક પ્રકારના વિચારો કરવાનો છે તેની કલ્પનાનાં તે અનેક પ્રકારનાં કોકડા કાઢ્યા જ કરે છે એ એક પ્રકારનું તોફાન છે. માટે કહે છે કે એ બેદ ભાવનાના તોફાનો ત્યજ દહને હે મન તું શ્રી સદ્ગુરુનું ધ્યાન ધર.

માણસ જે વિચાર કરે તો સમજાય કે મનનો એ સ્વભાવ છે કે તેને જે બાબતની મના કરીએ તે તરફ એ પહેલું દોડે જે વસ્તુ યાદ કરવાનો નિષેધ કરીએ તેને પહેલી યાદ કરે. માટે મનને સમજાવવું કઠિણ છે છતાં કહે છે તું દોડા દોડી છોડીદે અને કહ્યું તે સાંભળ, સંસાર બ્રાન્તિરૂપે છે, જગતની બ્રાન્તિ કેવા પ્રકારથી થાય છે. તે એકાએક સમજતું નથી. જે સમજાય તો સંસારમાં જે દુઃખ છે તેને ટકવાનો અવકાશજ નથી પણ બ્રાન્તિ એવી વિલક્ષણ છે કે તેને કાઢવા જતાં તે બીજા રૂપે પ્રવેશ કરી જાય છે એટલે કાયમ બની રહે છે મદિરા

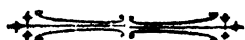
પાન કરનારને જેમ જ્ઞાન રહેતું નથી તેમ બ્રાન્તિમાં પડનારને પણ સાન રહેતી નથી. ત્યારે એ બ્રાન્તિ જે ભૂલવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો મન વધારેને વધારે તે તરફ જશે માટે કહેછે કે જેને તું જગત સમજે છે તેનેજ જગપતિ પરમાત્મા સમજી તેજ સ્વરૂપે ધ્યાન કરવા લાગ તો જ્ઞાનંદનો અનુભવ આવે.

પરમાત્મા સર્વત્ર વ્યાપક છે. સમુદ્રમાં નાના મોટા ગમે તેટલા તરંગો ઉઠે. પણ જળ વિના ખીજું કંઈ નથી. વજ્રો ગમે તેટલાં રંગોનાં જણાય પણ સૂત્ર વિના અન્ય નથી તેમ સૃષ્ટિમાં પણ પરમાત્મા સિવાય ખીજું કંઈ નથી એજ સદ્ગુરુ છે ગુરુરેવ પરમ્ બ્રહ્મ, ગુરુ એ પરમાત્મા છે. માટે તેમાં તાન લગાડી તેનુંજ ધ્યાન ધર.

ઈશ્વરમાં કેવા પ્રકારનો પ્રેમ રાખવો જોઈએ તેને માટે ચંદ્ર ને ચક્રારનો દાખલો આપે છે. જ્યારે ચંદ્રમાં ઉદય પામે છે ત્યારે ચક્રાર તેનાં તરફ જોઈ રહે છે જ્યારે માથે આવે છે ત્યારે હંમે જીવે છે અને ચંદ્રમાં પાછળ જાય ત્યારે ફરીને જોવાને બદલે ઉલટું થઈ જાય છે એવો સ્નેહ ઈષ્ટમાં હોવો જોઈએ. ચંદ્રનું ધ્યાન કરતાં કરતાં ચક્રાર એટલું તદ્રૂપ થઈ જાય છે કે તે દેવતાના અંગારા ખાય છે છતાં અગ્નિ તેના પર અસર કરતો નથી. એ રીતે પરમાત્મા તરફ તક્ષીન થવું. પોતાનો અને ઈશ્વરનો ભેદ ભૂલી જવો એ વચન માત્રથી નહિ પણ મનથી જ ભૂલીજવો એજ યથાર્થ સદ્-ગુરુનું ધ્યાન છે.

પ્રથક્ અભિમાન ત્યાગીને, મીથ્યા મમતા છે તેને મુકીદે મમતાને મિથ્યા કહેવામાં આકૃત એ છે કે. જગતના ગમે તે પદાર્થ (પછી તે જડ હોવા ચૈતન્ય) પર સંપૂર્ણ મમતા કરીએ છતાં પરિણામ તો

એજ આવેકે કાંતો પદાર્થને આપણે છોડવો પડે અમર એ પદાર્થ
આપણને છોડીને જાય જ્યારે પ્રકાર આવો છે ત્યારે તે પર કરેલું
મમત્વ મિથ્યા ઠરેજ છે. અહાંતાને મમતા મુકી દેતાં અભેદનો અનુ-
ભવ થાય છે. એજ રસમાં ગળી જવા તત્ત્વમસિ એ મહાવાક્ય
દ્વારા શાસ્ત્ર સાન કરે છે. ઇસારો કરે છે. માટે ધ્યાન ધર તેના પણ
વિશેષ પ્રકાર બતાવે છે કે ધ્યાન કરીકરીને ત્રિપુટી તોડી નાખ
ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેય એ ત્રિપુટી છે. ધ્યાન કરનારો જ્યારે ધ્યાન
કરતાં કરતાં, હું ધ્યાન કરું છું એ ભાવના પ્રથક્ ભાવના ભૂલી જાય
છે ત્યારે ત્રિપુટી તુટી જાય છે. જ્ઞાતા, જ્ઞાન અને જ્ઞેય એકરૂપ થઈ
જાય છે ત્યારે કંઈ પ્રથક્ રહેતું નથી એટલે સંપૂર્ણ વિશ્વ મુકુન્દ
રૂપે દેખાય છે ધ્યાનનો પરિપાક સમાધિ છે સમાધિ તેજ કહેવાય કે
સર્વત્ર પોતાનો ઇષ્ટજ દેખાય એવુંજ નામ સદ્ગુરુનું ધ્યાન છે. ઓં

સ્તવન ૧૫ મું.

ધૈર્ય રાખી પરમાત્માનું સ્મરણ કરવા મનને ઉપદેશ.

(મરાઠી સાખી)

અવિનાશીથી નવ થા અગણનું, સર્વે સિદ્ધિ થાશે.

વ્યાપક છે વિશ્વંભર સઘળે, પ્રેમેથી પરખાશે.

મન ધીરજ રહે ધારી, પ્રભુને પ્રેમે સંભારી

૧

ઈચ્છાઓ જે જે ઉઠે તે, સર્વ સમરપી દેને

અહં તું તારું ત્યાગીને, કર્તા માની લે તેને

મન ધીરજ રહે ધારી, પ્રભુને પ્રેમે સંભારી

૨

ધ્રુવ સમ નિશ્ચય લક્ષ તું તારું, એકજ રાખ લગાડી.
 દરેક કયોમાં કરને તું, ધમ્મ એની અગાડી. મન ૩
 પાણી પરનાં જે પગલાં તે, કૌથી ના પરખારો.
 મમતાથી જે કરેલ વિચારો, વૃથા સહુ તે જાશે. મન ૪
 અગાધ હૃદયપણથી શ્રી પ્રભુએ, સૃષ્ટિ સર્વ કરી છે,
 જે સ્થળમાં જે જે જોઈએતે, વસ્તુ સર્વ ભરી છે. મન ૫
 સહુ બુદ્ધિના પ્રેરક સાક્ષી, પોતે શ્રી પરમાત્મા,
 અખિલ વિશ્વમાં એજ વસે છે, અચ્યુત છે તે આત્મા. મન ૬
 એક કણિ સાચા અગ્નિથી, સર્વ વિશ્વ બળાએ,
 તેમ સત્ય નિશ્ચય સેવે તો, દુઃખો સર્વે દળાએ. મન ૭
 માટે નિશ્ચય ધારી મન તું, પ્રણવ પ્રભુમાં રે'ની,
 અભેદ મુકુન્દ સ્વરૂપે થઇને, અપાર સુખ તું લેની. મન ૮

ભાવાર્થ—મનજ અંધ મોક્ષનું કારણ છે એ વાત ઘણી વખત
 કહેવાઈ ગઈ છે. તેમ મનને સમજાવવા બાબત પણ બહુ જ કહેવાઈ
 ગયું છે છતાં હજી અહીં પણ મનનીજ વાત આગળ કરી છે તેમાં
 અનેક કારણો છે. મુખ્ય તો એજ છે કે નાના બાળકને બો-
 લતાં શીખવતી વખતે એકની એક વાત અરે શબ્દ અનેક વખત
 કહેવો પડે છે. બાળક બોલતું ન હોય છતાં તેને રમાડનારાઓ તેની
 પાસે મા, દાદા, બાપા, કાકા, મામા, વિગેરે શબ્દ અનેક વખત બોલે
 છે અને બાળક ન બોલે તો પણ તેને વારંવાર કહેજ છે. તેના સં-
 સ્કાર પડે છે અને અમુક સમયે તે ઉદ્ભૂત થાય છે. તેજ રીતે
 મનને પણ એકજ ભાવના તરફ વારંવાર વાળવામાં આવે છે તો

તેના પણ સંસ્કાર વારંવાર પડે છે અને તેનું બળ વૃદ્ધિ પામતાં સંસારની વાસના નષ્ટ થઇ ઇશ્વર ભાવના આગળ પડે છે. માટે જ મનને કહે છે કે, હે મન તું પરમાત્માથી અળગું ન થા. જુદું ન પડ તોજ સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિ થશે. તે પરમાત્મામાં મળી જવાનો ઉપાય બહુજ સરળ છે ને તે એજ કે પરમાત્મા સર્વત્ર વ્યાપક છે. એમ સમજતાં આપો આપ અભેદનો અનુભવ થશે સર્વત્ર વ્યાપક સમજવાનો સરલ રસ્તો એજ છે કે સર્વત્ર પ્રેમ દૃષ્ટિથી જોવું. એમ કરવામાં ધીરજનો અપેક્ષા છે. ઘૈર્ય રાખી પ્રેમથી પરમાત્માનું સ્મરણ કરવાથી સર્વ બાબતમાં આનંદ થશે. એજ ઈ

માણસ હમેશાં દ્વૈતમાંજ રમનાર છે એટલે તેને જો એક વસ્તુનો ત્યાગ કરવો હોય તો બીજી વસ્તુનો આધાર લેવો પડે છે તેજ પ્રમાણે મનને ધીરજ રાખવા પણ આધાર જોઈએ ! તે આધાર બતાવે છે કે તારા મનમાં જે જે ઇચ્છાઓ ઉઠે. તે સર્વ પરમાત્માને સોંપી દેજે. ઇચ્છા થતાં એવી ધારણાપર તું ન જઇશ કે, હું આ પ્રમાણે કરી નાખું. માણસ કાંઈ પણ કરી શકવા સમથ નથી માટે “ પરમાત્માની ઇચ્છા હશે તેમ થશે. ” એ આધાર ગ્રહણ કરીને તારું કર્તૃત્વ છોડી સર્વ પરમાત્માજ કર્તા છે માટે જે થાય તે પ્રભુની ઇચ્છા સમજી શાન્ત રહેજે,

જે નિશ્ચય કરવાનો તે ધ્રુવના જેવોજ કરવો. ધ્રુવ જેમ હમેશાં ઉત્તર દિશામાંજ રહે છે અને એકજ સ્થળે રહે છે તેમ દબજ રહેવાનું વારંવાર ફેરવવું નહિ. એકજ વાત કાયમ રાખવી, એટલે સાર કે નહિ. જે બને તેમાં પ્રભુ ઇચ્છાને જ આગળ કરવાની. એટલુંજ નહિ પણ શુભ થાય કે અશુભ થાય છતાં તેમાંથી સાર શોધી મનમાં

આનંદ રાખી શકાય તોજ આપણે પ્રભુ ઇચ્છાને આધીન થયા કહેવાઈએ અને ધૈર્ય પણ રાખતાં આવડ્યું કહેવાય.

પાણીપર પડેલા પગલાં કોઈથી પારખી શકાતાં નથી કારણ કે પાણીપર કોઈ જાતનો આકાર કાયમ રહેતો નથી તેજ પ્રમાણે મમતાથી કરેલ વિચારો પણ નકામાંજ જાય છે. કારણ કે મમતા માયાના પ્રદેશમાં થાય છે. અને માયા સદા એક સ્વરૂપમાં રહેતી નથી એવો નિત્ય નૂતન રૂપ ધારણ કરનારી છે માટે તેમાં બાંધેલી મમતા પણ મિથ્યા છે. માટે જે જે પ્રસંગ અને તે ધૈર્ય રાખી સંભાળી લેવા જોઈએ.

જીવાત્માનાં જેવા પ્રકારનાં કર્મ તેજ પ્રમાણે અપાર ડહાપણથી પ્રભુએ સર્વ સૃષ્ટિ બનાવી છે. અને જે જે સ્થળમાં જ્યાં જે જોઈએ તે પ્રમાણે સર્વ બરી રાખ્યું છે, છતાં માણસનો જ્યાં સુધી અધિકાર પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી વસ્તુ પ્રાપ્ત છતાં મેળવી શકતો નથી, એવી પણ માયાનાં પ્રદેશમાં એક કરામત રાખવામાં આવી છે માટે અધિકાર પ્રાપ્ત થાય ત્યાં સુધી ધૈર્ય રાખવું જોઈએ.

દરેક મનુષ્યનાં કર્મમાં શુભાશુભ અગર પુણ્ય પાપના અંશ સરખા હોતા નથી એટલે તેમની બુદ્ધિ પણ સરખી હોતી નથી. કારણ પ્રાણ પુરૂષો કહી ગયા છે કે બુદ્ધિઃ કર્માનુ સારિણી ત્યારે બુદ્ધિ પ્રમાણે માણસો જોઈએ કરે છે પરંતુ સર્વની બુદ્ધિના પ્રેરક-સાક્ષી તે શ્રીપરમાત્માજો. અને સંપૂર્ણ પરમાત્મા સર્વત્ર વ્યાપક છે એથીજ તે પરમાત્માને અચ્યુત કહેવામાં આવે છે, અર્થાત પરમાત્મા પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાંથી કદિ પણ ચ્યુત થતા નથી તેજ આત્મા આપણો છે માટે તે પણ અચ્યુત છે. તેથી પણ ધીરજ રાખવી જોઈએ.

અગ્નિનો એક નાનો તણુખો હોય અને તેનો પ્રયોગ કરી તેની વૃદ્ધિ કરતાં તે એટલો તો પ્રમળ થાય છે કે સંપૂર્ણ વિશ્વને બાળી દેવાની શક્તિ તેમાંથી પ્રકટે છે તેજ પ્રમાણે આરંભમાં કરેલો નિશ્ચય સુદ્ધમરણે હોય છે પણ જે નિયમસર તેનું પોષણ કરવામાં આવે તો તે પણ અમુક મુદતે દૃઢ થઈ એવો બળવાળો થાય છે કે તે નિશ્ચય પ્રમાણે આખું વિશ્વ તેને દેખાવા લાગે છે અને સર્વ પ્રકારના દુઃખ દુર થઈ જાય છે. તેથી પણ નિશ્ચય પૂરો થાય ત્યાં સુધી ધીરજ રાખવી જોઈએ.

માટે હરકોઈ પ્રકારનો નિશ્ચય વિચાર પૂર્વક બાંધવો જોઈએ. અને બાંધ્યા પછી તેમાં અડગ રહેવું જોઈએ. નિશ્ચય પરમાત્મા તરફનો જ હોવો જોઈએ. અને તે નિશ્ચયમાં અખંડ રહેવું. અને ભેદભાવ ભૂલી જવો. એમ અભેદ મુકુન્દ સ્વરૂપ થતાં જે અપાર સુખ અથવા જેને નિરતિશ્ચય સુખ કહે છે તે તુને જરૂર પ્રાપ્ત થશે. એવો સમય આવે ત્યાં સુધી તું ધીરજ રાખીને રહે. અને પ્રેમ પૂર્વક શ્રી પરમાત્માનું સ્મરણ કર. ૐ તત્સત.

સ્તાવન ૧૬ મું.

ઉચ્ચ ભાવના.

(રાગ—અવિનાસી આવોરે.)

એવા દિન ક્યારેરે, કે દેખું દ્રષ્ટિ ભરી;
આ જગમાં વ્યાપકરે, નિહાળું એક હરિ.

હૈર કદિ એ ન ઇચ્છેરે, કે માયા ને કાયા;	૨
સહુ સ્વરૂપ સમાચેરે, જેમ જળને છાયા.	
મન મમતા મુકીરે, શ્રી મોહનથી મહાલે;	૩
સહુ પ્રપંચ પ્રભાળીરે, પ્રેમનો પંથ જાલે.	
આશા કરી અળગીરે, અવિનાશી ઇચ્છે;	૪
એક પ્રણવ પ્રભુનેરે, તે પ્રીતિથી પ્રીછે.	
ચંચળતા ત્યાગીરે, રહે નિજ સ્થાન ઠરી;	૫
મુપતિપ્રત ધારીરે, બુદ્ધિ રહે નાથ વરી.	
દૃઢતા બહુ દિલમાંરે, ભરંસો ભગવતનો:	૬
શાંન્તિ સંભારીરે કે, વાદ તણુ મતનો.	
વિષયને વિષ સમરે, સમજી દુર તણું.	૭
શમ દમને દીનતારે, સરલતા સઘ ભણું.	
સાધુ સંગત માંરે, સદાએ સ્નેહ ધરં;	૮
વૃથા સહુ વાતોરે, તણને દુર ફરં	
અંતરમાં એકતારે, અહોનિશ રહું ધારી;	૯
ક્ષણ જ્ઞાન સ્વરૂપનુંરે, ન મુકું વિસારી.	
સહુ દ્વંદ્વ દળીનેરે, અદ્વૈત મુખ માણું;	૧૦
નામ રૂપ ત્યાગીરે, સર્વવિદ્યાનંદ જાણું.	
જેમ ચકોર શરીનેરે, નિહાળે નેહ ધરી;	૧૧
ક્યારે પ્રણવ પ્રભુનુંરે, રહું તેમ ધ્યાન ધરી.	
ધ્યાન બહુ ધરતારે, કીટનો ભ્રમર બને,	૧૨
મુકુંદ મન મળતાંરે અહં બ્રહ્મ તેજ ભણે.	

ભાવાર્થ—ઉપનિષદમાં લખવામાં આવ્યું છે કે ક્રતુમયોઽયં પુરુષઃ અર્થ—પુરુષ ભાવના મય છે. જેવી ભાવના પુરુષ કરે છે તેવો થાય છે માટે ભાવના કરવી. નીતિ વિદો પણ કહે છે કે યાદશી ભાવના યત્ર મિદ્ધિર્મવતી તાદશી. જેવા પ્રકારની ભાવના કરે છે તેવા પ્રકારની સિદ્ધિ થાય છે, આ બાબત જણ્યા પછી ઘણા ઉતાવળીઆ પુરુષો આ બાબતને સત્ય માની શકતા નથી અને કલ્પના કરી કહે છે કે જો ભાવના પ્રમાણે સિદ્ધિ થતી હોય તો હ્યો અમે ભાવના કરીએ છીએ કે અમે રાજ થઈએ ? કહો ભાવના પ્રમાણે રાજ કેમ ન થઈ ગયા ? માટે એ વાત મનાતી નથી, આ પ્રકારે બોલનારાઓ ભાવનાને સમજતાજ નથી ભાવના એ શું વસ્તુ છે. અગર ભાવના કેવી રીતે ફળીભૂત થાય છે. તેનું પોષણ કેમ થાય છે એ બાબત તે સમજતાજ હોતા નથી. એટલે પછી તેની ઉપેક્ષા કરવી એ વધારે ઉત્તમ છે. છતાં ભાવનાની વાત સમજાવવા એક દાખલો લઈએ કે સામાન્ય રીતે એમ કહેવામાં આવે છે કે કકો અને પદ કોઈ શીખે તો તેને વાંગતા આવડે, એ વાત સત્ય છે પણ ખાલી કકો ને પદ શીખીલે છતાં બરાબર વાંગતા આવડતું નથી તે સર્વના અનુભવની વાત છે. તેજ પ્રમાણે બીજામાં આવું વૃક્ષ છે પણ તેને યોગ્ય ભૂમિમાં વાવીને પોષીએ નહિ ત્યાં સુધી કાંઈ વૃક્ષ બહાર આવતું નથી. વૃક્ષ જ્યારે ધીમે ધીમે વધે છે ત્યારેજ તે મોટું થાય છે અને પરીપાક થયા પછીજ ફળ આવે છે તેજ પ્રમાણે ભાવનાનું સમજવાનું છે તેજ રીતે આ પદમાં કહેલી ભાવના પણ જ્યારે અમુક કાળ એકાગ્ર મનથી દઢતા પૂર્વક સસ્તેહ કરવામાં આવે તો તેનો પરિપાક થતાં અંતમાં આનંદનો અનુભવ થાય છે. ઊં

કોઇ ખરો જિજ્ઞાસુ એકાન્તમાં બેસી ઉચ્ચ ભાવનાને સ્મરે છે કે હે પરમાત્મા સર્વત્ર વ્યાપક, અનર, અમર, અખંડ, અદ્વૈત તત્ત્વને આ સૃષ્ટિમાં વ્યાપક રૂપે નિહાળું એ ભાવના અખંડ અને પવિત્ર રહે માટે વધારે વિચાર કરે છે કે—આ માંડ અંતઃકરણ માયા એટલે કારણ અને શરીર એટલે કાર્ય—ઉભયને કદિપણ ચાહેજ નહિ. અગર જગતના કે શરીરના વિચારો પણ કદિ કરે નહિ. જેમ પાણીની છાયા પાણીમાંજ સમાય છે તેમ સર્વ વિશ્વ પરમાત્માનું વિવર્ત છે તો તે પણ પરમાત્મ રૂપજ બની રહે એટલે બીજું દેખાયજ નહિ. વળી બીજો પ્રકાર સમજાવે છે કે મન મમતાનો પણ ત્યાગ કરી દે. અને સદા પરમાત્માની સાથે સ્નેહ વાળું થાય. અને દશ્ય પ્રપંચને મિથ્યા સમજી પ્રેમ સ્વરૂપ જે પરમાત્મા છે તેના પંથને જાણે અર્થાત પરમાત્મા તરફજ પોતાની વૃત્તિઓને વાળવાનો પ્રયત્ન કરે એનું નામ ઉચ્ચ ભાવના છે. ૐ

મન દશ્ય પ્રપંચમાંથી ત્યારેજ છૂટી શકે કે જ્યારે આશા તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરે અને એક પરમાત્માનીજ ઇચ્છા મનમાં રાખે જેમ અંધારું અને અજવાળું સાથે રહી શકતાં નથી તેમ સંસારની ઇચ્છા અને પરમાત્માની ઇચ્છા બે સાથે રહી શકતાં નથી. બેમાંથી એકજ રાખી શકાય છે. માટે કહે છે કે અન્ય ઇચ્છાઓને પડતી મૂકી એક પરમાત્માનેજ ચાહે અને પ્રણવ પરમાત્માને પ્રેમથીજ ઝાળખે તે પોતાની ચપળતાને છોડીને પોતાના સ્થાનમાં પરમાત્મ સ્વરૂપમાંજ ઠરી રહે મનનું યથાર્થ સ્વરૂપ ઇશ્વરજ છે. તે વાત શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા ભગવદ્ગીતામાં કહે છે કે—ઇન્દ્રિયાણાં મનઞ્ચાસ્મિ ઈન્દ્રિઓમાં મન તે હું છું માટે મન પોતાના સ્વરૂપમાં ઠરી રહે

એજ તેની સ્થાનમાં સ્થિતિ છે. અને સતી સ્ત્રી જેમ સ્વપતિ પરા-
યણુ રહે છે તેમ બુદ્ધિ નિશ્ચયરૂપે શ્રી પરમાત્માનેજ વરી રહે જેમ
સતી સ્ત્રીને પ્રેમ કરવાનું પવિત્ર સ્થાન પોતાનો પતિ છે તેમ બુ-
દ્ધિને પણ પ્રેમ કરવાનું સ્થાન એક પરમાત્માજ રહે

પરમેશ્વરને વર્યા પંછી તેમાં કાયમ રહેવા સાર દઢતા દિલમાં
રહે અને ઈશ્વરનોજ સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રહે. પરમેશ્વર મારા કાર્યને
કદિપણુ બગાડતો નથી એવો દઢ નિશ્ચય એજ પરમાત્મા પરનો
વિશ્વાસ છે. એવા ભરંસા પૂર્વક ભાવ ભરે છે કે સદા શાન્તિને યાદ
કરીને સૃષ્ટિમાં જેટલા મત-પંથ છે તેમાં જે ઝગડા રહેલા છે તે
બધાને છોડી કેવલ પરમાત્મા તરફજ ધ્યાન રાખું અગર જેમાંથી
તત્ત્વબોધ થાય એવા પ્રકારનો વાદ કરું.

શબ્દ સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ પાંચ પ્રકારના વિષયો
છે. તે વિષ જેવા છે. કારણુ એક શબ્દને આધીન થએલ મૃગનાદમાં
મોહ પામી પોતાનાં પ્રાણુ ગુમાવે છે. હાથી સ્પર્શની લાલચથી લા-
કડાની હાથણીને સાચી સમજી તેની પાસે જતાં ખાડામાં પડી સ્વ-
તંત્રતા ગુમાવે છે. પતંગો રૂપથી મોહ પામી દીવામાં પડીને પોતાના
પ્રાણુની આહૂતી આપે છે, રસા સ્વાદથી માછલું લોઢાની અંકોડી
ગળી પોતાનો જીવ જોખમમાં નાખે છે. અને ગંધથી કમળમાં ગોં-
ધાએલો ભ્રમર હાથીના પગ નીચે દબાઈ ચૂર્ણ થઈ જાય છે. એક
એક વિષયને આધીન થએલા જીવો પોતાના પ્રાણુઅંત પ્રસંગમાં આવી
પડે છે તો જેને પાંચે વિષયો વળગ્યા છે એવા મનુષ્યની તો વાત
જ શી ? પરંતુ પરમાત્માએ તેમાં એક ભેદ ઉત્પન્ન કર્યો છે કે બીજા
જીવોને વિચાર કરવાની શક્તિ નથી પણ માણસને પ્રભુએ વિચાર

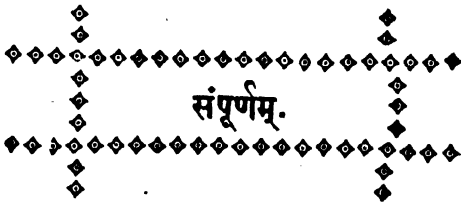
કરવાની શક્તિ આપી છે. જેથી માણસ પોતાના વિચારને કામે લગાડે તો તેમાંથી સહજે છૂટી પડે માટેજ ભાવના કરે છે કે એ વિષયોને ઝેર સમાન જાણીને તેને દૂરથીજ છોડી દઉં. કેવલ વિષયને છોડી મન નકામું રહીજ શકતું નથી માટે મનને પુનઃ કોઈ પ્રકારનું કામ તો મળવુંજ જોઈએ. નહિ તો “ નવશં ખેડું નખોદ ખાલે ” એ કહેવતનો અનુભવ કરવાનો જરૂર પ્રસંગ આવે છે. માટે મનને વિષયની દિશાથી વિમુખ કરી ખીજી દિશાની ભાવના કરાવે છે કે શમ એટલે મનોનિગ્રહ દમ એટલે ઇન્દ્રિય નિગ્રહ, દીનતા-ગરીબાઈ સરલતા અકુટીલપણું એ સાધનો સાધવામાં સદા તત્પર રહું જિજ્ઞાસુ સાધન સાધવા તૈયાર થાય પણ તે સાધનોપર ટકી કેમ રહેવું એ કુંચી તેના હાથમાં હોતી નથી. માટે તેને સંત સમાગમ કરવો જોઈએ. તેજ ઇચ્છે છે કે સાધુઓના સંગમાં સદા પ્રીતિવાળો થાઉં અને સંસારની અનેક પ્રકારની જે નકામી વાતો છે તેનો પરિત્યાગ કરીને તેનાથી દૂરજ રહું કારણ ખરેખર વિનાની વ્યવહારની વાતો નકામી બહિર્મુખતાને વધારનારી છે. અન્ય નકામી વાતો છોડી દીધા છતાં કાંઈ વ્યવહાર છૂટતો નથી જે અવસ્થા પ્રાપ્ત હોય તદનુસાર વ્યવહાર તો કરવોજ પડે અને વ્યવહાર ભેદ વિના સિદ્ધ થતોજ નથી માટે વ્યવહાર તો કરવો પડે તેટલો ભેદ રહે તેને માટે ભાવના કરે છે કે વ્યવહાર કરતાં છતાં મનની એકતા ભૂલાય નહિ. સર્વત્ર આત્મા છે. પરમાત્મા છે. એમ સમજીને જે વ્યવહાર કરવામાં આવે તો કામ, ક્રોધ, લોભ, પ્રપંચ, જુઠઠ, વિગેરે કરવાનો સમયજ આવશે નહિ. માટે વિચાર કરે છે કે મનમાં અભેદ ભાવના રાત્રી દિવસ ધારી રાખું અને કોઈપણ ક્ષણ એવી ન હોય કે જેમાં

હું સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન ભૂલી જાઉં. અર્થાત્ અખંડ આનંદ સ્વરૂપ આત્માનું જ્ઞાન રહે જેથી સંસારનાં દુઃખને દૂર કરીને અદ્વૈતમાંજ અખંડ રહું અને તે સુખ ભોગવું. ખરી રીતે તો એ સુખરૂપ થઇને રહું એજ ભાવના છે. પણ સમજાવવા માટેજ અત્રે “માણું” એ શબ્દનો પ્રયોગ છે. એટલે એકતાજ છે. ૐ

સુખ ભોગવવાની ભાવનામાં દ્વૈત પેશી ન જાય માટે સ્પષ્ટ કરે છે કે નામ અને રૂપ એ માયાના અંશ છે તેજ સર્વ પ્રકારના દુઃખનું નિદાન છે. માટે તેને છોડી દેતાં જે સત્, ચિત્ અને આનંદરૂપ પરમાત્મા છે તેનેજ જાણું તે રૂપજ બની રહું કે પછી બ્રાન્તિને અવકાશજ મળે નહિ. ચક્રોર ચંદ્રને જોતાં પોતાનું જ્ઞાન ભૂલી જાય છે તેમ પરમાત્માને જોતાં. હું જોનારો છું” એ જ્ઞાન ભૂલી જાઉં. એવા પ્રકારનું પરમાત્માનું ધ્યાન હું ક્યારે ધરીશ અર્થાત્ ઉપર જે ઉગ્ર આત્મભાવના કરી છે તે ભાવના નસેનસમાં દોડતા લોહીની પેઠે મારી પ્રેત્યેક વાસનામાં ક્યારે દોડવા લાગશે એવી તીવ્રતમ ધમ્મ જિજ્ઞાસુ કરે છે.

આવી ભાવના વારંવાર શા માટે કરવી તેના ખુલાસો કરી પદને પૂર્ણ કરે છે. શાસ્ત્રમાં ક્ષીટ્ત્રમર ન્યાય કહેલ છે તેનીજ યોજના અત્રે કરે છે. ભમરી કીડાને લાવી પોતાના દરમાં પૂરે છે અને પછી તેને ડંખ મારે છે. ને ઉડી જાય છે. પેશો કીડો એ દંશની વેદના અનુભવતો ચિંતવન કરે છે કે હમણા ભમરી આવશે ને ફરી ડંખ મારશે આવો પ્રકાર થતાં કીડો તસ્લીન થઇ જાય છે ને પરિણામે તેને પાંખો આવે છે એટલે કીટનો ભમર બની જાય છે તેજ પ્રમાણે જિજ્ઞાસુ પણ પોતાના મનરૂપ કીડાને હૃદયરૂપ ગુફામાં પૂરીને

વેદના મહા વાક્યરૂપ દંશ મારે પછીથી તેનું દૃઢતાપૂર્વક નિદિધ્યા-
સન કરે ખીજ કોઇપણ વિચારને અવકાશ આપે નહિ અને મનને
દરેક વિષયમાંથી પાછું વાળીને એજ આત્માના ધ્યાનમાં જોડે આવા
પ્રકારનો પ્રેમ સહીત, હમેશાં, દીર્ઘકાળ, જો પ્રયત્ન કરવામાં આવે
તો અંતમાં એમન મુકુન્દ મુક્ત આત્મા પરમાત્માની સાથે મળી
જાય છે અને તેમાં તદ્દલીન થતાં અંતમાં એજ મન બોલી ઉઠે છે
કે અહમ્ બ્રહ્માસ્મિ અર્થ હું બ્રહ્મ છું. એટલું બોલતાં મન બ્રહ્મ
રૂપ બને છે. પછીથી તેને આ સંપૂર્ણ વિશ્વ પણ બ્રહ્મરૂપજ દેખાય છે.
એટલે સર્વત્ર આનંદ પરમાનંદ, અખંડાનંદ, અભેદાનંદનોજ અનુ-
ભવ થાય છે. ૐ

યતિ કુંદાશ્રમી કૃત પુસ્તકો.

તત્ત્વાદર્શ.	(નં
નવા વર્ષનું બજેટ.	(નં
શ્રી કૈવલ્યકુંચી.
વેદાન્ત સાર.
સુરતા સ્વયંવર.
સન્યુસુધા.
ગૃહસ્થની ગાઈડ.
પત્ર વ્યવહાર. (સનાતની ને સમાજઓનો)
વૈશ્વવ્ય ધર્માદર્શ.

ઉપરનાં પુસ્તકો બ્રહ્મત હશે ત્યાં સુધી અર્ધાઆનાની ટીકીટ

મોકલનારને મફત મોકલવામાં આવશે. તેમજ પદ્યમંજરી નીચેના શિરનામેથીજ મળશે. વળી આફ્રિકાવાસીઓ તરફથી જે એલ શ્રી સનાતનધર્મ સસ્તુસાહિત્યનો પ્રથમ મણિકો. સનાતન ની પડતીનાં કારણો એ નામે પુસ્તક જેની કિંમત ૦-૦-૯ રૂ પાળ અત્રેથીજ મળશે. પત્રવ્યવહાર નીચેના શિરનામે કરવો.

સ્વામી પ્રણવાશ્રમજી

૩. ચંદનલક્ષ્મી પાઠશાળા.

મું. ખંભાત

